КОЛУБАРА 6

КОЛУБАРА 6

ISSN: 1452-2551

КОЛУБАРА 6

Београд, 2013.

КОЛУБАРА
KOLUBARA
6/2013

Издавач/Published by
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ – БЕОГРАД
Радослава Грујића 11

Одговорни уредник/Director
Мирјана Андрић

Уредник/Editor
Мирјана Благојевић

Редакција/Editorial Board
Никола Тасић, Борислав Јовановић, Часлав Јордовић,
Драгана Антоновић, Маја Ђорђевић, Радивоје Арсић

Лектура и коректура/Publisher`s reader
Гордана Јовановић

Превод/Translater
Мирјана Вукмановић

Дизајн и техничко уређење/Graphic design by
Милош Лугоњић

Штампа/Printed by
AAAAA
Aaaaaa
aaaaaaaa

Тираж/Printed in
700 примерака/copies

Штампање публикације финансирало је ЈП Рударски басен „Колубара“

ISSN: 1452-2551

САДРЖАЈ/SUMMARY

Данијела Петковић
Старчевачки објекат на локалитету Ливаде у селу Каленић 7
Starčevo Structure at the Site Livade in the Village Kalenić 22

Драгана Антоновић
Предмети од глачаног камена са локалитета Ливаде у Каленићу 23
Ground Stone Objects from the Site Livade in Kalenić 35

Кристина Шарић, Владица Цветковић
Минералошко-петрографска анализа узорака са енеолитског локалитета Црквине у Малом Борку 37
Mineralogical-petrographical Analyses of Samples from Eneolithic Locality Crkvine (Mali Borak) 43

Милош Спасић
Локалитет Језеро у Каленићу, насеље баденске културе 45
Site Jezero in Kalenić, the Baden Culture Settlement 52

Мирјана Благојевић, Неда Мирковић Марић
Локалитет Камаљ у селу Скобаљ, општина Лајковац 53
Site Kamalj in the Village Skobalj, Lajkovac 82

Антонија Ропкић Ђорђевић
Касноантичка villa rustica на локалитету Црквине–Баре у Скобаљу 85
Late Roman Villa Rustica at the Site Crkvine–Bare in Skobalj 95

Радивоје Арсић
Приказ *Колубаре* 5 96

УДК 903.2”634”(497.11);
902.2(497.11)”1996/1997”

Данијела Петковић

Старчевачки објекат на локалитету Ливаде у селу Каленић

Апстракт: Локалитет Ливаде у селу Каленић истражен је 1996. и 1997. године. Документоване су две одвојене археолошке целине, енеолитска кућа и старчевачки стамбени објекат – земуница. Земуница је била неправилног облика, димензија 6x4 m, уочена на дубини од око 50 cm од површине, с највећом дубином око 1,30 m. Зидови земунице се степенасто спуштају ка потпуно неправилном дну, где су откривени керамички и камени материјал, животињске кости и комади кућног лепа. На основу пронађеног материјала земуница се хронолошки може определити у период старчевачке културе.

Кључне речи: Ливаде–Каленић, старчевачка култура, земуница, керамички материјал

Локалитет Ливаде откривен је у децембру 1996. године приликом припремних радова за откопавање јаловине на површинском копу Тамнава–Западно поље, југоисточно од села Каленић, општина Уб, а источно од сеоског гробља. Радом механизације откривена је површина с великом количином запечене земље, за коју се испоставило да су остаци куће, која је оквирно датована у крај V и почетак IV миленијума пре нове ере (Благојевић, 2005, 31–72).

На потесу Ливаде археолошки је истражен простор површине око 150x300 m, помоћу 14 сонди и четири контролна рова. У југозападном делу локалитета, на око 50 m удаљеном од енеолитског објекта, у сонди А, откривена је и археолошки истражена старчевачка земуница (сл. 1). Сонда А је оријентисана правцем исток–запад, а земуница је откривена у њеном источном делу. Истраживања су обављена у периоду од 16. децембра 1996. до 14. јуна 1997. године. Истраживања су обавили стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду, Завода за заштиту споменика културе града Београда и Завода за заштиту споменика културе из Ваљева.[1]

Потес Ливаде је изразито равничарског карактера. Налази се на простору десне обале реке Кладнице, на благој падини која се спушта ка некадашњем кориту реке. Земунички објекат пронађен на овом потесу није досад публикован, изузев каменог материјала (Шарић, 2005, 89–93, Антоновић, 2013), за разлику од енеолитске куће која је детаљно обрађена (Благојевић, 2005, 31–72; Трбојевић, 2005, 79–86).

ЗЕМУНИЦА

Старчевачка земуница налазила се на благој падини која се спуштала ка некадашњем току реке Кладнице. У питању је била плитка јама укопана у здравицу, уочена на дубини од око 50 cm од површине, и јасно се издвајала бојом и структуром своје испуне од осталог ископаваног слоја у оквиру сонде А. У хоризонталној пројекцији неправилног је облика, приближне оријентације северозапад–југоисток. Димензије објекта су 6x4 m, с највећом дубином око 1,30 m. Зидови јаме се степенасто спуштају ка потпуно неправилном дну где су нађени очувани дело-

1 Носилац пројекта је Републички завод за заштиту споменика културе Београд, а изводио га је у сарадњи са територијално надлежним заводима из Београда и Ваљева. Средства за радове обезбедило је Привредно друштво Рударски басен „Колубара“, Лазаревац. Радовима је руководио Часлав Јордовић, Републички завод за заштиту споменика културе, а ископавањем старчевачке куће руководио је Жељко Јеж, Завод за заштиту споменика културе Ваљево.

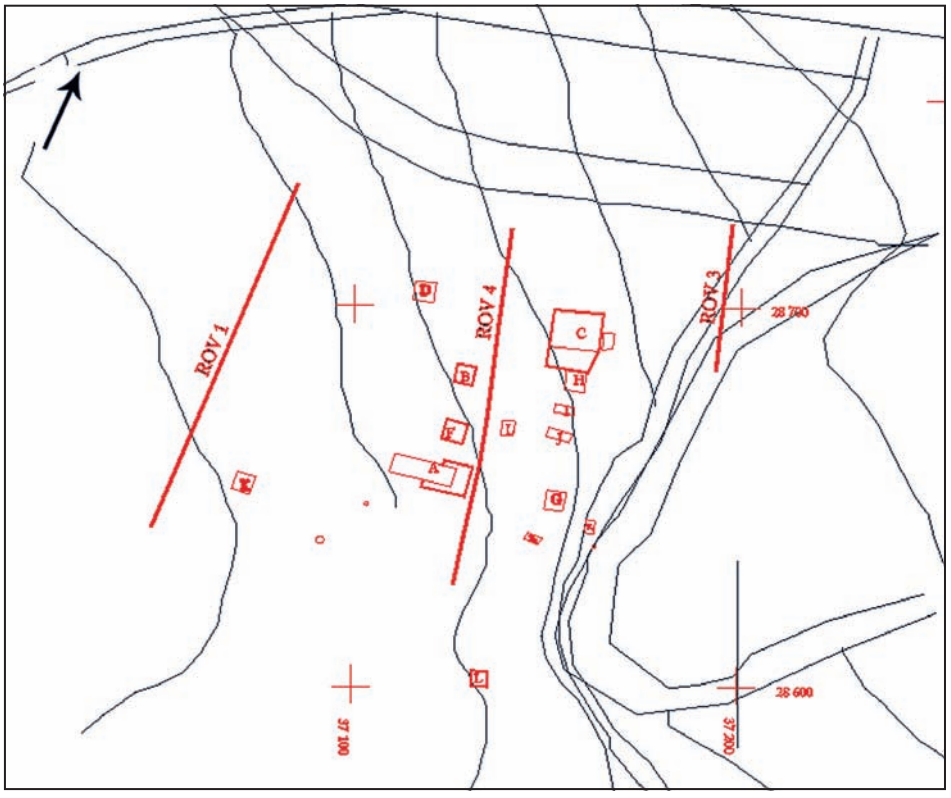

Сл. 1. Ливаде, ситуациони план ископаних сонди и ровова (1:1.000)

Fig. 1. Livade, site plan with excavated trenches and ditches (1:1.000)

Сл. 2. Ливаде, старчевачка земуница у току ископавања

Fig. 2. Livade, Starčevo pit dwelling during excavations

ви керамичког и каменог материјала, као и комади кућног лепа (сл. 2).[2]

Приликом пражњења испуне јаме, коју је чинила земља мрке боје с траговима гари и грумењем запечене земље, откривени су остаци огњишта, велики број покретног археолошког материјала, углавном фрагмената керамичких судова за свакодневну употребу, као и артефаката од камена, фрагментованих животињских костију и грумења лепа (сл. 3, 4).[3] Покретни материјал се налазио у свим ископаваним

2 Илустрација приказује земуницу у току ископавања. Техничку документацију са ископавања локалитета Ливаде цртала је Оливера Милић, архитектонски техничар у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

3 Из техничке документације са ископавања локалитета Ливаде.

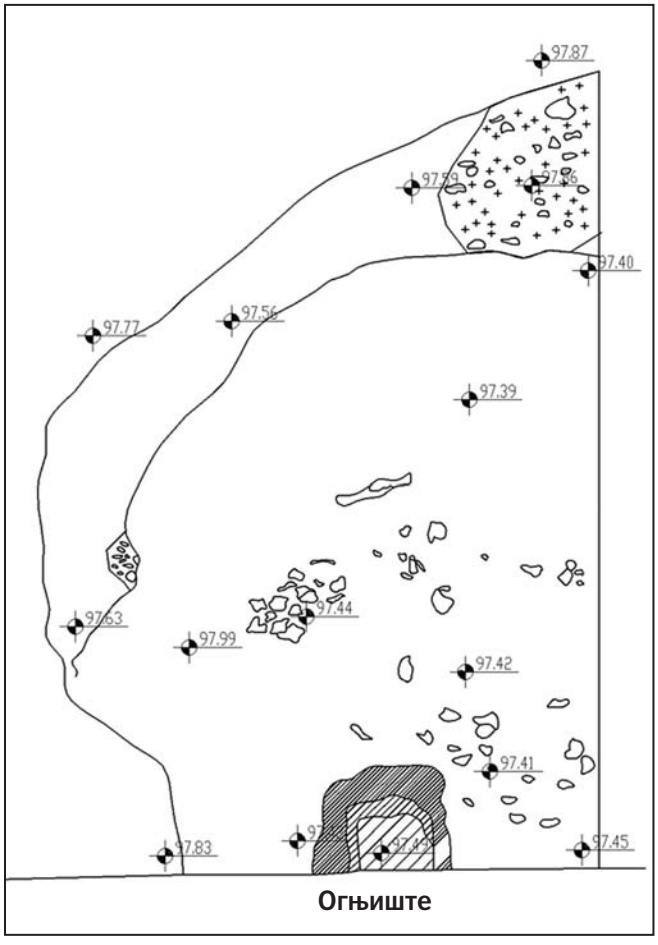

Сл. 3. Ливаде, старчевачка земуница у току ископавања са остацима огњишта и покретним материјалом

Fig. 3. Livade, Starčevo pit dwelling during excavations with remains of hearth and portable material

слојевима у земуници, с тим што је највећа концентрација била на дну укопа. Приликом ископавања, осим комада кућног лепа, нису пронађени други трагови конструкције који би указали на њен површински изглед.

Све наведено наводи нас на претпоставку да је реч о самосталном домаћинству, а како приликом археолошких радова није пронађено још објеката из старчевачког периода у близини, закључујемо да је ова земуница била изван насеља.

КЕРАМИЧКЕ ПОСУДЕ

Керамички материјал представља најбројнији део грађе с археолошких истраживања у оквиру старчевачке земунице на локалитету Ливаде.

Сировина за израду посуда вероватно је локалног порекла. Глина од које је рађена старчевачка керамика са Ливада слабо је пречишћена, мешана с песком и органским примесама – плевом. У процесу припреме земље за производњу грубих посуда намењених термичкој обради хране најчешће је додаван ситан шљунак који помаже бржем загревању и дужем задржавању топлоте. Посуде су слабо печене, па се често у прелому појављује тамно, слабо печено језгро. Унутрашња страна посуда је углачана, док је спољна страна, код највећег броја фрагмената, прекривена слојем размућене глине, што је основ за извођење барботин орнаментике. Нашло се и фрагмената финих монохромних посуда, релативно тањих углачаних зидова (табла 1/1, 3/1). Већина фрагмената керамике је светломрке или црвенкасте, док је са унутрашње стране мрке до тамномрке, ређе црвене боје.

Број облика посуда из старчевачког периода није велик и везује се за основне форме познате и у другим,

Сл. 4. Ливаде, документовање откривених остатака земунице

Fig. 4. Livade, documenting of discovered pit dwelling remains

Т. 1
1
2

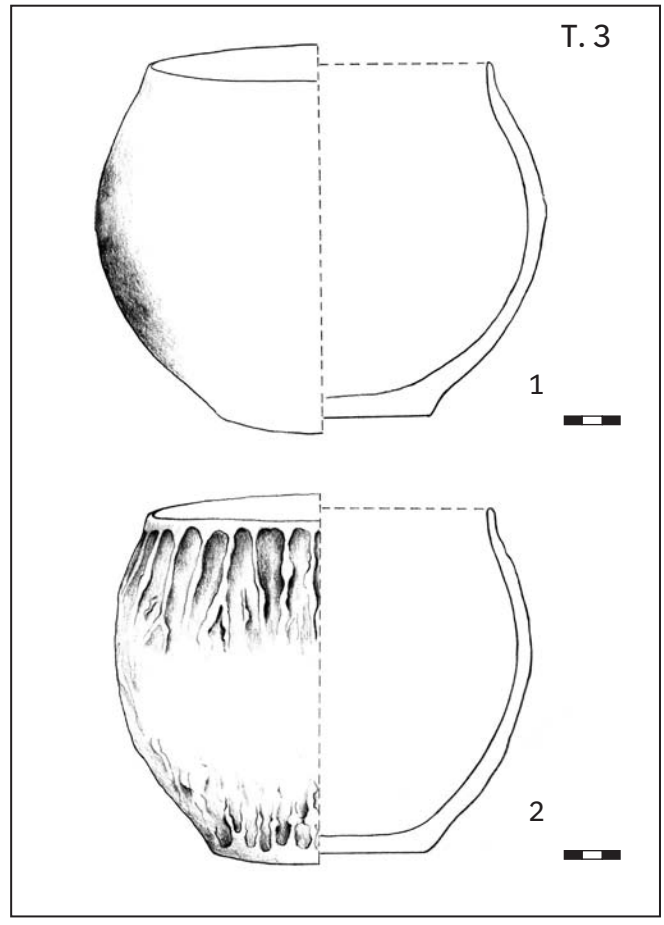
Т. 3
1
2

Т. 2
1
2

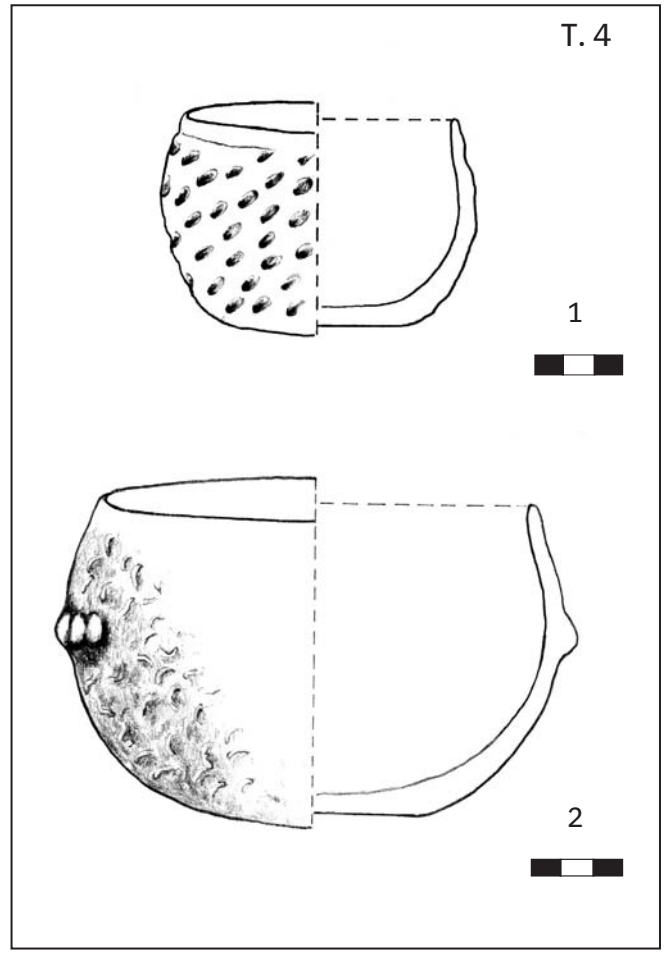
Т. 4
1
2

суседним комплексима и групама старијег и средњег неолита (Garašanin, 1979, 124–126).

Основни облик представљају лопатасте и полулопатасте посуде различитих димензија (табле 1–4). Запажа се, међутим, постојање коничних и биконичних форми, с тим што је број биконичних посуда веома мали (табле 7/3, 9/1–3).

Полулопатасте посуде имају раван обод који је благо профилисан или незнатно разгрнут, а код посуда лопатастог облика он је цилиндричан или има „S“ профил. Ове форме посуда имају равно (табле 2/1–2, 12/1, 3, 4) или благо профилисано дно (табла 1/1–2, 12/2).

Пронађено је више фрагментованих стопа посуда. Од форми су заступљене ниже цилиндричне и масивне стопе (табла 13/2–3), затим ниске прстенасте и коничне (табла 13/1, 4).

На неким фрагментима трбуха посуда очуване су дршке у два карактеристична типа: брадавичасте и тунеласте (табле 2/2, 4/2, 9/3, 10/4).

За начин украшавања који је заступљен на посудама из старчевачке земунице може се рећи да је типичан. Ту је, пре свега, неорганизовани и организовани барботин орнамент (табле 1/2, 3/2, 5/1–4, 6/1–6, 7/1–3, 8/1, 9/2). Код организованог барботина пластична ребра су брижљиво моделована и правилнијег облика, а групишу се већином у вертикални систем (табле 1/2, 3/2, 5/1–4, 6/4 и 6, 7/1, 11/2). Међу налазима има и делова посуда које су украшене у impresso техници код којих је орнамент изведен утискивањем прста или нокта у још влажну површину глине, неправилно или су распоређени у одређене системе (табле 4/1, 7/4, 8/3–4, 9/4). На неколико фрагмената орнамент је изведен помоћу инструмента (табле 7/5, 9/3). Известан број фрагмената украшен је пластичним ребром са утиснутим прстима (табла 10/1), као и са сумарно изведеним пластичним вертикалним ребрима која су потом украшена дубоким штипањем са два прста (табла 9/1). Има и украса који би по положају и пластичности могли да представљају неку врсту дршке, јер су изведени наношењем већих елипсоидних налепака који су накнадно хоризонтално жлебљени по средини (табла 10/2 и 3). Из материјала се може издвојити фрагмент са пластично моделованим орнаментом у виду цик-цак линије (табла 11/3).

Керамички материјал, пронађен у земуници, веома је фрагментован. Већим делом су у питању уломци мањих димензија, од којих се мало њих спаја. Од свега је било могуће реконструисати и конзервисати четири посуде. То су:

1. Лопатаста посуда са благо наглашеном равном стопом дна, слабо црно печена, с траговима мрког премаза и с једва приметним, грануластим барботином. Пречник отвора посуде је 18 cm, пречник дна 11,5, висина суда је 16,5, а највећи пречник трбуха 21 cm (табле 1/1, 3/1).

2. Лопатаста посуда, слабо црно печена је и са спољашње и са унутрашње стране премазана мрким премазом, с траговима плитко урађеног барботина организованог у вертикални систем. Пречник отвора посуде је 18 cm, пречник дна 11,8, висина суда 16,5, а највећи пречник трбуха 21 cm (табле 1/2, 3/2).

3. Мања полулопатаста здела заравњеног дна, дебљих зидова, од слабије црно печене, непречишћене глине, с траговима мрког премаза и украшена impresso техником. Пречник отвора посуде је 9 cm, пречник дна 6,6, висина суда 6,4, а највећи пречник трбуха 10,3 cm (табле 2/1, 4/1).

4. Дубља полулопатаста посуда дебљих зидова, слабије печена, обострано премазана тамномрким премазом, с једва уочљивим траговима барботина и с малом троструком брадавичастом дршком. Пречник отвора посуде је 14,5 cm, пречник дна 8,5, висина суда 8,4, док је највећи пречник трбуха 11,1 cm (табле 2/2, 4/2).

ОСТАЛИ НАЛАЗИ

Налази камене индустрије с локалитета Ливаде из старчевачког земуничког објекта потичу из горњих слојева испуне земунице. У старчевачком хоризонту пронађен је 31 артефакт од окресаног камена. Као сировински материјал заступљени су опсидијан, рожнаци, кварцит и беле стене (Шарић, 2005, 89–93).

Анализа предмета од глачаног камена с локалитета Ливаде приказана је у овом броју *Колубаре* (Антоновић, 2013).

Обе врсте камених налаза, окресаних и глачаних, указују на то да је камено оруђе произвођено локално, у близини, али не и у самој земуници (Шарић, 2005, 103–104; Антоновић, 2013).

У земуници су пронађене фрагментоване животињске кости које нису прошле детаљну стручну обраду. Може се само констатовати да су у прилично лошем стању очуваности, што се може приписати хемијској карактеристици земље која деструктивно делује на коштани органски материјал.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Поставља се низ сложених питања, везаних за што тачније опредељење карактера старчевачког станишта на Ливадама, његовог релативног и апсолутног трајања, као и разрешења његове генезе и веза с локалитетима којима гравитира. Закључци су засновани на недовољном узорку и на веома оскудним подацима, па се нису стекли услови за утврђивање комплетне слике развоја и трајања могућег насеља на овом простору. Каснија археолошка истраживања на простору Колубаре, на мање од 2 km од локалитета Ливаде, довела су до открића великих локалитета у Малом Борку – Црквине, Масинске њиве и Јаричиште, па би се овај објекат могао посматрати у контексту неких од њих.

Чињеница је да не постоје велике природне препреке између панонског и централнобалканског простора, па се ни у културном развоју између ових простора не јављају оштре границе (Garašanin, 1979, 83). Могуће је да је „неолитизација“ овог подручја ишла узводно

Т. 5

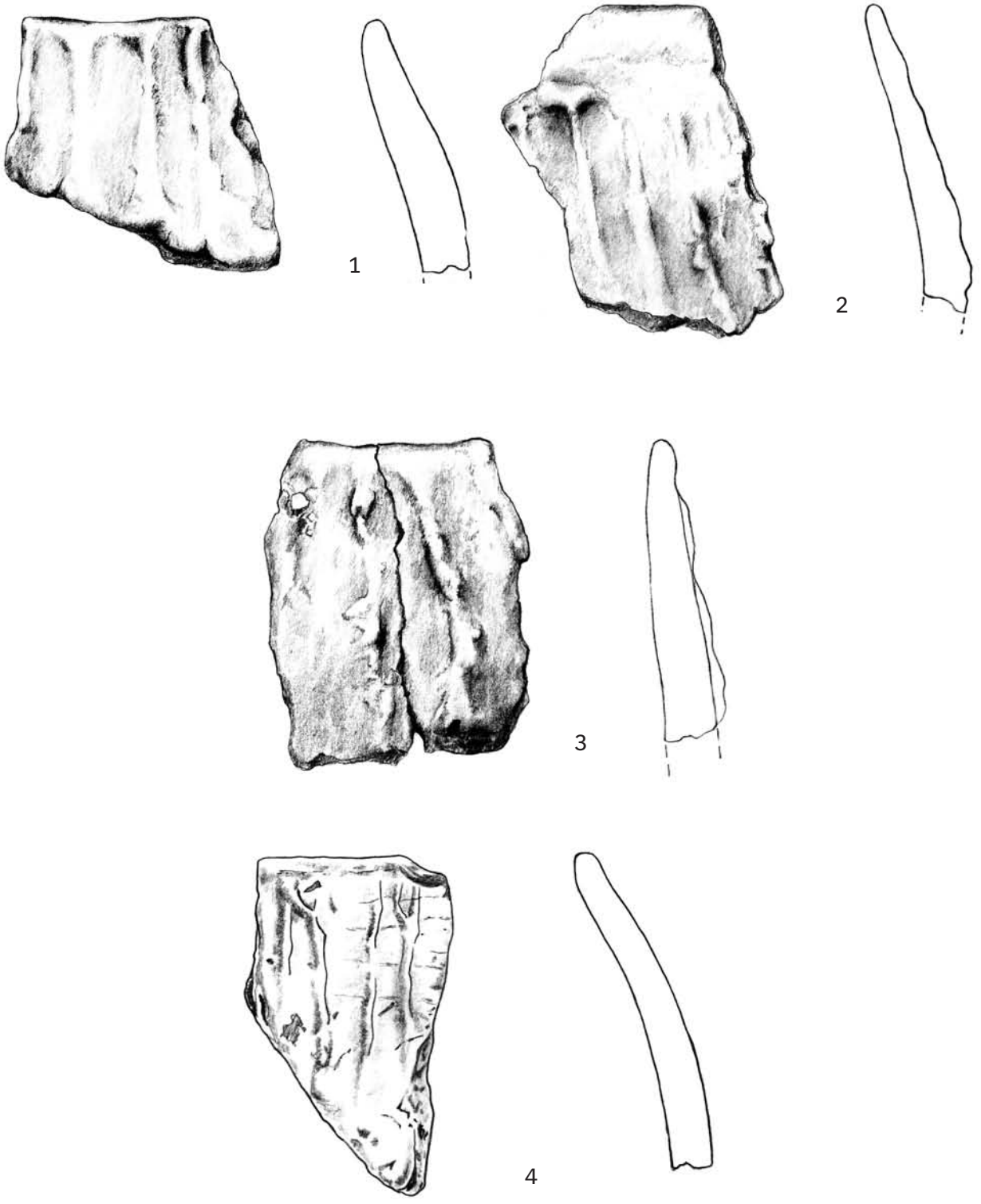

Т. 6

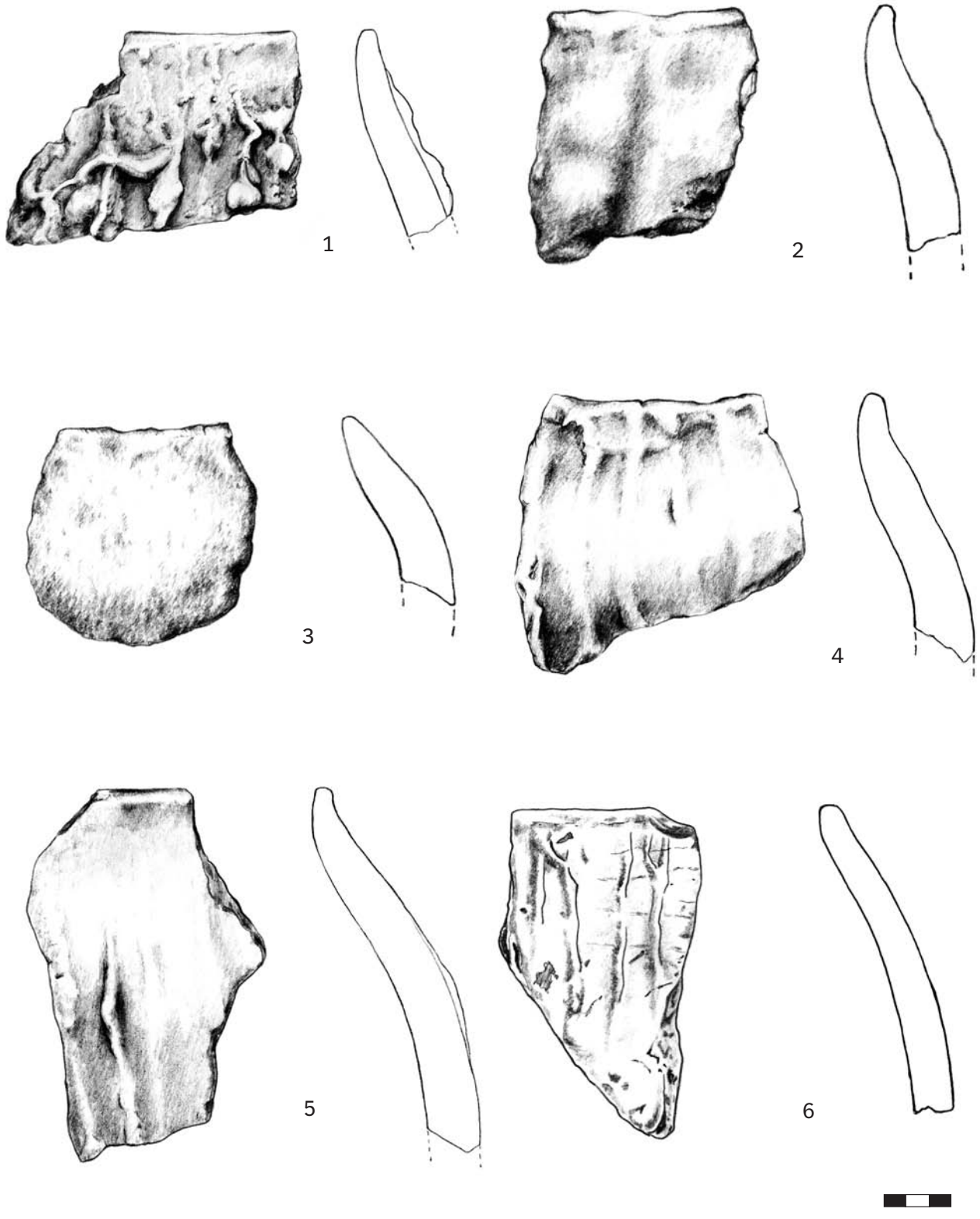

Т. 7

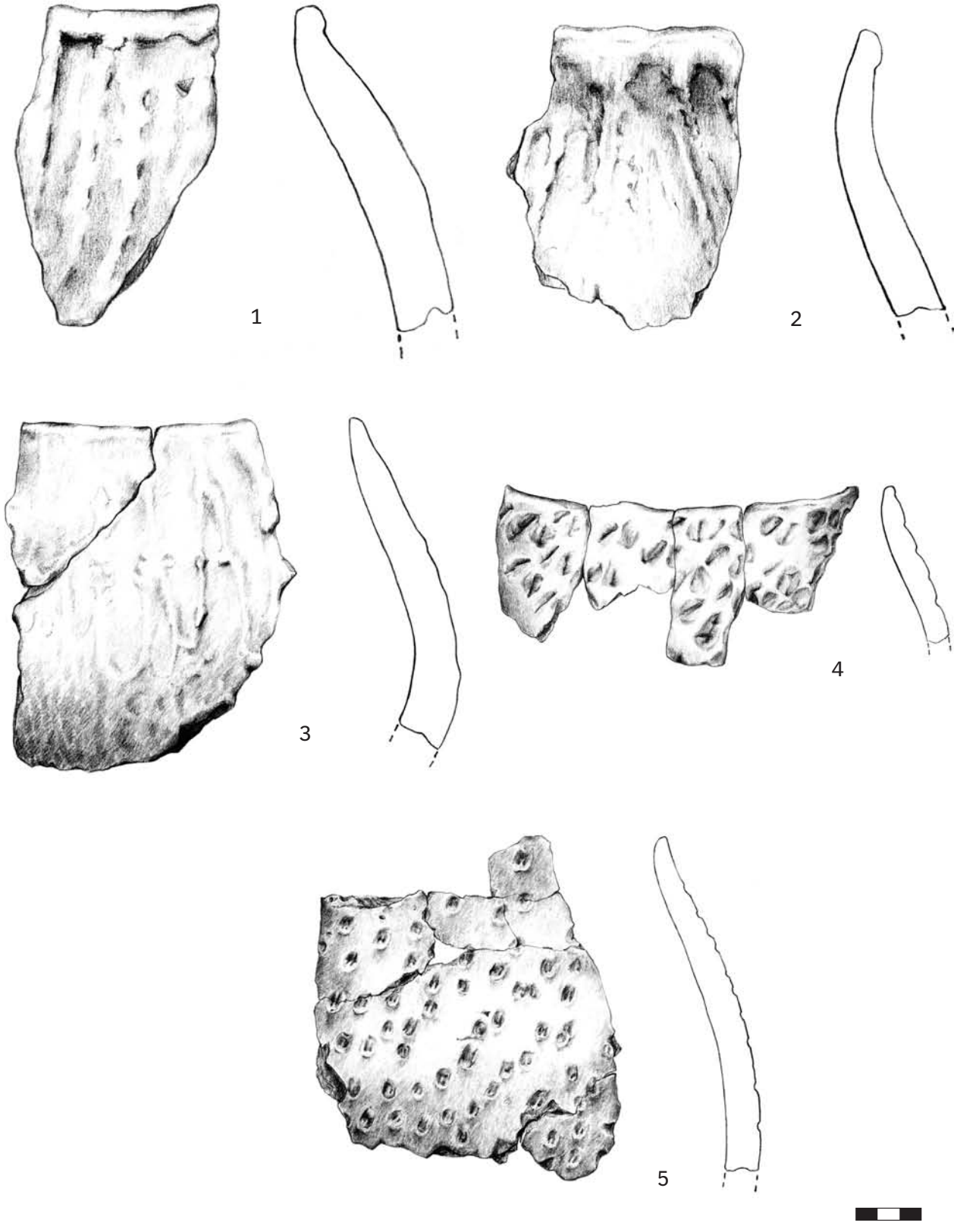

Т. 8

1

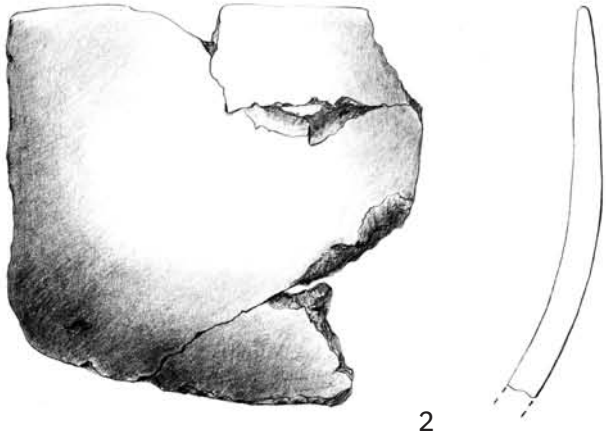
2

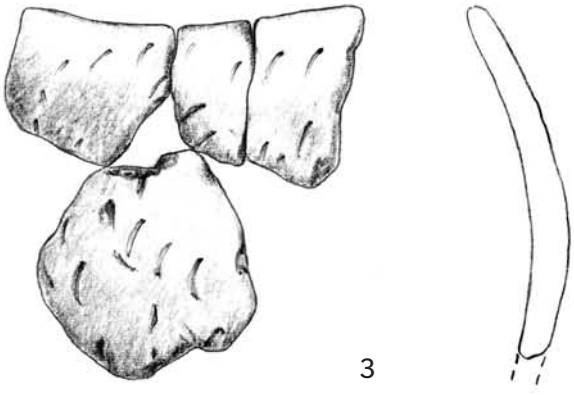
3

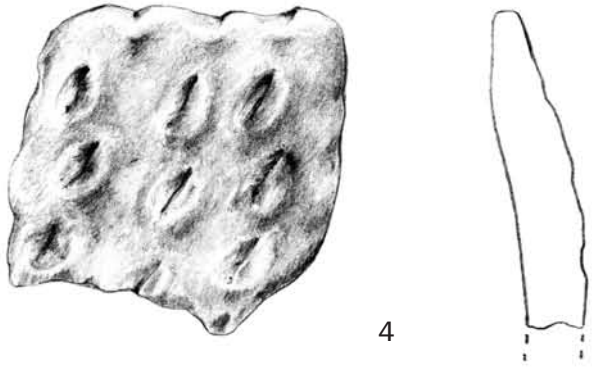
4

Т. 9

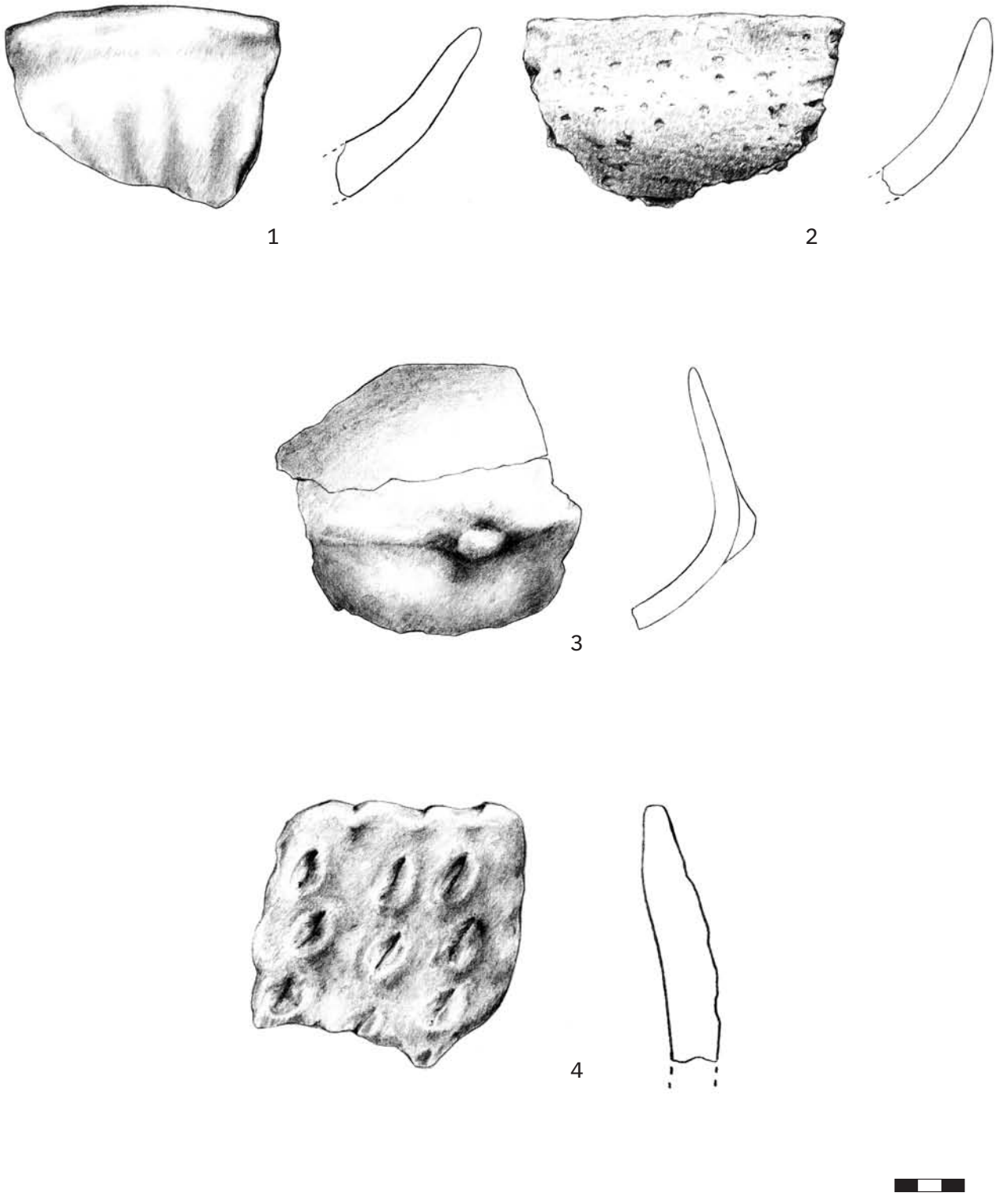

Т. 10

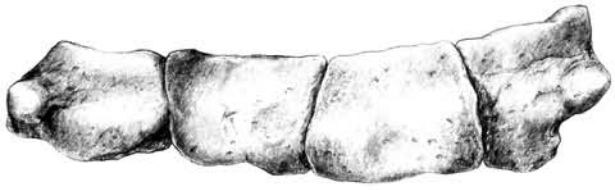

1

2

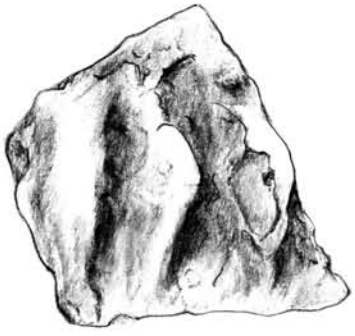

3

4

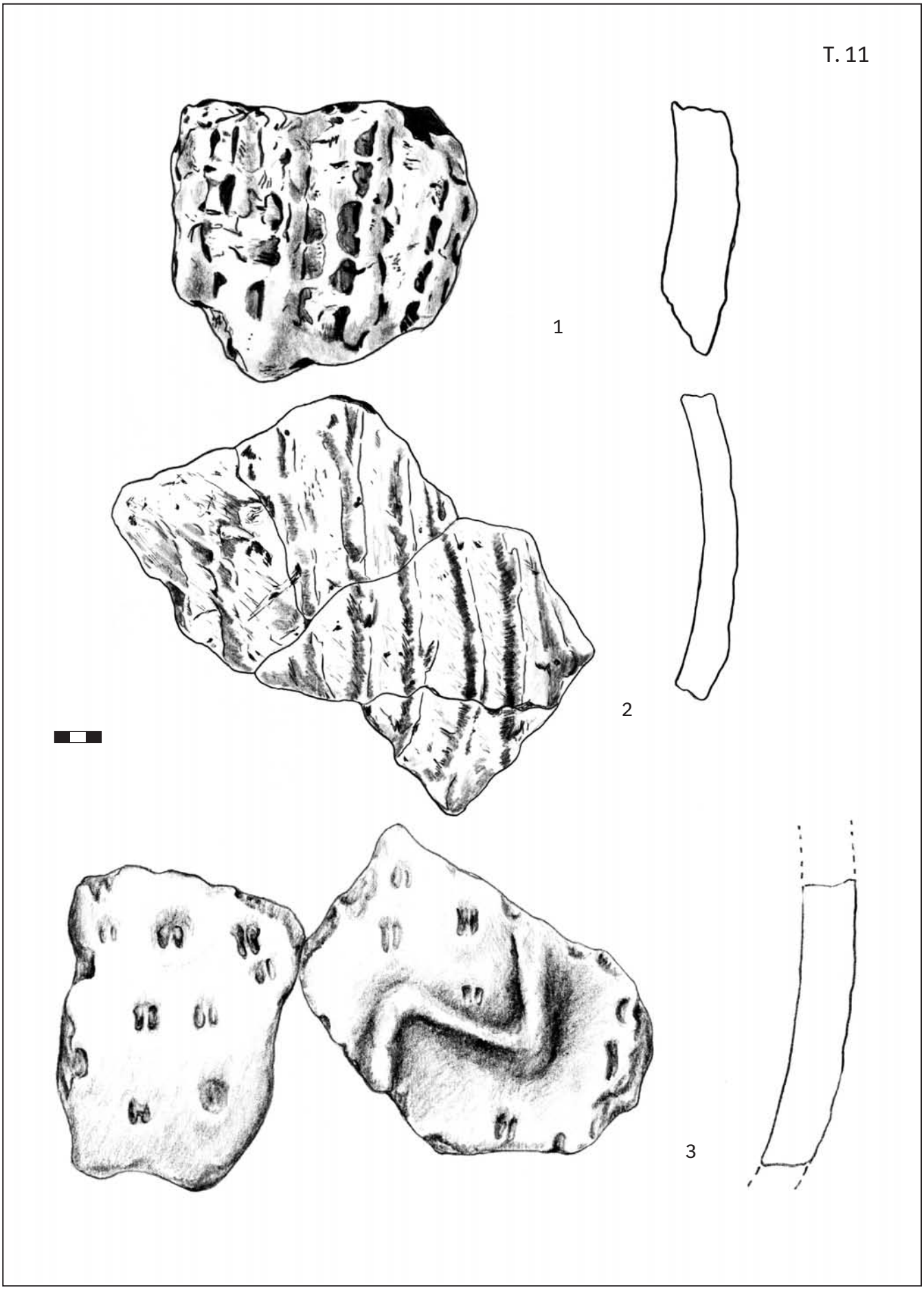
Т. 11
1
2
3

Т. 12

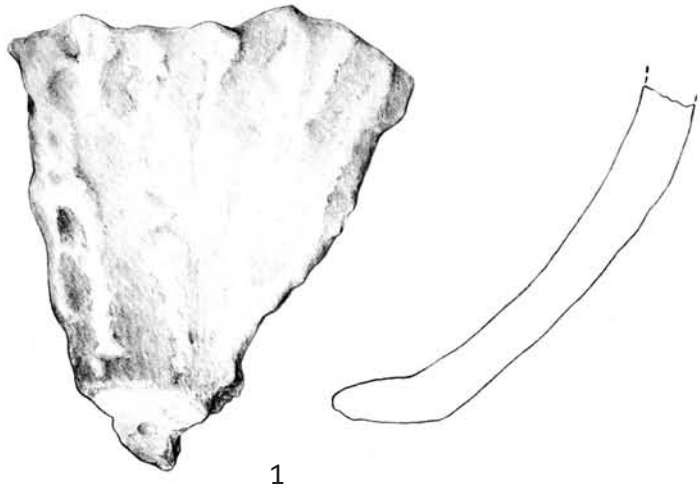

1

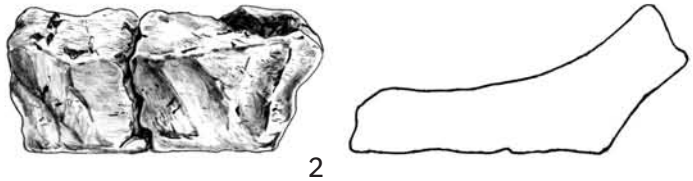

2

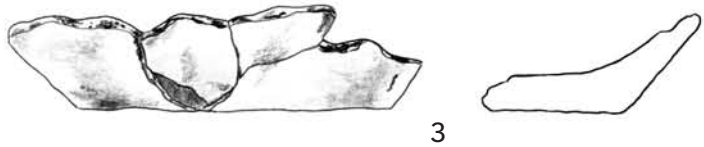

3

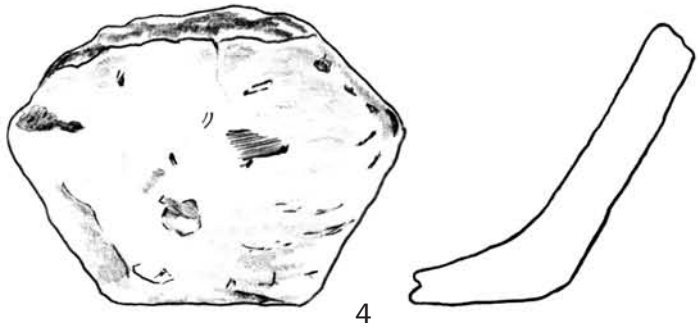

4

Т. 13

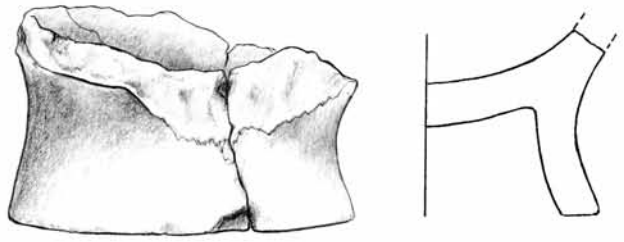

1

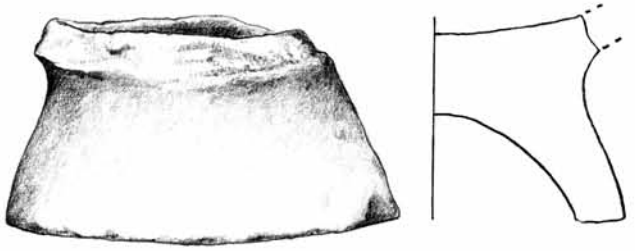

2

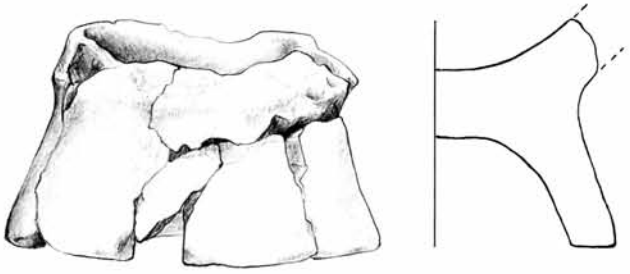

3

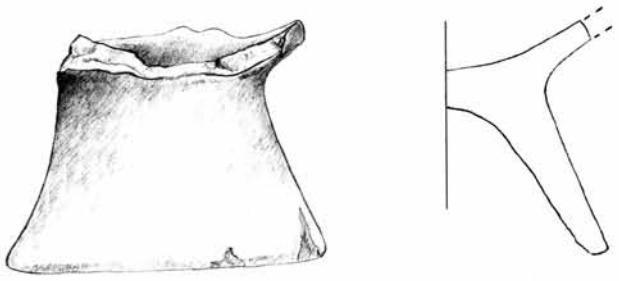

4

Колубаром, из правца Обреновца (Brukner, 1974, 51), али не треба одбацити ни другу могућност, да је рани неолит у овај простор доспео у склопу ширења старчевачке популације из Мачве и Подриња (Трбуховић, Васиљевић, 1983).

Налаз земуничког објекта из старчевачког периода на локалитету Ливаде и сви касније истражени локалитети са остацима старчевачке културе на простору Колубаре неоспоран су податак о неолитској окупацији простора Колубаре.

Такође, пронађени материјал је културно, стилски и типолошки сличан уоченим и описаним налазима раног неолита на простору Колубарске долине, на раније истраженом локалитету Манастирине у Скобаљу, који се налази око 5 km западно од локалитета Ливаде (Јеж, 1995, 30).

За датовање неолитског објекта на локалитету Ливаде пресудан је керамички материјал, који је садржао основна хронолошка обележја. Има елемената по којима се овај материјал може определити у културну фазу Старчево II-б по периодизацији Милутина Гарашанина, или Старчево II према подели Драгослава Срејовића (Garašanin, 1979, 134; Srejović, 1988, 17). Украшавање посуда организованим вертикалним барботином, impresso техником, те незнатна, тек назначена биконична профилација посуђа, можда представљају средњу фазу у развоју старчевачке културе (Николић, 2005, 48).

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Антоновић, А.
2013. Предмети од глачаног камена са локалитета Ливаде у Каленићу, *Колубара* 6, 23–37.

Благојевић, М.
2005. Керамичке посуде из раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 31–72.

Brukner, B.
1974. Rani neolit, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 51.

Garašanin, M.
1979. Centralnobalkanska zona, *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja* II, Sarajevo, 83, 120–126, 134.

Јеж, Ж.
1995. Археолошка ископавања локалитета Скобаљ – Манастирине, *Колубара* 2, 30.

Николић, Д.
2005. Развој керамике у средњем неолиту и хронолошки системи старчевачке културе, *ГСАД* 21, 45–70.

Srejović, D.
1988. The Neolithic of Serbia, *A Review of Research*, Belgrade, 17.

Трбојевић, Н.
2005. Могућност реконструкције раноенеолитске куће на локалитету Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 79–86.

Трбуховић, В., Васиљевић, М.
1983. *Најстарије земљорадничке културе у Подрињу*, Шабац.

Шарић, Ј.
2005. Артефакти од окресаног камена са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 89–93.

Danijela Petković

Starčevo Structure at the Site Livade in the Village Kalenić

Key words: Livade–Kalenić, Starčevo culture, pit dwelling, pottery material

One Neolithic structure, which could be dated to the Starčevo culture, has been explored in the course of archaeological excavations the site Livade in Kalenić. We could not draw decisive conclusion whether it was isolated structure or just one within smaller or larger settlement because only this structure from the Starčevo period has been discovered. Structure is situated on a gentle slope descending toward former course of the river Kladnica. It was shallow pit dug into the virgin soil identified at the depth of around 50 cm from the surface and was clearly distinguishable from surrounding excavated layer in trench A by its color and character of its fill. It is of asymmetrical shape and roughly oriented in the northwest-southeast direction. Size of the structure is 6 x 4 m and greatest depth is around 1.30 m.

The remains of hearth, large quantity of portable archaeological material mostly fragments of pottery vessels for everyday use, artifacts of stone, fragmented animal bones and lumps of daub where discovered while emptying the infill of the pit.

Pottery material is the most abundant material from the structure and it is generally very fragmented.

The basic shapes are spherical or semispherical vessels of various sizes (table 1–4). We noticed, however, presence of conical and biconical pottery shapes but number of biconical vessels is very small (table VII/3, IX/ 1–3).

The decoration encountered on the pottery from Starčevo pit dwelling could be identified as typical. There is first of all organized and unorganized barbotine decoration (table 1/2, 3/2, 5/1–4, 6/1–6, 7/1–3, 8/1, 11/2). There are also fragments decorated with impressed ornaments (table 4/1, 7/4, 8/3–4, 9/4). On few fragments decoration was executed by using certain instrument (table 7/5, 9/3). There were also found some fragments decorated with profiled rib with finger impressions (table 10/1), as well as with summarily executed plastic vertical ribs decorated with deep pinches with two fingers (table 11/1). There are also ornaments, which according to their position and molding could be some kind of handles as they were made by adding rather large ellipsoid appliqués, which are subsequently horizontally grooved along the middle (table 10/2–3).

Finds of Starčevo pottery at the site Livade represent indisputable and clear evidence for the existence of Early Neolithic populations in the area of middle Kolubara and Tamnava. Its significance is even more important because the finds come from very clear archaeological context, i.e. pit in the trench.

Many years of working on protection of cultural monuments in the Kolubara region and more recent archaeological excavations revealed that western Serbia, particularly the basin of Kolubara and Tamnava abound in archaeological sites, which could be dated to the prehistoric periods.

УДК 903.21”634”(497.11);
902.2(497.11)”1996/1997”

Драгана Антоновић

Предмети од глачаног камена са локалитета Ливаде у Каленићу

Апстракт: Истраживањима на локалитету Ливаде у Каленићу прикупљено је 732 налаза камене индустрије, од којих 13% припада индустрији окресаног, а 87% индустрији глачаног камена. Највећи број камених налаза припада раноенеолитској кући (417 комада), сасвим мало их је из старчевачке земунице (12), а извесна количина је прикупљена на површини око ова два објекта. У оба објекта нађене су основне врсте каменог алата који је локално произвођен у оквиру домаћинства. Обе колекције оруђа од глачаног камена, неолитска и енеолитска, не показују никаква одступања у односу на истовремене налазе из тог краја. На то посебно указују исте сировине које се појављују на локалитетима у Каленићу и Малом Борку.

Кључне речи: индустрија глачаног камена, неолит, старчевачка култура, рани енеолит, северозападна Србија

Праисторијски локалитет Ливаде налазио се око пола километра североисточно од села Каленић,[1] на равном плодном земљишту које је у савремено доба било под њивама. Јужно од локалитета, на удаљености од око 1.500 m, текла је речица Кладница, која се недалеко од села, око 2 km ка североистоку, уливала у Колубару (сл. 1).[2] Обе реке, а нарочито Колубара, имале су велики значај за праисторијске становнике тог краја, не само због воде већ и због крупних облутака који су често били коришћени као сировина за израду каменог оруђа.[3]

Локалитет Ливаде, у селу Каленић, 1996. године нашао се на удару ширења угљенокопа Тамнава–Западно поље. Заштитна археолошка истраживања су обављена од децембра 1996. до јуна 1997. године (Јордовић, 2005, 25; Благојевић, 2005, 31). Тада су откривена два праисторијска објекта: старчевачка земуница и енеолитска кућа (Јордовић, 2005, 25–26). Ова два објекта, међусобно удаљена око 40 m, представљају једине непокретне објекте на овом локалитету пошто трагови других стамбених објеката нису нађени у непосредном окружењу обухваћеном археолошким истраживањима (Трбојевић, 2005, 85). Досадашње мишљење да се ради о усамљеним имањима мора да се, након истраживања три велика локалитета у Малом Борку – Црквине, Масинске њиве и Јаричиште – узме са резервом. Поменути локалитети се налазе на мање од 2 km јужно од Каленића, у његовом непосредном суседству. После њиховог открића објекти на локалитету Ливаде чине се као домаћинства на широј периферији већих насеља.[4]

Истраживањима у Каленићу прикупљено је 732 налаза камене индустрије, од којих 13% припада индустрији окресаног, а 87% индустрији глачаног камена. У ову последњу групу опредељен је велики број одбитака од „лаког белог камена“ за које је утврђено

1 Село Каленић се налази око 20 km северно од Лазаревца. Данас је оно смештено на ободу угљенокопа Тамнава–Западно поље.

2 Обе реке су због напредовања угљенокопа измештене седамдесетих и осамдесетих година XX века.

3 Употреба речних облутака је посебно изражена у праисторијским насељима на локалитетима Масинске њиве и Јаричиште 1 у Малом Борку.

4 На сва три локалитета забележена су већа насеља из времена старчевачке, касновинчанске и више култура раног и средњег енеолита.

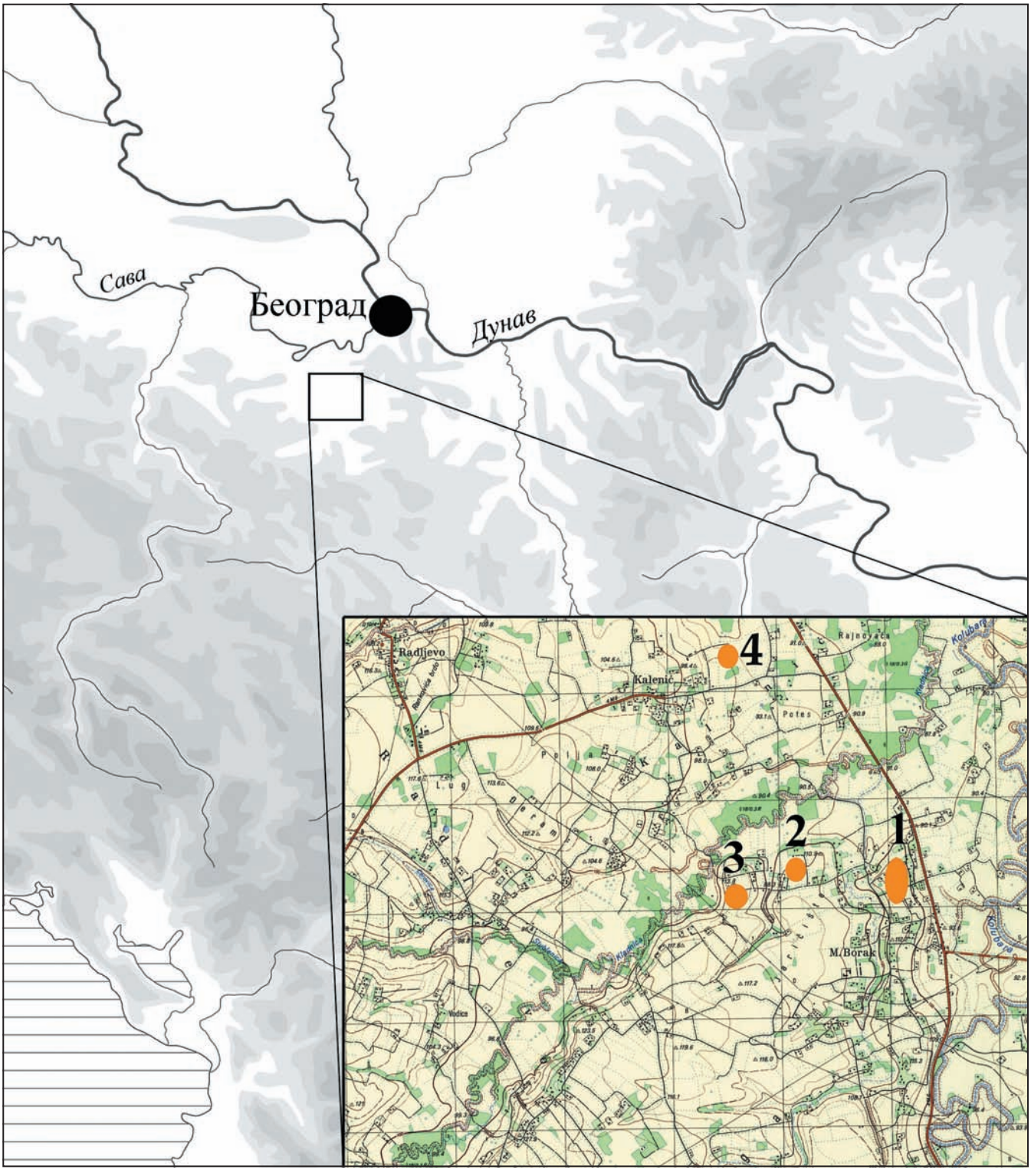

Сл. 1. Неолитски и енеолитски локалитети на угљенокопу Колубара–Западно и Источно поље: 1. Црквине; 2. Масинске њиве; 3. Јаричиште 1; 4. Ливаде (1–3 у селу Мали Борак, 4 у селу Каленић)

Fig. 1. Neolithic and Eneolithic sites at coal mine Kolubara Zapadno and Istočno polje: 1. Crkvine; 2. Masinske njive; 3. Jaričište; 4. Livade (1–3 in the village Mali Borak, 4 in the village Kalenić)

да представљају отпад из процеса производње полуфабриката за глачање. Највећи број камених налаза припада раноенеолитској кући, сасвим мало их је из старчевачке земунице, а извесна количина је прикупљена на површини око ова два објекта.

ХОРИЗОНТ СТАРЧЕВАЧКЕ КУЛТУРЕ

Старчевачка земуница откривена на локалитету Ливаде у Каленићу била је неправилног овалног облика у тлоцрту, неравног дна (није имала исту дубину у

Сл. 2. Камени предмети из старчевачке земунице: 1. глачалица типа XI/3/c; 2. глачалица типа XI/6/c; 3. перкутер (чекић типа VI/6); 4. артефакти од окресаног камена (према Шарић, 2005); остало су комади сировине без трагова обраде и употребе

Fig. 2. Stone artifacts from Starčevo pit dwelling: 1 grinding stone, type XI/3/c; 2 grinding stone, type XI/6/c; 3 hammerstone (hammer type VI/6); 4 chipped stone artifacts (after Шарић, 2005); the rest are chunk of raw material without traces of working or use

свим својим деловима) и имала је једно огњиште. У њој је нађено обиље керамичког материјала из последње фазе старчевачке културе (Петковић, 2013).

Старчевачка земуница је дала мали број налаза индустрије глачаног камена. Сви ови налази потичу из горњих слојева објекта, из њене испуне. Ова мала скупина налаза (укупно 12 комада) не одаје утисак да је посреди материјал из времена старчевачке културе (сл. 2). Томе доприноси изостанак целих алатки, али исто тако и известан број артефаката од такозваног

лаког белог камена (Шарић, 2005, 89), који по правилу потичу из продукције алатки са сечицом у каснијим фазама винчанске културе (Antonović, 1997; Antonović, 2003, 20). Ипак, два фрагментована полуфабриката индустрије глачаног камена од „лаких белих стена“ забележена су у старчевачким слојевима на локалитету Ливаде у Каленићу.

Типолошки су препознатљива само три примерка. То су две глачалице и један перкутер. За два фрагментована полуфабриката од „лаког белог камена“ не може се рећи којој врсти алатки припадају. Остали налази су заправо комади сировине на којима нема трагова употребе, већ само минималне обраде, на основу чега би се могло рећи да представљају отпад из процеса производње оруђа индустрије окресаног и глачаног камена (табела 1, сл. 2).

Овај мали узорак није показао, сасвим логично, ни разноврсност у сировинама. Поред „лаког белог камена“[5] заступљени су пешчар и конгломерат (табела 1). Треба нагласити да је на овом локалитету забележен конгломерат исте врсте као и на Масинским њивама и Јаричишту 1. Овај податак говори у прилог трајању технолошких знања, или можда о континуитету популације на овој територији. У сваком случају реч је о експлоатисању истих извора сировина у дужем временском периоду од стране становника праисторијских насеља откривених у Малом Борку.

Око старчевачког објекта није нађен камени материјал карактеристичан за овај период. Све сонде отворене око и између старчевачке земунице и енеолитске куће (сонде Б, Д, Е, Ф, Г, И, Ј, К, Л, М) пружиле су налазе енеолитске камене продукције.[6] Старчевачка земуница је била самостални објекат у коме се, или, још вероватније, у чијој се непосредној близини, израђивало камено оруђе, али вероватно и други алат. Глачалице које су служиле за обраду чврстих материјала (камен, кост, рожина, керамика) указују на близину радног места које није откривено током заштитних ископавања, па претпостављам да је оно већ било уништено знатно пре наших дана. Вероватно су то учинили становници оближњег енеолитског објекта. Исто тако ни анализом предмета од окресаног камена није могло да се докаже постојање радионице или радног места у оквиру старчевачког хоризонта (Шарић, 2005, 104), али се њихово постојање не искључује, нарочито не ван самог стамбеног објекта.

Сировина Raw material / Тип оруђа Type of tool	„Лаки бели камен“ „Light white stone“	Пешчар Sandstone	Конгломерат Conglomerate	Укупно комада Total
Перкутери Hammerstones	1			1
Глачалице (типови XI/3/c, XI/6/c) Grinding stones (types XI/3/c, XI/6/c)		2		2
Алатке са сечицом? Ground edge tools	2			2
Комади сировина Chunk of raw material	1	3	1	5
Одбици Flakes	2			2
Укупно комада Total	**6**	**5**	**1**	**12**

Табела 1. Заступљеност сировина и типова предмета од глачаног камена у неолитском хоризонту на локалитету Ливаде у Каленићу

Table 1. Distribution of raw materials and types of ground stone objects in the Neolithic horizon at the site Livade in Kalenić

ЕНЕОЛИТСКИ ХОРИЗОНТ

У непосредној близини земунице, око 40 m североисточно, откривена је раноенеолитска кућа. Грађевина је била скоро правоугаона у основи са површином од 97,75 m^2 (11,5 x 8,5 m). Око половине куће налазио се трем па је стамбени објекат заправо имао укупну површину 190 m^2 (сл. 7). Према једном мишљењу, трем се пружао дуж целе западне и јужне стране куће (Благојевић, 2005, 43), а према другом је с јужне стране куће била дозидана мања просторија површине 12,25 m^2 (2,5x5,5 m) (Трбојевић, 2005, 79). Кућа је имала четири просторије, а главни улаз се налазио на југозападном крају куће. Страдала је у изненадном пожару, тако да није била препуштена лаганом напуштању и одумирању. На поду су сачувани предмети који су били оригинални мобилијар куће. Распоред налаза у рушевинском слоју и на поду куће показао је да је северни део куће имао стамбену, а јужни производну функцију. На простору трема, у југозападном делу објекта, пронађена је већа количина „кременог“ материјала, што је истраживаче навело на закључак да се ту налазила радионица каменог оруђа (Благојевић, 2005, 31–32). Анализа артефаката од окресаног камена није потврдила ову претпоставку, али се не искључује могућност да се уместо на фиксираном радном месту (у радионици) окресано камено оруђе производило на више места у кући (Шарић, 2005, 106).

С површине енеолитског објекта потиче 417 камених налаза који могу да се определе у индустрију

5 Приликом анализе индустрије окресаног камена дефинисано је, на основу лабораторијске анализе рендгенском дифракцијом праха једне групе макроскопски прегледаних примерака, да је „лаки бели камен“ у старчевачком слоју представљен силификованим магнезитом (Шарић, 2005, 89, напомена 4).

6 Реч је о доминацији одбитака од „лаког белог камена“ који су се до сада увек везивали за камену индустрију млађе винчанске културе. Већа количина оваквог материјала у старчевачком објекту потпуно је изненадила стручњаке који су анализирали камени материјал из Каленића (Шарић, 2005, 103). Лаки бели камен није био непознат носиоцима старчевачке културе (Šarić, 2000, 236; Antonović, 2003, 22), али омиљена сировина носилаца винчанске културе постаје тек крајем неолита и у раном енеолиту.

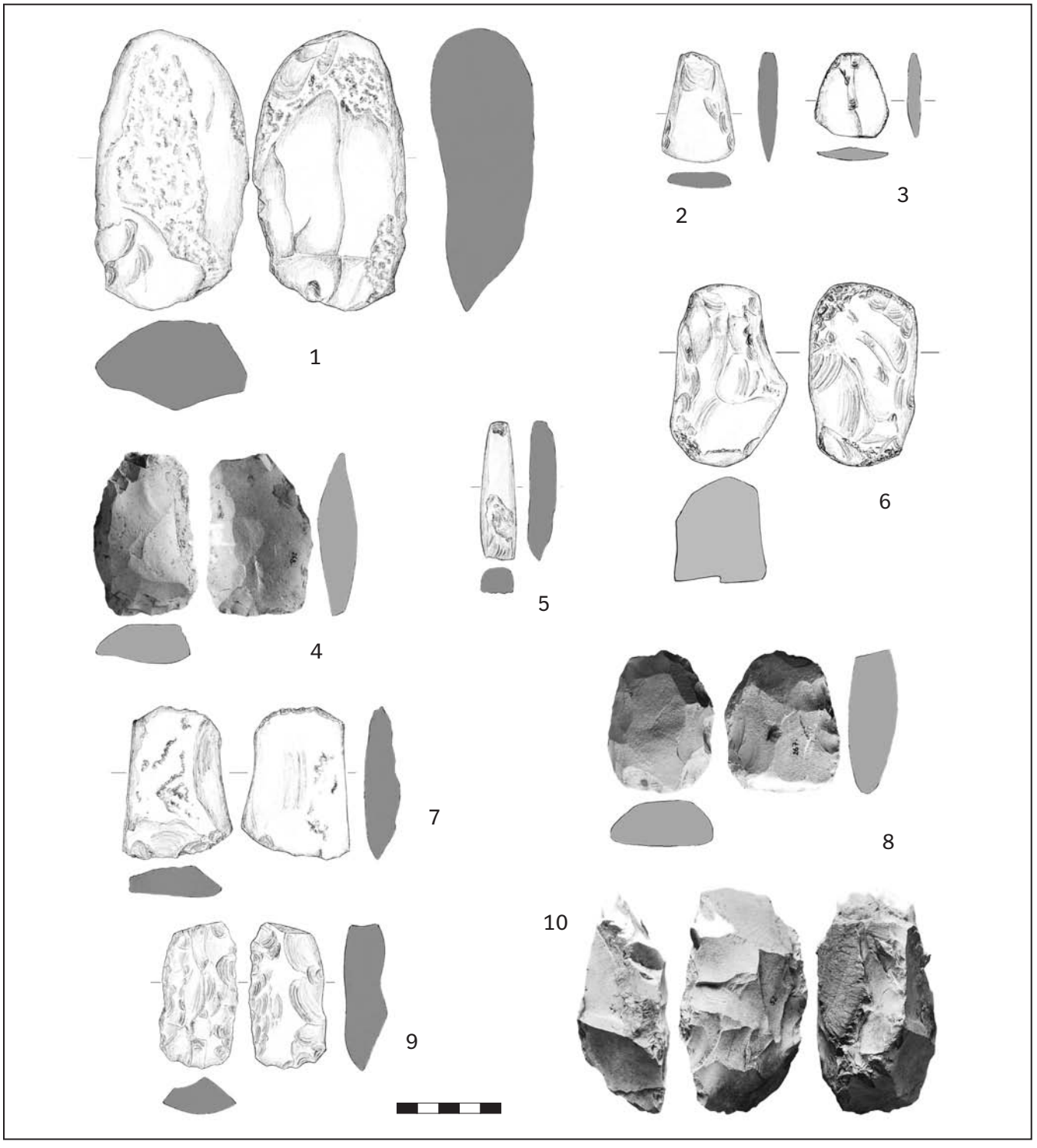

Сл. 3. Раноенеолитска индустрија глачаног камена: 1. секира типа I/1/b (рушевински слој куће, сонда Ц, Ц-60); 2. тесла типа III/1/a (сонда РВ3, Ц-207); 3. тесла типа III/2/b (трем, сонда Ц, код пећи 4, Ц-218); 4. тесла типа III/1/c (рушевински слој куће, сонда Ц+Ц1, кв. 2/1 проширење ка југу, 3. о.с.); 5. длето типа V/8/c (сонда Г, 4. о.с., Ц-117); 6. чекић типа VI/1/b (трем, сонда Ц1, западно проширење, Ц-147); 7. тесла типа III/4/e (сонда Е, 3. о.с., Ц-68); 8. тесла типа III/7/c (рушевински слој, сонда Ц+Ц1, кв. 2/1 проширење ка југу, 3. о.с.); 9. тесла типа III/5/b (рушевински слој, сонда Ц, кв. 2/2, 3. о.с., Ц-59); 10. тесла типа III/7/b (северозападни део трема, око пећи 4, Ц-212)

Fig. 3. Early Eneolithic ground stone industry: 1. axe, type I/1/b (house rubble layer, trench C, C-60); 2. adze, type III/1/a (trench RV3, C-207); 3. adze, type III/2/b (porch, trench C, next to oven 4, C-218); 4. adze, type III/1/c (house rubble layer, trench C+C1, sq. 2/1 extension to the south, arbitrary level 3); 5. chisel, type V/8/c (trench G, arbitrary level 4, C-117); 6. hammer, type VI/1/b (porch, trench C1, west extension, C-147); 7. adze, type III/4/e (trench E, arbitrary level 3, C-68); 8. adze, type III/7/c (rubble layer, trench C+C1, sq. 2/1 extension to the south, arbitrary level 3); 9. adze, type III/5/b (rubble layer, trench C, sq. 2/2, arbitrary level 3, C-59); 10. adze, type III/7/b (northwestern porch section, around oven 4, C-212)

глачаног камена. Шира површина око куће (сонде Б, Ф, Г, И, J, М) пружила је материјал који је идентичан оном из објекта, па се стога претпоставља да се ради о истовременом материјалу. Реч је о 78 налаза међу којима су најбројнији одбици од „лаког белог камена“. Само четири налаза су типолошки препознатљива (табела 2, сл. 3/5, 7)

СИРОВИНЕ У ЕНЕОЛИТСКОМ ХОРИЗОНТУ

Предмети раноенеолитске индустрије глачаног камена били су израђени од следећих сировина:

1. Финозрне метаморфне и седиментне стене. Овакве стене су биле најзаступљенија сировина у старијој фази винчанске културе (Antonović, 2003, 16). На Ливадама у Каленићу забележени су финозрни кристаласти шкриљац и метаморфисани пешчар.[7]

2. „Лаки бели камен“. Под овим називом опредељене су стене беле до жућкастобеле боје и привидно лагане. Финозрне су и имају шкољкаст прелом, тако да се лако обрађују окресивањем. Појављују се у више варијетета различите тврдоће: мекани као креда, затим нешто тврђи и потпуно тврде силификоване стене. Према ранијим анализама малог обима дефинисане су као силификовани магнезит, алтерисани вулканокластит (силификовани туф) и стене из групе рожнаца (Шарић, 2005, 89 – напомена 4, 105), а за неке примерке ове сировине, заправо њен потпуно силификовани варијетет, прецизнијом анализом је утврђено да је реч о стени изграђеној од калцедона пореклом од рожнаца (Томић, 2005, 124, Ц-68).

3. Пешчари. Становници раноенеолитског објекта на локалитету Ливаде користили су квалитетан пешчар са силицијумским везивом, врло компактан, чврст и тврд. Били су коришћени углавном ситнозрни варијетети, а сасвим ретко конгломератни и финозрни пешчари. Њихова употреба везана је за намену абразивног оруђа које је на Ливадама прављено искључиво од пешчара. Конгломератни варијетети су служили за израду жрвњева, ситнозрни за глачалице, а финозрни за брусеве. Сви пешчари нађени на Ливадама врло су компактни, састављени претежно од кварца, понекад и слабо метаморфисани.

4. Остало. Остале врсте сировина биле су заступљене тек са по неколико примерака, често само с једним: конгломерат, ситнозрни кречњак, облутак од магматске стене, јаспис, кварцит и рожнац. Облуци и истрошена језгра од силицијумских стена (јаспис, кварцит и рожнац) били су коришћени као ударачи, а остале поменуте сировине се јављају у облику мањих сировинских комада, могуће отпада.

Сировина Raw material Тип оруђа Type of tool	Метапешчар Metasandstone	Кристаласти шкриљац Crystalline schists	„Лаки бели камен“ „Light white stone“	Пешчар Sandstone	Кречњак Limestone	Рожнац Cherts	Укупно комада Total
Тесле (тип III/1/a, III/4/e) Adzes (types III/1/a, III/4/e)			2				2
Длета (тип V/8/c) Chisels (types V/8/c)	1						1
Чекићи (тип VI/3/c, VI/4/a) Hammers (types VI/3/c, VI/4/a)		1	1				2
Глачалице (тип XI/6/c) Grinding stones (types XI/6/c)				2			2
Темени део алатки са сечицом Proximal part of ground edge tools			1				1
Одбици Flakes			60			3	63
Комади сировине Chunk of raw material			2	1	1	3	7
Укупно комада Total	**1**	**1**	**66**	**3**	**1**	**6**	**78**

Табела 2. Заступљеност сировина и типова предмета од глачаног камена у ширем окружењу (сонде Б, Ф, Г, И, J, М) енеолитског објекта на локалитету Ливаде у Каленићу

Table 2. Distribution of raw materials and types of ground stone tools in wider area (trenches B, F, G, I, J, H) around the Eneolithic house at the site Livade in Kalenić

ТИПОВИ АРТЕФАКАТА ОД ГЛАЧАНОГ КАМЕНА

Од 417 налаза из раноенеолитског објекта типолошки су дефинисана само 23 артефакта (табела 3, сл. 3/1–4, 6, 8–10; сл. 4/3–5; сл. 5; сл. 6). Најбројније су тесле и абразивно оруђе, што је уобичајено за многе неолитске и енеолитске локалитете. Тесле као оруђе за обраду дрвета нису ретка појава у кућном мобилијару. Абразивно оруђе – глачалице и брусеви – више се везују за радионичка места, док су жрвњеви искључиво кућни налази.

Будући да је нађено мало алатки, сразмерно је заступљен мали број типова оруђа. Секире су представљене једним типом (I/1/b; сл. 3/1),[8] тесле типовима III/1/c, III/2/b, III/5/b, III/7/b и III/7/c (сл. 3/2–4, 7–10),

7 Одредба на основу макроскопске анализе аутора текста. Макроскопски сличне стене забележене су и на Црквинама у Малом Борку (Шарић, Цветковић, у овој свесци).

8 Типологија према Antonović, 2003, 52–64.

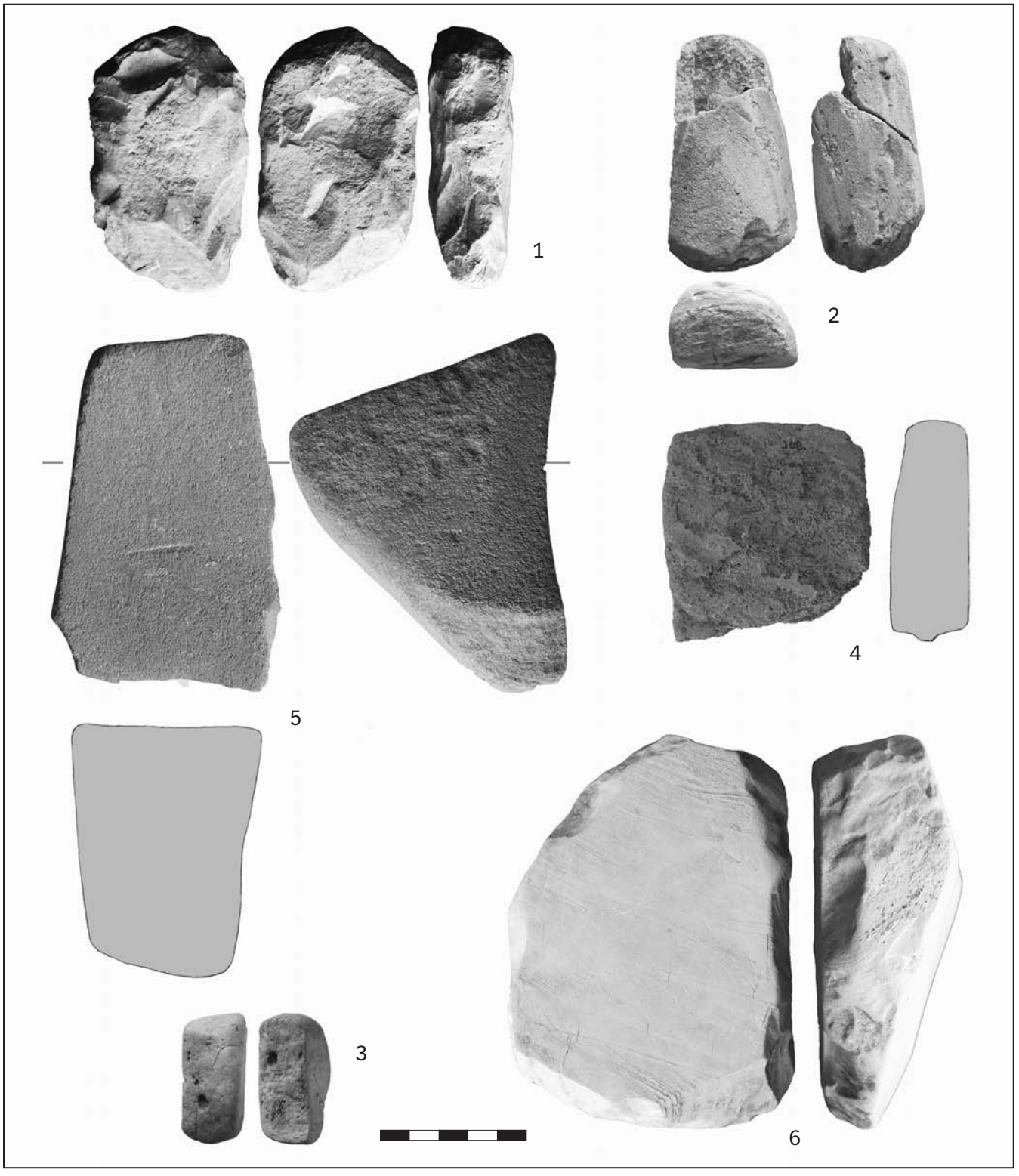

Сл. 4. Раноенеолитска индустрија глачаног камена: 1. чекић типа VI/3/c (сонда E, 4. о.с.); 2. чекић типа VI/4/a (сонда E, 3–4. о.с.); 3. глачалица за керамику (тип XI/5, енеолитска кућа – просторија 4, сонда Ц, кв. Ц/3, код суда 2); 4. глачалица типа XI/6/c (енеолитска кућа – просторија 2, јужно од пећи 2, сонда Ц); 5. мултифункционална глачалица типа XI/9 (енеолитска кућа – просторија 2, зид код пећи 2, сонда Ц, Ц-168); 6. комад сировине секундарно коришћен као брус типа XII/4/b (рушевински слој, сонда Ц, кв. 2/1 – јужно проширење, 2. о.с., Ц-116)

Fig. 4. Early Eneolithic ground stone industry: 1. hammer, type VI/3/c (trench E, arbitrary level 4); 2. hammer, type VI/4/a (trench E, arbitrary level 3–4); 3. grinding stone for pottery (type XI/5, Eneolithic house – room 4, trench C, sq C/3, next to vessel 2); 4. grinding stone, type XI/6/c (Eneolithic house – room 2, south of oven 2, trench C); 5. multifunctional grinding stone, type XI/9 (Eneolithic house – room 2, wall next to oven 2, trench C, C-168); 6. chunk of raw material secondary used as whetstone, type XII/4/b (layer of rubble, trench C, sq. 2/1 – south extension, arbitrary level 2, C-116)

Сл. 5. Раноенеолитска индустрија глачаног камена: 1. растирач типа XIII/4 (енеолитска кућа – просторија 2, око пећи 2, сонда Ц, Ц-206); 2. жрвањ типа XIV/5 (енеолитска кућа – просторија 4, улаз, сонда Ц)

Fig. 5. Early Eneolithic ground stone industry: 1. rubber, type XIII/4 (Eneolithic house – room 2, around oven 2, trench C, C-206); 2. quern, type XIV/5 (Eneolithic house – room 4, entrance, trench C)

Сл. 6. Одбици и неуспели полуфабрикати за глачање од „лаког белог камена" из јужног дела трема раноенеолитске куће

Fig. 6. Flakes and unsuccessful semi-finished objects for grinding made of 'light white stone' from south porch section of the Eneolithic house

Сировина Raw material / Тип оруђа Type of tool	Финозрне метаморфне и седиментне стене Fine-grained metamorphic and sediment rocks	„Лаки бели камен“ „Light white stone“	Пешчари Sandstones	Конгломерати Conglomerates	Кречњаци Limestones	Магматске стене Magmatic rocks	Рожнац, јаспис Chert, jasper	Кварцит Quarzite	Укупно комада Total	Археолошки контекст Archaeological context
Секире Axes		1							1	Рушевински слој Rubble horizon
Тесле Adzes		9							9	Рушевински слој; трем Rubble horizon/ porch
Чекићи Hammers		1						2	3	Рушевински слој; трем Rubble horizon/ porch
Глачалице Grinding stones			5						5	Просторије 2 и 4; трем; рушевински слој Rooms 2 and 4; porch; rubble horizon
Брусеви Whetstones	1								1	Јужни део трема Southern part of porch
Растирачи Pounders			1						1	Просторија 2 Room 2
Жрвњеви Querus			1	2					3	Рушевински слој; просторија 4, код улаза у кућу; трем Rubble horizon; room 4, near entrance of house; porch
Ретушер Retouchers			1						1	Трем Porch
Темени део алатки са сечицом Proximal part of ground edge tools		8							8	Рушевински слој; трем Rubble horizon/ porch
Неуспели полуфаб-рикати Unsuccesful roughouts		1							1	Рушевински слој Rubble horizon
Одбици Flakes		358					4	1	363	Рушевински слој; трем; просторије 3 и 4 Rubble horizon; porch; rooms 3 and 4
Комади сировине Chunks of raw material	12		4		1	1	4		21	Рушевински слој; трем Rubble horizon/ porch
Укупно комада Total	**13**	**378**	**12**	**2**	**1**	**1**	**8**	**3**	**417**	

Табела 3. Заступљеност сировина и типова предмета од глачаног камена у раноенеолитском објекту на локалитету Ливаде у Каленићу

Table 2. Distribution of raw materials and types of ground stone objects in Early Eneolithic house at the site Livade in Kalenić

чекићи типовима VI/1/b и VI/6 (сл. 3/6), при чему се овај последњи чешће назива перкутером пошто се ради о природно обликованом камену који се користио за ударање. Глачалице типа XI/5 (сл. 4/3) коришћене су за глачање керамике или брушење коже, док су велике алатке типа XI/6/c и XI/9 (сл. 4/4–5) биле намењене обради чврстих материјала. Брусеви су представљени само једном алатком типа XII/4/b која је настала секундарном употребом неуспеле алатке са сечицом (сл. 4/6). Растирач типа XIII/4 представља типичан горњи покретни део жрвња (сл. 5/1), а жрвањ типа XIV/5 имао је две равне површине од којих је само једна била радна (сл. 5/2). Као ретушер је био употребљен један мањи речни облутак.

Највећи број камених налаза из куће чине одбици нуспроизводи из процеса израде алатки са сечицом од глачаног камена, као и понеки неуспели полуфабрикат, атипични фрагменти алатки од глачаног камена и комади сировине (табела 3, сл. 6).

ХОРИЗОНТАЛНА ДИСТРИБУЦИЈА КАМЕНИХ НАЛАЗА У ЕНЕОЛИТСКОМ ОБЈЕКТУ

Као што је већ речено, кућа је, судећи на основу распореда керамичког посуђа затеченог у њој, била подељена на северни стамбени и јужни радни простор. Налази индустрије глачаног камена нису променили ову слику већ су је употпунили (сл. 7).

РУШЕВИНСКИ СЛОЈ. То је слој који чине сама површина лепа (обрушени зидови) и слој земље који директно належе на њега. У њему су нађена 104 предмета индустрије глачаног камена, од који су 15 типолошки препознатљиви, што чини две трећине дефинисаних налаза из целог енеолитског објекта. Најбројније су тесле (7 комада), затим чекићи (3 комада), две глачалице, а ту су и по један примерак секире, бруса и фрагментованог жрвња (табела 3). Могуће је да је алат стајао обешен на зиду, што је и данас пракса у сеоским кућама, да се секира, тесла, срп итд. држе окачени на спољном зиду куће како би стално били надохват руке. У сваком случају готов алат који је био у употреби није стајао у кући већ ван ње, што и потврђује број типолошки препознатљивих предмета у рушевинском слоју и слоју изнад њега, који је настао наношењем земље из непосредног окружења порушене куће.

ПРОСТОРИЈА 1 (СЕВЕРОИСТОЧНИ ДЕО КУЋЕ). Просторија 1 је била радни део куће у коме се кувало, пекло, подгревало и прало (Благојевић, 2005, 38). У њој је нађено само 8 одбитака од „лаког белог камена“. Ови одбици су били концентрисани око пећи 1, па је сасвим могуће да је у овој просторији, баш пред пожар у коме је страдала кућа, у малом обиму израђено и камено оруђе.

ПРОСТОРИЈА 2 (СЕВЕРОЗАПАДНИ ДЕО КУЋЕ). Овај део куће је коришћен за боравак и спавање (Благојевић, 2005, 41). И у овом простору је било мало камених налаза, углавном одбитака од „лаког белог камена“, затим две глачалице које сасвим сигурно значе да су се овде израђивали предмети од чврстих материјала и један растирач коришћен као горњи део жрвња. Из ове просторије потиче изузетно леп примерак мултифункционалне алатке типолошки опредељене у глачалице (сл. 4/5), која је била коришћена као алатка за фину обраду предмета од чврстих материјала и као наковањ за окресивање. Ова алатка је нађена уз пећ 2, а у њеној близини, такође поред пећи, нађен је и растирач који је можда био коришћен уз мултифункционалну алатку, али њихова веза овде није јасна (сл. 5/1).

ПРОСТОРИЈА 3 (ЈУГОИСТОЧНИ ДЕО КУЋЕ) И ПРОСТОРИЈА 4 (ЈУГОЗАПАДНИ ДЕО КУЋЕ). Просторија 3 је била пролазна, релативно малих димензија, са обиљем керамике. Није јасна њена намена осим да је вероватно била пролаз ка просторији 1. Просторија 4 је била улазна (Благојевић, 2005, 42). У њој није нађена керамика те је протумачена као остава или спремиште алата. У обе ове просторије нађени су одбици од „лаког белог камена“ у већем броју него у просторијама 1 и 2 (40 комада), једна глачалица за керамику или кожу и жрвањ на самом улазу у кућу (сл. 4/3; сл. 5/2). У обе ове просторије обрађиван је камен у мањем обиму, а можда је и млевено зрневље.

ТРЕМ. Трем се простирао дуж западне и јужне стране куће (Благојевић, 2005, 43) или само дуж западне стране, док је с јужне била дозидана једна мања просторија (Трбојевић, 2005, 79). На трему су се обављали свакодневни кућни послови. Јужна просторија је могла да служи за ноћни смештај увећане породице или чување стоке, а можда и за нешто треће. У њој нису нађени остаци пећи и керамике (Трбојевић, 2005, 79). С трема потиче највише налаза индустрије глачаног камена, укупно их је 253. Од овог броја 226 су одбици од „лаког белог камена“, нуспроизводи у изради алатки са сечицом, те 3 комада сировине (рожнац и кречњак). Неку врсту обраде или употребе има 27 примерака. То су најчешће фрагменти полуфабриката који су се поломили у току производње, као и цели, али неуспели полуфабрикати од којих се даљом обрадом глачањем није могла добити корисна алатка. Нађен је и један ретушер од пешчара.

Дистрибуција налаза на трему није била уједначена. Најмање их је било у северозападном делу. У зони око пећи 4 нађени су само два одбитка од „лаког белог камена“ и један полуфабрикат тесле (сл. 3/10). Западни део, уз просторију 2, не мења слику о овом делу трема. Ту је нађено 13 одбитака од „лаког белог камена“ величине 12–24 mm.

На делу трема испред улаза у кућу нађени су један фрагментовани жрвањ и 40 артефаката од „лаког белог камена“. То су углавном одбици настали приликом израде оруђа са сечицом, али и неколико фрагментованих полуфабриката. Сви су нађени у источном делу, код пећи 3. Ово може да указује на радно место ван куће, уз пећ, и на то да је кућа страдала током хладних месеци.

Највећи број налаза потиче из јужног дела трема, укупно 179 комада. Најбројнији су одбици од „лаког

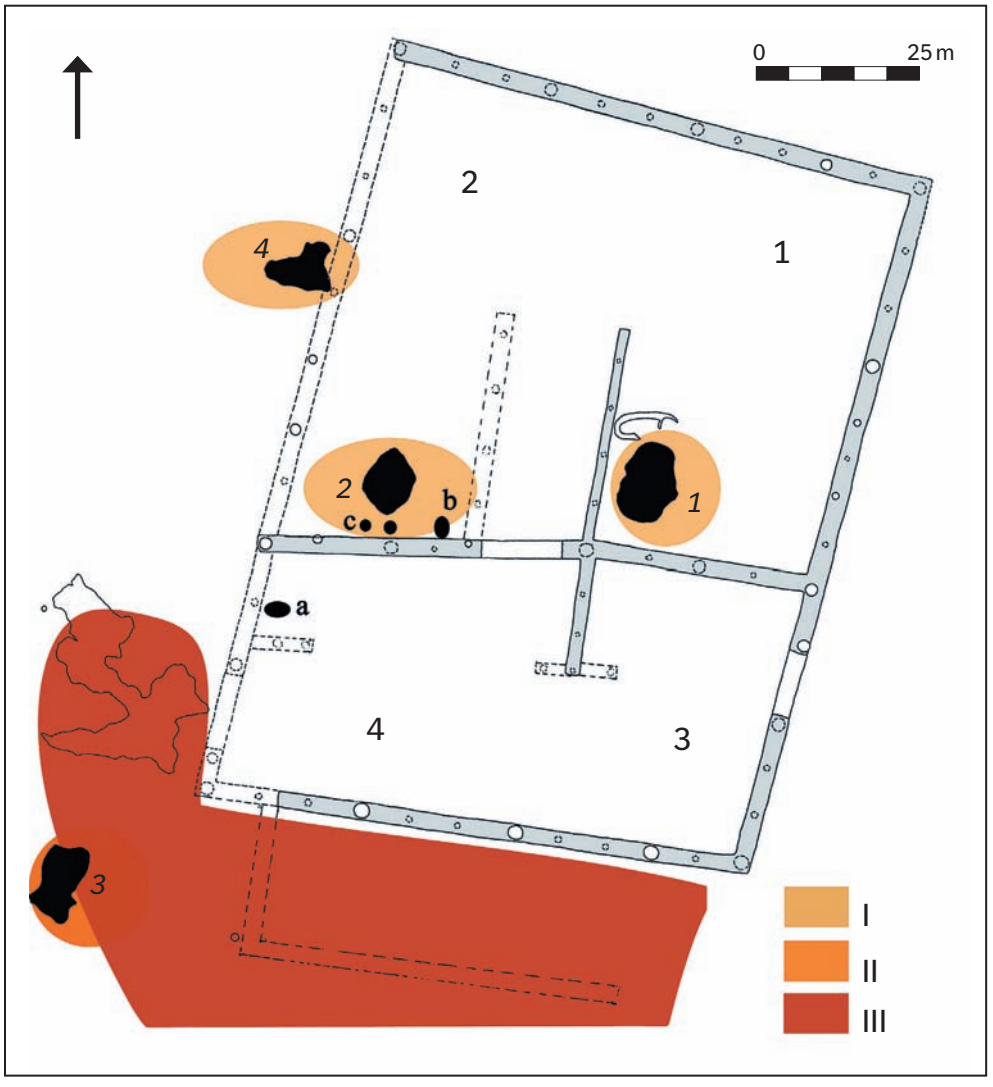

Сл. 7. Концентрација налаза индустрије глачаног камена у раноенеолитској кући (тлоцрт куће према Благојевић, 2005): 1–4 просторије, 1–4 пећи, а. жрвањ (сл. 5/2); б. мултифункционална глачалица (сл. 4/5); ц. растирач (сл. 5/1) и глачалица (сл. 4/4); I. мала концентрација; II. повећана концентрација и III. највећа концентрација

Fig. 7. Concentration of finds of ground stone industry in the Early Eneolithic house (house ground plan after Blagojević, 2005): 1–4 rooms, 1-4 ovens, a. quern (fig. 5/2); b. multifunctional grinding stone (fig. 4/5); c. rubber (fig. 5/1) and grinding stone (fig. 4/4); I small concentration; II higher concentration and III highest concentration

белог камена“ (157 комада) и 2 од кварцита, величине 8–60 mm. Поред њих, ту је и 5 фрагментованих неуспелих полуфабриката, једно језгро од метапешчара и ретушер од пешчара.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Објекти откривени на локалитету Ливаде у Каленићу представљају самостална домаћинства изван насеља. Земуница из времена старчевачке културе вероватно је представљала једно домаћинство у коме су се израђивале основне врсте каменог оруђа које су биле довољне за обављање свих послова потребних за опстанак те заједнице. Дванаест примерака индустрије глачаног камена и 31 артефакт од окресаног камена међу којима преовлађују неретуширани одбици (Шарић, 2005, 89–93) управо то доказују. Закључак и ранијих истраживача да се камено оруђе производило у оквиру овог домаћинства, при чему није потврђено постојање радионице ни радног места у самој земуници (Шарић, 2005, 104), показала је и анализа индустрије глачаног камена.

Раноенеолитска кућа и њена шира околина дале су знатно већи број налаза у односу на старчевачки хоризонт. Према распореду налаза у оквиру куће може да се донекле реконструише врста активности у појединим деловима објекта. Камено оруђе се израђивало у оквиру домаћинства при чему се за ту врсту посла кућа минимално користила. Концентрација одбитака насталих приликом окресивања полуфабриката алатки са сечицом око пећи у просторијама 1 и 2 наводи на претпоставку да су мајстори који су правили камене алатке на трему повремено долазили у кућу да се огреју и доврше посао. Главна обрада камена обављала се у јужном делу трема. Остатак трема је био коришћен само у деловима око пећи. И овај податак говори у прилог претпоставци да се изненадни пожар у коме је кућа у целости страдала десио у хладном периоду, те су тако остаци свакодневног рада остали концентрисани управо око пећи. Концентрација каменог и непостојање керамичког материјала у јужном делу трема као да потврђују да је с јужне стране куће била дозидана мања просторија, или још вероватније низак зид као заклон, у коме се током хладних дана обрађивао камен.

Зрневље (жито и друга зрнаста храна) изгледа да се млело у самој кући, и то у великој улазној просторији где је нађен жрвањ. Могуће да је млевење мањег обима

обављано и у просторији 2 где је, уз мултифункционалну глачалицу, нађен и растирач – горњи покретни део праисторијских жрвњева.

Податак да је највише готових алатки прикупљено из рушевинског слоја – са површине лепа и из слоја земље која је покривала леп, наводи на претпоставку да се алат није држао у кући већ ван ње, вероватно окачен на зидовима куће. Тако су чувани тесле разних облика, једна секира, три чекића и један брус – сав алат који је потребан за сечење и дељање дрвета, оштрење сечица и поправку алата. Комад жрвња који се ту нашао вероватно је био у секундарној употреби као чекић.

Обе колекције оруђа од глачаног камена, из старчевачке земунице и раноенеолитске куће, не показују никаква одступања у односу на истовремене налазе из тог краја. На то посебно указују исте сировине које се појављују у Каленићу и Малом Борку. Врло тврд силификовани услојени пешчар од кога су биле израђене бројне глачалице и жрвњеви са Масинских њива и Јаричишта констатован је и у Каленићу. Сировина „лаки бели камен“ из Каленића је дефинисана као силификовани магнезит, алтерисани вулканокластит (силификовани туф) и рожнац (Шарић, 2005, 105). Силификовани магнезит је забележен у Винчи (Антоновић, 1992, 32–33), силификовани туф на локалитету Црквине у Малом Борку,[9] а рожнац на локалитету Црквине у Стублинама (Антоновић, Шарић, 2011, 68).

Иако усамљени објекти, ван насеља, и старчевачка земуница и раноенеолитска кућа нису биле изоловане већ објекти чији су становници одржавали везе како са непосредним окружењем тако и са удаљеним крајевима. То потврђују анализе индустрије окресаног камена (Шарић, 2005, 108), а још више керамички материјал затечен у кући (Благојевић, 2005, 66–72). Таква отвореност неолитских и енеолитских популација може да се прати и на локалитетима у Малом Борку, посебно на Масинским њивама и Јаричишту 1,[10] великим насељима са којима су, нема сумње, праисторијски становници Каленића били у тесној вези.

* Анализа каменог материјала с локалитета Ливаде у Каленићу обављена је у оквиру пројекта „Заштитна археолошка истраживања на простору РБ Колубара“ Републичког завода за заштиту споменика културе, који финансира Рударски басен „Колубара“. Чланак је резултат ангажовања аутора на научним пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије” (ОИ177020) и „Културне промене и популациона кретања у раној праисторији централног Балкана” (ОИ177023).

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Антоновић, Д.
1992. *Предмети од глачаног камена из Винче*, Београд.
1997. Use of light white stone in the Central Balkans Neolithic, *Старинар* 48, 33 – 39.
2003. *Neolitska industrija glačanog kamena u Srbiji*, Beograd.

Антоновић, Д., Шарић, Ј.
2011. Камено оруђе са локалитета Црквине у Стублинама, *Старинар* 61, 61–79.

Благојевић, М.
2005. Керамичке посуде из раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, Београд, 31–77.

Јордовић, Ч.
2005. Заштитна археолошка ископавања на простору Рударског басена „Колубара“ (1991–2000), *Колубара* 4, Београд, 21–29.

Петковић, Д.
2013. Старчевачки објекат на локалитету Ливаде у селу Каленић, *Колубара* 6, 7–22.

Томић, З.
2005. Порекло археолошког материјала са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, Београд, 115–129.

Трбојевић, Н.
2005. Могућност реконструкције раноенеолитске куће на локалитету Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, Београд, 79–88.

Šarić, J.
2000. *Kremena industrija najstarijih zemljoradničkih kultura na tlu Srbije*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd.
2005. Артефакти од окресаног камена са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, Београд, 89–113.

Шарић, К., Цветковић, В.
2013. Минералошко-петрографска анализа узорака са енеолитског локалитета Црквине у Малом Борку, *Колубара* 6, 37–43.

9 Шарић, Цветковић, у овој свесци.

10 Мишљење на основу прелиминарне анализе каменог материјала с поменутих локалитета.

Dragana Antonović

Ground Stone Objects from the Site Livade in Kalenić

Key words: ground stone industry, Neolithic, Starčevo culture, Early Eneolithic, northwestern Serbia

Prehistoric site Livade was situated at the coal mine Tamnava-Zapadno Polje around half a kilometer to the northeast of the village Kalenić and 20 km to the north of Lazarevac. Rescue archaeological investigations were carried out from December 1996 until June 1997. Two prehistoric structures: Starčevo pit dwelling and Eneolithic house have been discovered at that time. There were 732 finds of stone industry retrieved from these structures and 13% of them are ascribed to the chipped stone industry while 87% are ascribed to the ground stone industry. Most of the stone artifacts date from the Early Eneolithic horizon, very few come from the Starčevo pit dwelling and certain objects were gathered from the surface around these two structures.

Starčevo pit dwelling yielded small amount of ground stone artifacts. All these finds come from upper layers of the structure, i.e. from its infill. This small group of finds (12 specimens in total) does not give the impression that it is material from the time of Starčevo culture (fig. 2). This impression is also emphasized by the absence of complete tools but also by appearance of certain number of chipped stone artifacts made of light white stone. Typologically recognizable are only three specimens of ground stone industry: two grinding stones and one hammerstone. Other finds are in fact pieces of raw material without traces of use but with minimal traces of working, i.e. they are the waste from the process of production of chipped and ground stone tools (Table 1; fig. 2).

Discovered grinding stones, which were used for working of hard materials, indicate the proximity of the working floor, which has not been discovered during excavations but it is not impossible that it existed, particularly somewhere outside the dwelling structure.

From the area of Eneolithic structure come 417 stone finds, which could be ascribed to the ground stone industry. Wider area around the house (trenches B, F, G, I, J, M) yielded material identical to that from the structure, so it is assumed that it is the contemporary material. It concerns 78 finds among which most numerous are flakes from 'light white stone'. Only four finds are typologically recognizable (Table 2, fig. 3/5, 7).

Object of Early Eneolithic ground stone industry were made of the following raw materials: fine-grained schist, metamorphic sandstone, 'light white stone' (according to earlier small-scale analyses defined as silicified magnesite, altered volcaniclastite – silicified tuff, chert, chalcedony), sandstone, conglomerate, fine-grained limestone, pebble of magmatic rock, jasper, quartzite and chert.

Only 23 artifacts, out of 417 finds from the Early Eneolithic structure, have been typologically defined (table 3, fig. 3/1–4, 6, 8–10; fig. 4/3–5; fig. 5; fig. 6). Most numerous are adzes and abrasive tools as it is common for many Neolithic and Eneolithic sites. Adzes as tools for working wood are not rare finds in the household inventory. Abrasive tools – grinding stones and whetstones – are more related to the working floors, while the querns are exclusively house finds. Typologically recognizable specimens were most numerous in the layer of the house rubble.

Largest amount of stone finds from the house are flakes as byproducts in the process of manufacture of ground stone tools with ground edge as well as some unsuccessful semi-finished artifact, atypical fragments of ground stone tools and chunks of raw material (table 3, fig. 6). This kind of finds was concentrated in the south section of the house porch (fig. 7). Stone finds are rare inside the house and have been recorded only around the oven.

According to the distribution of finds within the house it is possible to reconstruct to a certain extent types of activities in distinct sections of the structure. Production of stone tools had been carried out within the household but for this type of activity the house was used to a minimal extent. Concentration of flakes resulting from knapping semi-finished tools with ground edge discovered around the oven in rooms 1 and 2 suggests the assumption that craftsmen who were making tools on the porch entered the house from time to time to warm themselves and finish their work. Main stone working activity was performed in the south section of the porch. Of the rest of the porch only areas around the oven had been used. This information also speaks in favor of the assumption that sudden fire when house burned to the ground happened in the cold period, so the remains of everyday activities remained concentrated around the oven. Concentration of stone material and absence of pottery in the south part of the porch support the assumption that rather small room or more probably low wall was additionally built on the south side of the house as shelter where stone had been worked in cold days.

It seems that grains (wheat and other granular food) had been ground inside the house in large entrance room where the quern was found. It is possible that grinding

on a smaller scale also took place in room 2 where the rubber – upper mobile part of prehistoric querns was also found together with multifunctional grinding stone.

The fact that most of complete tools have been gathered from the layer of building pounder – from the surface of daub and from the layer of earth covering the daub suggests the assumption that tools had not been kept in the house but outside, probably hanging on the house walls. Thus have been kept adzes of various shapes, one axe, three hammers and one whetstone – all implements necessary for cutting and trimming wood, sharpening ground edges and tool repairing. Quern fragment discovered there was probably in secondary use as hammer.

Both assemblages of ground stone tools from the Starčevo pit dwelling and Early Eneolithic house do not show any exception in regard of contemporary finds from that area. It is particularly indicated by identical raw materials recorded in Kalenić and in Mali Borak. Very hard, silicified layered sandstone used for production of many grinding stones and querns from Masinske Njive and Jaričište has been encountered also in Kalenić. The Starčevo pit dwellings as well as the Early Eneolithic house despite being solitary structures, outside settlements, were not isolated but they were structures whose inhabitants maintained relations with immediate neighborhood but also with distant regions.

УДК 902.3:[549:552(497.11);
903.21"636"(497.11)

Кристина Шарић, Владица Цветковић

Минералошко-петрографска анализа узорака са енеолитског локалитета Црквине у Малом Борку

Апстракт: Енеолитски локалитет Црквине познат је у археолошкој литератури по једној од највећих збирки артефаката израђених од камена. Минералошко-петрографском анализом 13 узорака утврђено је да су као сировине за израду алатки коришћени силификовани и девитрификовани вулканокластити, опал и хидротермално алтерисане стене, као и рожнаци. На основу добијених резултата и поређењем са геолошком грађом шире околине Црквина, може се претпоставити да вулканокластити, заједно са опалом и хидротермално промењеним стенама, могу потицати из рудничко-борачко-котленичке вулканске провинције. Порекло рожнаца за сада није могуће утврдити.

Кључне речи: вулканокластит, рожнац, опал, хидротермално промењене стене, Црквине

Савремена археолошка истраживања не могу да се замисле без интердисциплинарних испитивања која обухватају различите аналитичке поступке. Ова испитивања имају за циљ да што боље дефинишу услове налаза, порекло материјала и услове израде појединих артефаката, а тиме и да евентуално утврде комуникацију између заједница, интензитет трговине и размене добара и слично. Када је реч о артефактима израђеним од камена, испитивања започињу одредбом минералошко-петрографских карактеристика материјала, а затим се, у зависности од могућности да се део археолошког материјала „жртвује", могу применити и бројне друге, углавном деструктивне инструменталне методе, као што су скенирајућа електронска микроскопија са EDS или WDS детекторима (scanning electron microscopy with energy-dispersive or wavelength-dispersive spectrometry), рендгенска дифракција праха (XRD – X-ray powder diffraction), рендгенска флуоресценција (XRF – X-ray fluorescence), ласерска аблација у комбинацији са индуктивно спрегнутом плазмом са масеном спектрометријом (LA-ICP-MS – inductively coupled plasma mass spectrometry) и остало.

Енеолитски локалитет Црквине се налази у атару села Мали Борак, североисточно од Лајковца. Са преко 6.600 налаза, то је археолошки локалитет с једном од највећих збирки артефаката од камена код нас (Антоновић, 2011). Стога не чуди потреба да се овај материјал испита не само с археолошког већ и са геолошког аспекта. Основни циљ ових истраживања био је дефинисање врста стена од којих су артефакти израђени, што је представљало основ за даља детаљнија и свеобухватнија петролошка испитивања. Иако је број узорака био веома мали, учињен је и покушај тумачења порекла стена, као једног од показатеља кретања чланова праисторијске популације и комуникације између различитих заједница у време енеолита на овом подручју.

УЗОРКОВАЊЕ И АНАЛИТИЧКИ ПОСТУПЦИ

У овом раду су приказани резултати испитивања 13 узорака, од којих је 11 испитано и макроскопски и микроскопски, а два само макроскопски. Одабир узорака извршен је тако што су испитивањима биле покривене све врсте материјала који је био заступљен у доступној археолошкој збирци 2008. године. Осим тога, водило се рачуна да се испитују само они артефакти који су могли да се секу, јер је за микроскопска испитивања било неопходно правити петрографске препарате.

Макроскопска испитивања извршена су визуелном опсервацијом узорака ради утврђивања боје, склопа и минералног састава. Коришћена је и бинокуларна лупа са увећањима до 50 пута, као и раз-

блажена и хладна хлороводонична киселина за утврђивање присуства калцита. За утврђивање тврдоће коришћене су стаклена и челична плочица. Већина узорака била је малих димензија, што је у великој мери ограничило и макроскопска и микроскопска истраживања. Микроскопска испитивања обављена су анализирањем петрографских препарата у поларизационом микроскопу за пропуштену светлост типа Leica DMLSP, који је повезан са дигиталном камером типа Leica DC 300.

Сва испитивања су извршена на Универзитету у Београду – Рударско-геолошком факултету, на Департману за минералогију, кристалографију, петрологију и геохемију.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ГЕОЛОШКА ГРАЂА ИСПИТИВАНОГ ТЕРЕНА

Локалитет Црквине налази се недалеко од села Мали Борак, око 50 km југозападно од Београда, а северно од Лазаревца и Лајковца. Геолошка грађа ширег подручја Црквина приказана је на листу Обреновац, Основна геолошка карта (ОГК) 1:100.000 (Filipović i dr., 1976), док су литолошке јединице описане у Тумачу за лист Обреновац (Filipović i Rodin, 1976) (сл. 1). На основу поменуте литературе, види се да Мали Борак, заједно с археолошким локалитетом Црквине, лежи унутар колубарског угљеног басена, у плеистоценско-квартарним творевинама (Pl, Q) које су представљене речно-језерским терасним наслагама међу којима доминира хетерогени шљунак. Фрагменти шљунка по саставу одговарају кварцу, рожнацима, шкриљцима зеленог комплекса, тријаским кречњацима и пешчарима. У ширем подручју, међутим, геолошка грађа је знатно хетерогенија и комплекснија, а откривене литолошке јединице показују распон од палеозојске до квартарне старости. Палеозојске јединице, које се налазе у југозападним деловима терена приказаног на ОГК Обреновац, чине девон-карбонски (D, C) конгломерати, кварцни пешчари и алевролити, затим серицит-хлоритски шкриљци и метапешчари (Sse), као и филити, метаморфисани алевролити и пешчари (F) и шкриљави конгломерати и кварцни пешчари (C_1). У току доњег тријаса (T_1) образовани су кречњаци, глинени шкриљци и пешчари. Кредне творевине су представљене флишним седиментним стенама доње и горње креде (K_1 и K_2). У току миоцена формирани су вулканити дацитско-андезитског карактера и њихови вулканокластити, (α), а затим и миоценски седименти, од којих су на слици 1 приказани средњомиоценски (M_2^2) грубокластични седименти, глине и песак и горњомиоценске (M_3^2) творевине представљене глинама, песковима, ређе конгломератима шљунка и песка.

РЕЗУЛТАТИ

На основу макроскопских и микроскопских испитивања одређени су структура, текстура и минерални састав узорака. Према овим карактеристикама издвојене су три групе стена од којих су израђени артефакти с локалитета Црквине. То су: (1) вулканокластити, првенствено представљени туфовима, (2) група опала и хидротермално алтерисаних стена и (3) рожнаци.

Вулканокластити

Основна одлика узорака који су сврстани у групу вулканокластита јесте силификација која је развијена у различитом степену. Узорке с мањим степеном силификације било је могуће ближе дефинисати као силификоване туфове, док су остали названи општим именом вулканокластити.

Макроскопски *силификовани туфови* су прљаво-беле боје, афанатичног изгледа, хомогеног склопа и релативно мале специфичне тежине, при чему узорак СМВ 5 (B35) подсећа на тзв. „белу стену“ (Antonović, 1997; Šarić, 2002). У микроскопу се често уочавају одлике вулканокластичне структуре и хомогене текстуре, као и извесне карактеристике порозности, што је случај са већ поменутим узорком СМВ 5 (B35). Силификовани туфови су изграђени од најситнијих љуспица вулканског стакла које је, највероватније, било силицијског састава. Ови одломци стакла представљају фрагменте пловућаца. Остаци ћелијске шупљикаве текстуре, карактеристични за издробљене пловућце, једва да се могу запазити у неким деловима стене (сл. 2а). Међупростори ових одломака, односно љуспица стакла, испуњени су ваздухом и због тога је стена тако лагана. Туф је највероватније падавинског порекла, а после примарног депоновања дошло је до процеса девитрификације и силификације.

Силификовани и девитрификовани вулканокластити су стене млечнобеле боје, криптокристаласте до кристаласте структуре и нехомогене текстуре. Та нехомогеност се испољава мешањем млечнобелих и стакластих, полупровидних партија. Стенски материјал је изграђен од силицијске компоненте (стена пара стакло, а не реагује с хладном и разблаженом HCl). У микроскопу се запажају одлике вулканокластичне и сферулитске структуре (сл. 2б). Силификовани и девитрификовани вулканокластити су изграђени од одломака вулканита непознатог састава, који је претрпео процесе девитрификације и силификације, као и одломака фенокристала минерала (сл. 2в) који се не могу јасно одредити (узорак СМВ 17 – 139). Силицијска компонента се испољава у виду криптокристаластог до аморфног опала и ретких гнезда с лепезастим агрегатима кварца. Узорак СМВ 22 (361) је нехомоген, те су препаратом захваћена два дела (сл. 2г). У једном, који је светлије боје, запажа се кохерентно вулканско стакло типичне сферулитске структуре. Други део је тамнији, садржи више гвожђевите материје и у њему су одломци некадашњег вулканског стакла са сферулитском структуром, дужине око 2–3 mm, расути у полупровидној микрокристаластој и гвожђевитој основи. На појединим местима се запажају последице дезинтеграције ових

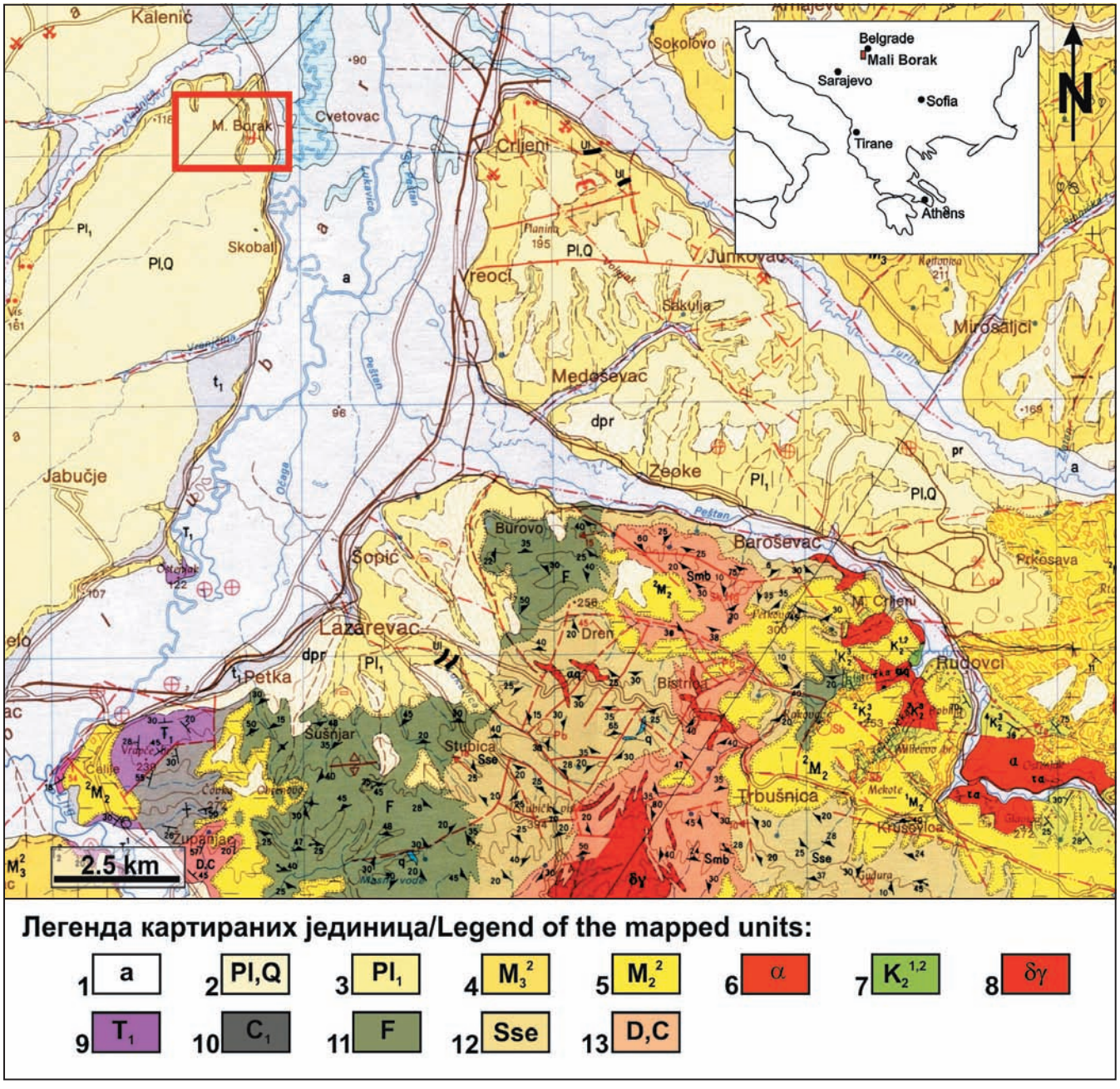

Сл. 1. Геолошка грађа околине археолошког локалитета Црквине (ОГК, лист Обреновац – Filipović i dr., 1976; Filipović i Rodin, 1976). Легенда картираних јединица: 1. шљунак, песак, субглине; 2. речно-језерска тераса; 3. лапоровите глине, угљевите глине, дијатомејска земља и песак; 4. глине, песак, ређе шљунак; 5. грубокластични седименти, глина и песак; 6. феноандезити; 7. песковити кречњаци; 8. гранодиорит; 9. слојевити и банковити кречњаци, глинени шкриљци; 10. шкриљави конгломерати и кварцни пешчари; 11. филити, метаморфисани алевролити и пешчари; 12. серицит-хлоритски шкриљци и метапешчари; 13. грауваке, алевролити, микроконгломерати.

Fig. 1. Geological framework of the area of the archeological locality Crkvine (Basic Geological Map, sheet Obrenovac – Filipović i dr., 1976; Filipović i Rodin, 1976). Legend of the mapped units: 1. gravels, sands, subclays; 2. river-lake terrace; 3. marly clays, diatomaceous earth and sandstones; 4. clays, sand and rare gravels; 5. coarse grained sediments, clays and sands; 6. phenoandesites; 7. sandy limestones; 8. granodiorites; 9. layered limestones, clayey schists; 10. schistous conglomerates and quartz sandstones; 11. phyllite, metamorphosed siltstones and metamorphosed sandstones; 12. sericitic-chloritic schists and metasandstones; 13. greywacke, siltstones, rare microconglomerates

фрагмената по границама сферула (сл. 2д). У узорку СМВ 3 се по сферулама највероватније вршила дезинтеграција вулканита, при чему су међупростори испуњени силицијским и непровидним материјалом у коме вероватно има оксида и хидроксида гвожђа. Местимично се запажају и одлике текстуре течења типичне за одломке вулканита киселог састава (сл. 2ђ).

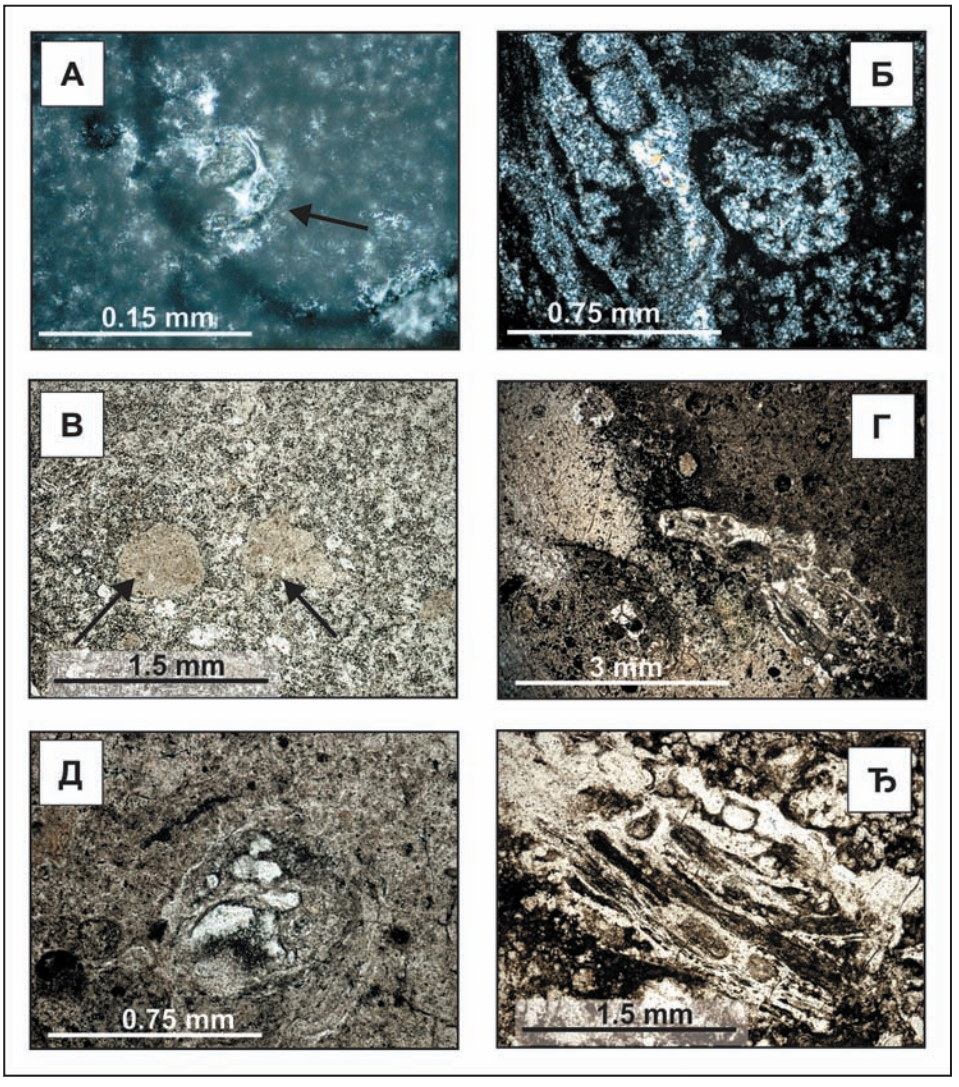

Сл. 2. Микроскопске карактеристике вулканокластита: А – карактеристичне ћелије унутар сићушних фрагмената пловућца овалног облика (стрелица), xpl; Б – сферулитска и вулканокластична структура, xpl; В – класти фенокристала (стрелица), ppl; Г – светлији и тамнији део узорка који се разликују према садржају гвожђевите компоненте, ppl; Д – дезинтеграција фрагмената по границама сферула, ppl; Ђ – трагови течења карактеристични за вулканите и одломке вулканокластита, ppl.

Fig. 2. Microscopical characteristics of the volcaniclastics: A – typical cells within the tiny oval fragments of pumice (arrow), xpl; Б – spherulitic and volcaniclastic texture, xpl; В – clasts of phenocrysts (arrows), ppl; Г – pale and dark parts of the sample differ in Fe content, ppl; Д – dezintegration of fragments along the boundaries of spheroula, ppl; Ђ – traces of flows typical for volcanics and volcaniclastics, ppl

Група опала и хидротермално алтерисаних стена

Због тога што између њих највероватније постоји петрогенетска веза, узорци опала и хидротермално алтерисаних стена сврстани су у једну групу.

Опал је представљен с два узорка који су безбојни, с тим што је примерак СМВ 1 (478) провидан, док је узорак СМВ 15 (25) само делимично прозрачан и показује светлосиву нијансу. Примерак СМВ 1 (478) има карактеристичан шкољкаст прелом и оштре преломне ивице (сл. 3а). Опали су изразито хомогеног састава и склопа. Хомогеност узорка СМВ 15 (25) нарушава испуцалост која узорку даје изглед поломљеног стакла, при чему не постоје преферентни правци пружања пукотина (сл. 3б). Могуће је да прслине и нису одлика примарног склопа, већ да су настале дејством ватре, али се то не може са сигурношћу тврдити. Узорци опала показују типичну аморфну структуру и масивну текстуру. Изграђени су од аморфне силицијске компоненте – опала. Површина узорка СМВ 15 (25) је превучена скрамом непознатог порекла, која је слична кортексима који се јављају на речним облуцима. Треба нагласити да ова скрама није испуцала и не реагује с разблаженом HCl.

Група хидротермално алтерисаних стена представљена је узорком СМВ 16 (31), који је светлоокер боје (веома је слична узорцима који се у археолошкој литератури описују као „беле стене“ Antonović, 1997; Šarić, 2002), и узорком СМВ 13 (88) који је тамносиве боје. Структуре ових двеју стена варирају од микрокристаласте до аморфне, док је текстура основе хомогена. На површини узорка СМВ 16 (31) појављују се и ситне, тамносиве пеге, пречника око 1 mm, чије се порекло не може јасно одредити. Стена је изграђена од микро до крупнокристаластог кварца. Пресечена је прслином дебљине око 1 mm, која је светлије боје у односу на околну стену. Узорак СМВ 13 (88) је шкољкастог прелома, глатких преломних површина и на тањим пресецима делује полупровидно до провидно.

У микроскопу се запажа криптокристаласта до микрокристаласта структура. Стена је у потпуности изграђена од силицијске компоненте, при чему криптокристаласта силиција претежно испуњава основу стене, с тим што се у узорку СМВ 13 (88) појављују и аморфни делови. Узорак СМВ 16 (31) садржи бројне шупљине и гнезда испуњене лепезастим и краткопризматичним кварцом (сл. 4а), при чему је овај последњи својом дужом осом оријентисан управно

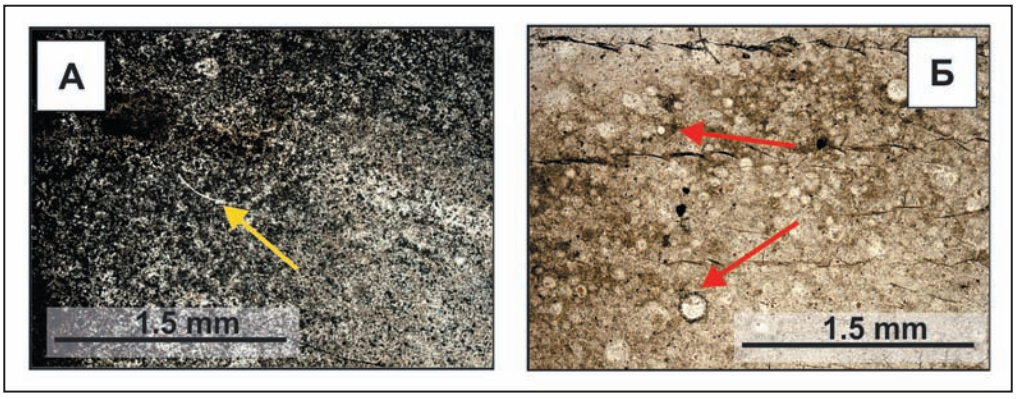

Сл. 3. Микроскопске карактеристике рожнаца: А – микрокристаласта структура са елементима ламинационе текстуре и остацима фосила (стрелица), ppl; Б – остаци радиоларија кружног пресека (стрелица), ppl.

Fig. 3. Microscopical characteristics of cherts: A – microcrystalline texture with elements of lamination and fossil remnants (arrow), ppl; Б – remnants of circular sections of radiolaria (arrow), ppl.

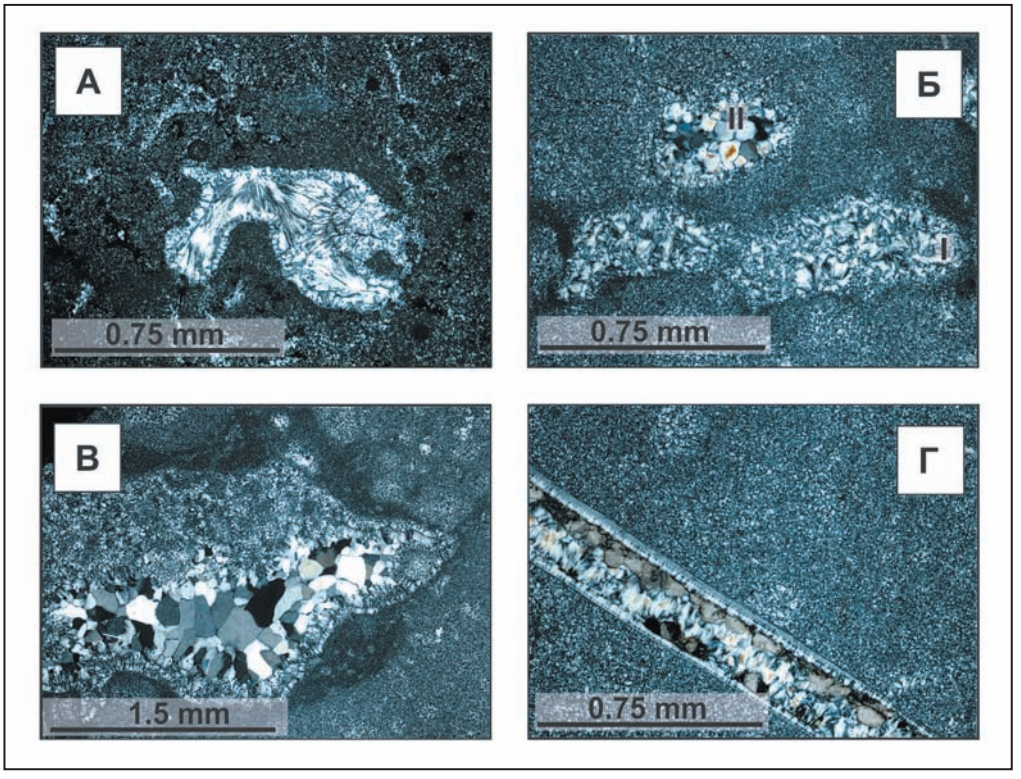

Сл. 4. Промена степена кристалинитета силиције у стени: А – шупљине и гнезда испуњени лепезастим и краткопризматичним кварцом, xpl; Б – шупљине у којима се јављају лепезаста нагомилања, највероватније калцедона (I), или нагомилања крупнокристаластог мозаично сраслог кварца (II), xpl; В – каверне у којима се лепезасти агрегати кварца формирају на зидовима каверне, крупнозрни кварц у централним деловима, xpl; Г – прслина изграђена од неколико зона призматичног и лепезастог кварца и са калцитом у унутрашњости, xpl.

Fig. 4. Changes of silica crystallinity: A – cavernas and nests filled with fan-shaped short prismatic quartz, xpl; Б – cavities with fun-shaped accumulations, most probable of chalcedony (I) or accumulations of coarse-grained mosaic quartz (II), xpl; В – cavities with fun-shaped quartz aggregates on the walls and coarse quartz in the central parts, xpl; Г– crack built of several zones of prismatic and fun-shaped quartz with calcite in the central parts, xpl.

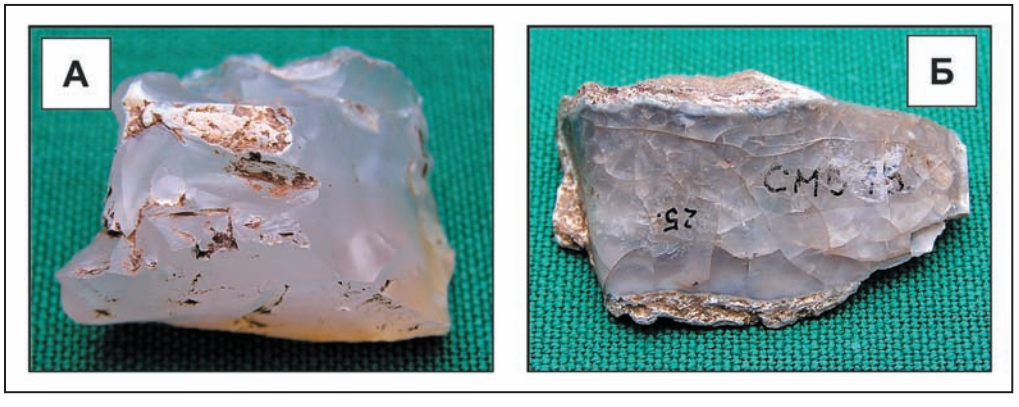

Сл. 5. Аморфна структура испитиваних узорака; А – шкољкаст прелом; Б – испуцалост узорка указује на могућу изложеност ватри

Fig. 5. Amorphous texture of the studied samples; A – typical conchoidal fractures; Б – cracks within the sample could be formed during fire exposure

на зидове шупљина. У неким шупљинама се запажа и појава минерала високог рељефа, налик епидоту (?). У примерку СМВ 13 (88) на појединим местима се јављају лепезаста нагомилања, највероватније, калцедона, док се на другим местима јављају крупнокристаласта нагомилања мозаично сраслих кристала кварца (сл. 4б). У истом узорку се понегде запажају крупне каверне у којима постоји правилност у распореду и величини кристала – лепезасти агрегати су смештени на ободу каверне, док централне делове испуњавају агрегати крупнозрног кварца (сл. 4в). Прслина која пресеца стену изграђена је од неколико зона призматичног и лепезастог кварца, а у унутрашњости се јављају крупни кристали калцита (сл. 4г).

Рожнаци

Узорци рожнаца су били малих димензија, па су петролошка испитивања била знатно отежана. Рожнаци су представљени стенама млечнобеле, окер или тамносиве боје. Површина стена је местимично прекривена лимонитским скрамама. Узорак СМВ 21 (336) има шкољкаст прелом и велику оштрину преломних ивица. Структура стена варира од криптокристаласте до микрокристаласте, док је текстура хомогена, осим у узорку СМВ 18 (800) који показује и елементе ламинационе текстуре (сл. 5а). Испитивани рожнаци су претежно изграђени од силицијске материје која је различитог степена кристалинитета и која представља основу стене. У таквој основи се запажају бројни остаци радиоларија карактеристичног кружног пресека (узорак СМВ 21 – 336, сл. 5б), који у појединим деловима граде нагомилања, затим овалне форме које представљају остатке фосила, као и принета непровидна компонента, вероватно органског порекла. Поједини издужени до овални агрегати, који највероватније представљају одломке фосила, изграђени су од крупнијег кварца или лепезастих агрегата кварца. Ламине у узорку СМВ 18 (800) изграђене су од микрокристаласте силицијске компоненте и само у неким од њих појављују се и нешто крупнији кристали.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Резултати минералошко-петрографских испитивања, извршених на 13 узорака који потичу са енеолитског археолошког локалитета Црквине у селу Мали Борак, омогућавају дискусију порекла материјала, односно територије са које би он могао да потиче. Испитивањима је установљено да су артефакти с поменутог локалитета преовлађујуће израђени од вулканокластита (силификованих туфова и силификованих и девитрификованих туфова), рожнаца и стена које су сврстане у групу опала и хидротермално промењених стена. Није познато да се стене идентичних минералошко-петрографских карактеристика појављују у непосредном окружењу локалитета Црквине. Значајно је, међутим, да се у пречнику мањем од 100 km налазе литолошке јединице које имају састав веома сличан анализираним узорцима. С изузетком рожнаца, сви испитивани узорци имају карактеристике које указују на њихово вулканогено порекло. Прецизније, наведени вулканогени материјал представљен је силификованим, девитрификованим и хидротермално промењеним вулканокластичним стенама које су највероватније настале очвршћавањем киселе магме примарно богате гасовима. Сачуване вулканолошке карактеристике указују на то да је реч о продуктима јаког експлозивног дејства које производи велике количине пирокластичног материјала. Вулканска област која је најближа локалитету Црквине јесте пространа рудничко-борачко-котленичка провинција олигомиоценске старости (Cvetković et al., 2000; 2001). У овој вулканској провинцији настале су велике количине пирокластита (туфова и игнимбрита) и кохерентних вулканита, након чега је следила интензивна хидротермална фаза асоцирана с образовањем скарновских Pb-Zn(±Ag±Cu±W) орудњења с најзначајнијим лежиштима на планини Руднику (Tošović, 1997; 2000). Образовање ових орудњења било је праћено не само образовањем појава опала већ и мање или више интензивним процесима силификације који су напредовали у свим стенама кроз које су циркулисали хидротермални раствори. Овим процесима су у рудничко-борачко-котленичкој провинцији могли настати сви петрографски типови стена који се срећу у испитиваној збирци узорака с локалитета Црквине. Због тога се може закључити да, иако број анализираних података није велики и премда не постоји систематски прикупљена збирка стена с репрезентативних геолошких профила, постоје основе за претпоставку да су чланови ове енеолитске заједнице могли сакупљати сировине за израду артефаката у свом даљем окружењу.

* Рад је финансиран на основу пројекта заштитних археолошких ископавања који реализује Републички завод за заштиту споменика културе из Београда а финансира га Рударски басен „Колубара“, као и у оквиру пројекта бр. ОИ176016 Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Антоновић, Д.
2011. Индустрија глачаног камена на локалитету Црквине, пример сонде 5, *Колубара* 5, 195–212.

Antonović, D.
1997. Use of Light White Stone in the Central Balkans Neolithics, *Старинар* XLVIII, 33–39.

Filipović, I., Rodin, V.
1976. Tumač za list Obrenovac, OGK 1:100.000, Savezni geološki zavod, Beograd, 66.

Filipović, I., Rodin, V., Pavlović, Z., Marković, B., Milićević, M., Atin, B.
1976. Osnovna geološka karta, list Obrenovac, 1:100.000, Savezni geološki zavod, Beograd.

Šarić, J.
2002. Stone as material for production of chipped artifacts in Early and Middle Neolithic of Serbia, *Старинар* LII, 11–26.

Cvetković, V., Knežević, V., Pecskay, Z.
2000. Tertiary igneous formations of the Dinarides, Vardar zone and adjacent regions: from recognition to petrogenetic implications. In: „Geology and Metallogeny of the Dinarides and the Vardar zone". Eds. S. Karamata & S. Janković. The Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska, *Collections and Monographs* 1, Dpt. of Natur., Math. and Techn. Sci. 1, 245–253.

Cvetković, V., Poli, G., Prelević, D.
2001. Eruptive history and low-pressure evolution of the Early Miocene Borač eruptive complex (Central Serbia). In: „Tertiary magmatism in the Dinarides Balkan Peninsula", Eds: H. Downes & O. Vaselli, *Acta Volcanologica* 13, 1/2, 127–143.

Tošović, R.
1997. Morfogenetski tipovi orudnjenja i paragenetske asocijacije u polimetaličnom ležištu Rudnik, magistarska teza, Rudarsko-geološki fakultet, 109.
2000. Genetsko i geološko-ekonomsko modeliranje polimetaličnog ležišta Rudnik, doktorska disertacija, Rudarsko-geološki fakultet, 259.

Kristina Šarić, Vladica Cvetković

Mineralogical-petrogaphical Analyses of Samples from Eneolithic Locality Crkvine (Mali Borak)

Key words: volcaniclastic rock, chert, opal, hydrothermal altered rocks, Crkvine

Results of mineralogical-petrographical investigations, done on 13 samples from Eneolithic archeological site of Crkvine (Mali Borak village) provide information on rock types and enable discussion of the provenance of raw material used for making stone artifacts. The artifacts were dominantly made of volcaniclastic rocks (silicified tuffs and silicified and devitrified tuffs). Material that is classified as opal and hydrothermally altered rocks, as well as cherts is subordinate. The presence of rocks displaying such mineralogical and petrolographical characteristics is not known to occur in the vicinity of Crkvine. However, lithological units of compositions similar to those of the analyzed samples are found in the area within an area less than 100 km around Crkvine. It is worth noting that, with the exception of cherts, all analyzed samples have characteristics suggesting their volcanic origin. The studied volcanogenic material is represented by silicified, devitrified and hydrothermally altered volcaniclastic rocks, which are most probably formed from felsic magmas primary rich in volatiles. Preserved volcanological characteristics indicate that the investigated rocks have formed by strong explosive activity that usually produces huge amount of pyroclastic material. The closest volcanic area of such characteristics to the Crkvine site is the Oligocene/Miocene Rudnik-Borač-Kotlenik Province (e.g. Cvetković et al., 2000; 2001). In this volcanic province, huge amounts of pyroclastic rocks (tuffs and ignimbrites), coherent volcanics and their volcaniclastic counterparts were formed. The primary volcanic stage was subsequently followed by intensive hydrothermal phase and formation of skarn Pb-Zn(±Ag±Cu±W) deposits the most important of which was the Rudnik Mine (Tošović, 1997; 2000). The mineralization was followed by precipitation of hydrothermal opal and other secondary minerals. This process was controlled by circulation of hydrothermal fluids through fresh volcanic rocks. Hence, all the rock types from the Crkvine sample suite could have been formed by volcanic and post-volcanic processes in the Rudnik-Borač-Kotlenik Province. Despite the fact that the number of analyzed samples is not large and that there is no systematically sampled rock collection from representative geological sections, it could be hypothesized that the members of the Crkvine Eneolithic community could have been collecting raw material for making artifacts from the wider neighborhood.

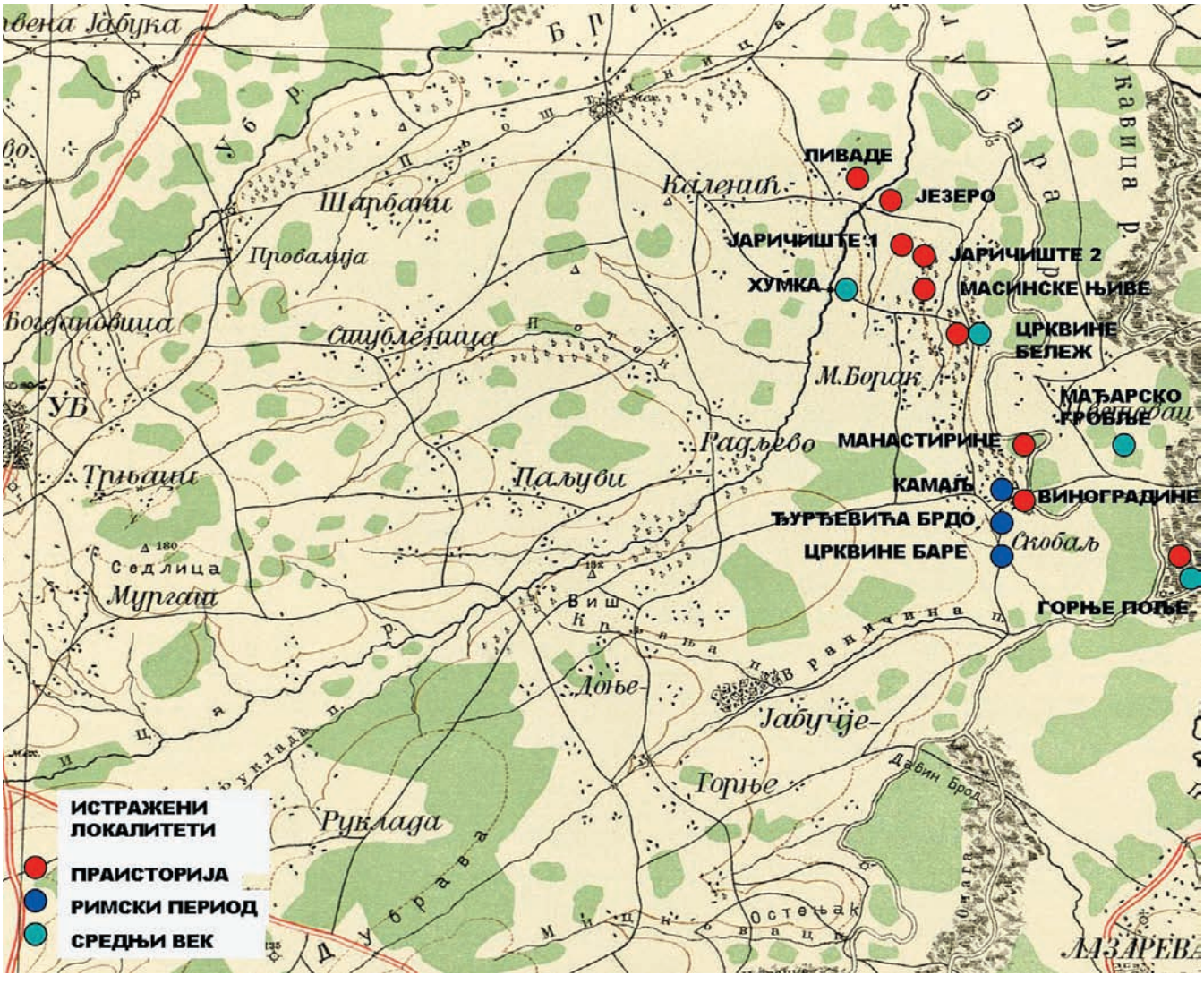

Сл. 1. Карта важнијих локалитета у близини Језера у Каленићу

Fig. 1. Map of important sites in the vicinity of Jezero in Kalenić

УДК 903”636”(497.11)

Милош Спасић

Локалитет Језеро у Каленићу, насеље баденске културе

Апстракт: Заштитним археолошким ископавањима на траси Рударског басена „Колубара“ откривени су бројни локалитети изузетно битни за разумевање готово свих праисторијских и историјских епоха на централном Балкану. У овом раду биће објављени резултати са истраживања локалитета Језеро у Каленићу, који по својој величини и налазима не представља откриће као што су то Црквине–Мали Борак, Масинске њиве или Јаричиште, али свакако пружа значајан допринос за разумевање енеолитског периода на тлу северозападне Србије.

Кључне речи: северозападна Србија, Каленић, енеолит, баденска култура

Локалитет Језеро налази се у катастарској општини Каленић, у северозападној Србији – на ободу једне благо узвишене греде поред које је протицала река Кладница (сл. 1). Просечна надморска висина терена на коме се налазио локалитет варирала је од 96,5 до 97,2 m. Село Каленић је ушло у археолошку литературу захваљујући изузетном налазу раноенеолитске куће на локалитету Каленић–Ливаде (Благојевић, 2006; Јовановић, 2006; Трбојевић, 2006). У непосредној близини откривена је и једна земуница старчевачке културе (Шарић, 2006; Петковић, 2013). Локалитет Језеро је откривен приликом рекогносцирања терена, почетком априла 2003. године, када су због канала за водоводне цеви констатовани фрагменти енеолитске керамике, комади лепа и оруђе од камена и кремена. Током свега три недеље истражене су три сонде укупне површине 50 m^2. Дебљина културног слоја у све три сонде варирала је од 1 до 1,5 m. Иако су ова мала сондажна истраживања пружила веома битне податке за познавање позног енеолита у овим крајевима, систематска заштитна ископавања већег обима су изостала због неразумевања инвеститора.

Сл. 2. Рушевински хоризонт надземног објекта

Fig. 2. Rubble horizon of aboveground structure

ОБЈЕКТИ БАДЕНСКЕ КУЛТУРЕ

Током истраживања сонде 1 откривен је изузетно оштећен надземни објекат баденске културе чију оријентацију, облик и димензије није било могуће устано-

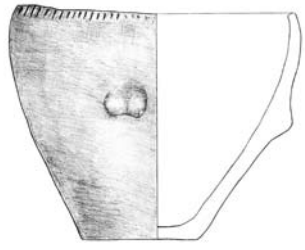

Сл. 3. In situ лонац означен као суд 4 окренут ободом ка доле

Fig. 3. Pot in situ, marked as vessel 4 with rim turned downward

Сл. 4. In situ лонац означен као суд 1 окренут ободом ка доле

Fig. 4. Pot in situ, marked as vessel 1 with rim turned downward

Сл. 5. Пећ 1 у сонди 1

Fig. 5. Oven 1 in trench 1

Сл. 6. Пећ 2 у сонди 1

Fig. 6. Oven 2 in trench 1

вити (сл. 2). Нису констатовани ни темељни ровови, јаме за стубове, ни преградни зидови. Подницу објекта чинио је слој утабане, мрке, глиновите земље преко које се налазило доста гари, те фрагменти зидног лепа. Узимајући у обзир велику количину гарежи и комада лепа, кућа је највероватније страдала у пожару. На истом нивоу објекта откривене су једна у целости очувана посуда (сл. 3) и три фрагментоване (сл. 4), које су лежале у in situ положају, те остаци две пећи са веома оштећеним калотама.[1] Обе пећи су грађене на сличан начин: фундацију су чинили фрагменти керамике и шљунак преко којих је нанет слој глине за подницу. Пећ 1 је била неправилно кружног облика пречника око 0,5 m (сл. 5), док се због великих оштећења облик и димензије пећи 2 не могу поуздано дефинисати (сл. 6). Обе пећи су се вероватно налазиле уз зидове објекта. У рушевинском хоризонту објекта констатовано је доста уситњених фрагмената керамике. Изузетно битним чини се податак да су два лонца лежала ободом окренутим ка подници, што ће се касније показати као веома важан податак за интерпретацију прошлости ове баденске куће.

Поред описане куће, на Језеру је у сонди 2 констатован још један објекат, овога пута јама, која због динамике радова није у целости истражена (сл. 7). Јама је неправилно елипсастог облика, а њену испуну чинили су пепео, гар, горела земља, фрагменти горелих керамичких посуда и животињске кости. Узимајући у обзир садржај испуне овог објекта, вероватно је реч о отпадној јами. Ову јаму су, судећи по керамици, сасвим извесно, ископали и користили становници куће која је откривена у сонди 1.

1 Све три фрагментоване посуде пронађене на поду објекта нису сачуване, судећи по теренским фотографијама реч је о два лонца и једној здели.

Сл. 7. Јама у сонди 2
Fig. 7. Pit in trench 2

ПОСУДЕ

Корпус баденских посуда са Језера представља малу збирку налаза коју чине доста уситњени уломци посуда од печене глине, неколико пршљенака и тегова за разбој. Керамичка продукција се потпуно уклапа у технолошке обрасце који су уочени и на неколико километара удаљеним баденским локалитетима Масинске њиве и Јаричиште 1.[2] Посуде су израђене од глине са доста органских и неорганских примеса и печене су у условима потпуне и непотпуне оксидације. Спољни зидови су углавном окер и мрких нијанси, приглачаних и глачаних површина. Један део материјала је секундарно горео, што је довело до промена у боји, али и до љуспања спољних површина зидова. Поред тога, поједини фрагменти слабије печених посуда су изузетно трошни и лоше очувани због постдепозиционих услова.

Будући да је керамика изузетно фрагментована, било је могуће формирати једну веома скромну типолошку класификацију која укључује посуде типа здела, лонац и амфора са веома ограниченим бројем основних подтипова и варијетета. Од уобичајеног инвентара баденске керамике потпуно изостају фрагменти шоља, врчева, појединих типова здела и већих посуда намењених складиштењу хране.

Групи здела припадају налази коничних здела косих зидова, те коничне зделе благо заобљених зидова (табла 1/1–5), док су налази полулоптастих здела већих димензија, које су се функционално могле користити и као лонци изузетно ретки (табла 1/6–7). Биконичне зделе различитих профилација, иначе веома заступљене у баденским насељима, такође су слабо заступљене. Издвојен је једино тип биконичних здела са заобљеним раменом, цилиндричним вратом и левкастим, ка споља профилисаним ободом (табла 2/1–3). Ограничен број фрагмената лонаца са Језера, такође, не дозвољава извођење финије типолошке елаборације форми ових посуда, па се једино могу констатовати лонци коничних или цилиндричних зидова, благо ка споља (сл. 4–5; табла 2/4–5) или ка унутра профилисаног обода. Језичасте и брадавичасте дршке, које олакшавају манипулацију, налазе се непосредно испод обода. Типови амфора укључују фрагменте са цилиндричним или благо коничним вратом, непрофилисаног или благо ка споља профилисаног обода (табла 2/6–8).

ОРНАМЕНТАЛНЕ ТЕХНИКЕ И МОТИВИ

Карактер орнаментике на керамици баденске културе био је од пресудне важности за издвајање нове културе на самом почетку њеног истраживања. С тим у вези велика заступљеност канелованих посуда навела је прве истраживаче да канеловање прихвате као један од апсолутних синонима за баденску културу (Banner, 1956; Neustupný, 1959; Němejcová-Pavúková, 1964). Иако је фонд баденске керамике са Језера изузетно мали, изненађује потпуни изостанак овог типа орнаментике, али и пластично аплицираних трака са утиснутим прстима и ноктима.[3] Од орнаменталних техника преовлађују пунктирање и урезивање којима се углавном украшавају зделе и лонци. Кружним, троугаоним и квадратним пунктирањем изводе се једноставне орнаменталне композиције које чине хоризонталне фризове на рамену биконичних здела или непосредно испод обода коничних и полулоптастих здела. Урезивањем се изводе једноставне композиције, које чине хоризонтални низови кратких косих заре-

2 На Јаричишту 1 констатован је нешто старији хоризонт, с налазима типичним за болераску и рану фазу баденске културе, док је на суседним Масинским њивама, поред објеката са елементима типичним за предкласичан Баден, евидентиран и нешто млађи хоризонт, који би могао бити истовремен налазима са Језера.

3 Чињеница да нису идентификовани фрагменти канелованих посуда може бити последица специфичног регионалног стила, али и показатељ да је реч о насељу из позне фазе баденске културе.

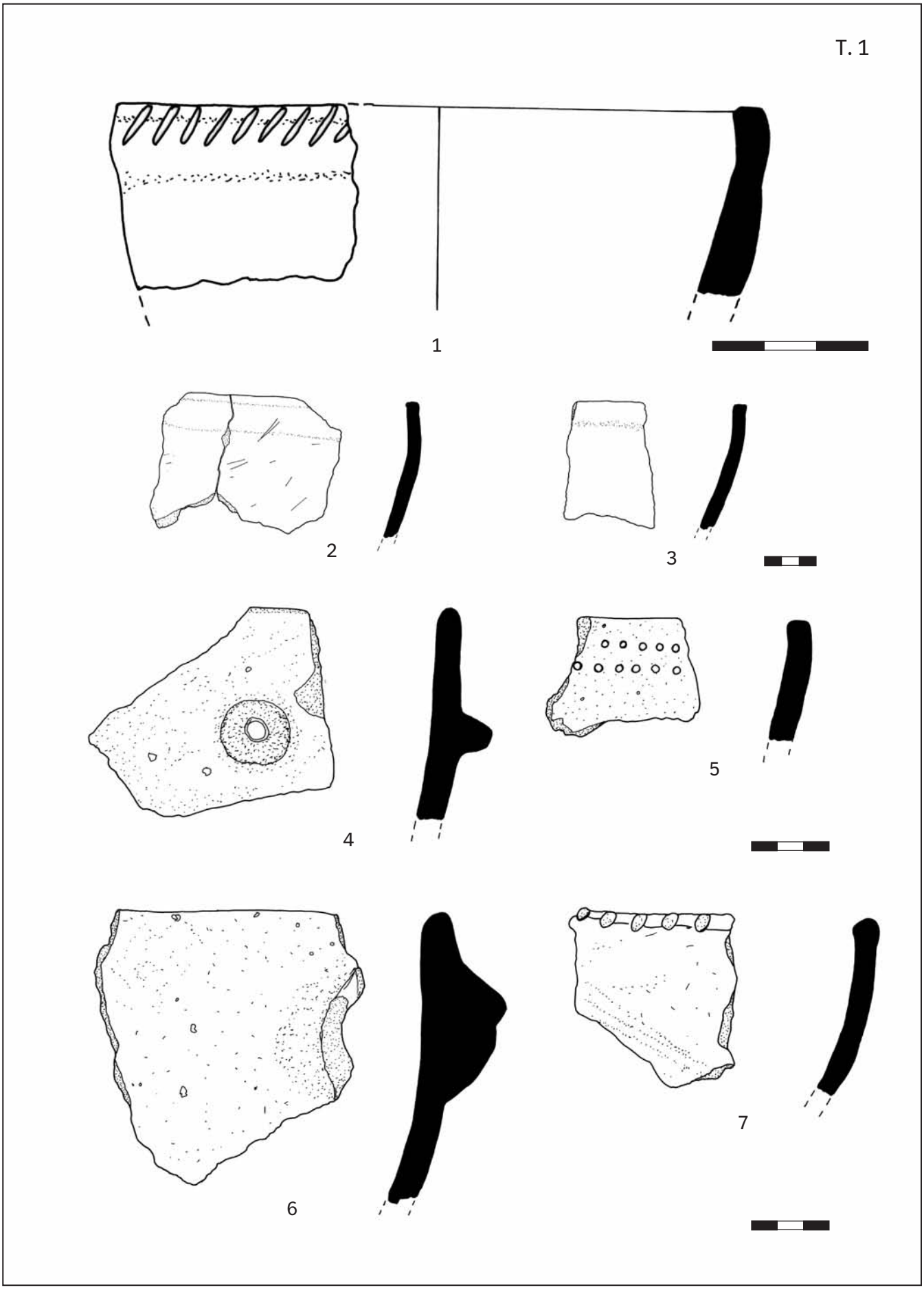
Т. 1
1
2
3
4
5
6
7

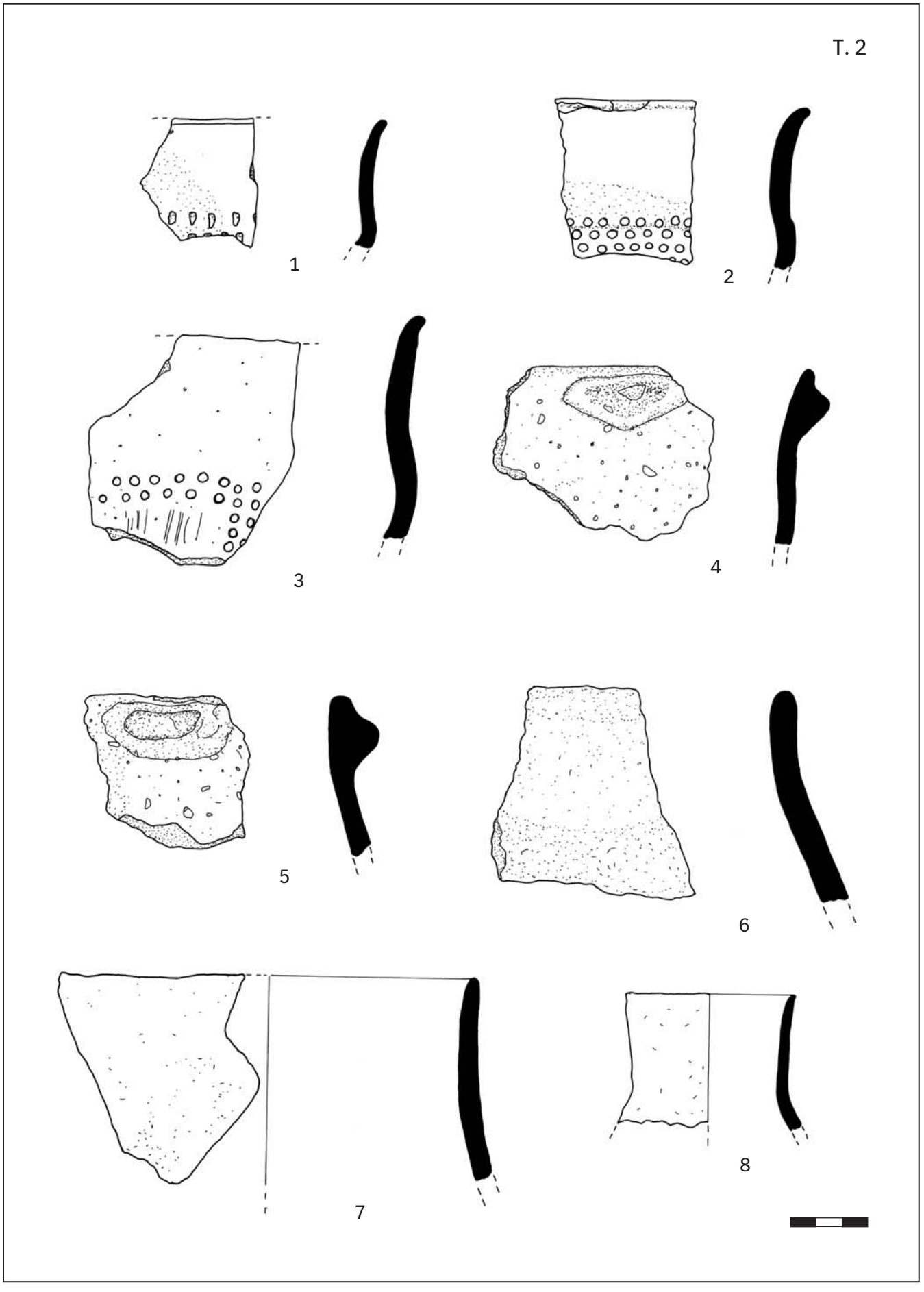
Т. 2
1
2
3
4
5
6
7
8

Сл. 8. Пршљенак од печене земље
Fig. 8. Spindle whorl made of baked clay

Сл. 9. Алатке од окресаног кремена
Fig. 9. Tools made of chipped flint

за испод обода коничних здела или лонаца, те иначе добро заступљени мотиви рибље кости и мрежасти орнаменти. На неколико примерака констатоване су и нешто сложеније композиције изведене комбинацијом пунктирања и урезивања.

ОСТАЛИ ОБЛИЦИ МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ

Ископавањем на локалитету Језеро откривено је и неколико пршљенака и тегова за разбој од печене глине. Пршљенци су обично мањих димензија, купасте форме, са централном, кружном перфорацијом (сл. 8). Откривено је и неколико налаза оруђа од окресаног кремена, које углавном чине мања сечива и стругачи (сл. 9), док је од глачаног каменог оруђа констатован само један већи фрагмент камене палете.

ПОЛОЖАЈ ЈЕЗЕРА У ПОЗНОМ ЕНЕОЛИТУ ТАМНАВЕ

Иако је дуго времена регија северозападне Србије, па самим тим и Тамнава, сматрана простором без нарочите важности за проучавање праисторије централног Балкана, велики радови на заштитним археолошким ископавањима у оквиру Рударског басена „Колубара“, донели су резултате који у потпуности мењају ту слику (Јеж, 1998; Благојевић, 2005; Idem, 2011; Благојевић и Арсић, 2008; Јовановић, 2005; Арсић, 2011). Сливови Колубаре, Тамнаве и Кладнице су тако постали једно од најбоље истражених подручја у читавој Србији.

Евиденција позноенеолитских локалитета у овој регији, поред Језера, укључује и локалитете Масинске њиве и Јаричиште 1, где су такође констатовани хоризонти насељавања из времена баденске културе (Благојевић и Арсић, 2008; Idem, 2011; Spasić, 2008). Према тренутним подацима Масинске њиве и Јаричиште 1 представљају прва позноенеолитска насеља у овој регији, са израженим хоризонтима, стамбеним и економским објектима из болераске и ране фазе баденске културе. На оба локалитета налазе се бројни полуукопани и укопани стамбени објекти, пећи и отпадне јаме испуњене керамиком карактеристичном за ове фазе баденске културе: биконичне зделе левкастог врата с канелованом унутрашњом страном обода, зделе типа Братислава, сложене композиције изведене пластично аплицираним тракама, фигурине типа Kopflosidole те други облици који су поуздани елементи за предложено датовање. У широј регији овом хоризонту би припадала и болераска и ранобаденска насеља са локалитета Ликодра–Остењак (Garašanin, 1997; Govedarica, 2001), Винча–Бело брдо (Spasić, 2009), Градина на Босуту (Tasić, 2001a; Spasić, 2011) итд.

Како је већ истакнуто, Језеро припада нешто млађем хоризонту, класичне и позне фазе баденске културе. На Масинским њивама истражени су и бројни објекти из ових фаза, од којих су поједини, сасвим извесно подигнути истовремено са насељем у Језеру. Поред облика који су евидентирани на Језеру, за овај период карактеристичне су и ниске луковичасте шоље с канелованим дном и трбухом, тзв. посуде за вешање, али и већа заступљеност пунктираног и урезаног орнамента у односу на канеловање. Све побројане формално-стилске компоненте у великом броју постоје у инвентару Масинских њива. С тим у вези Језеро припада једном недовољно добро дефинисаном хоризонту позне класичне и позне фазе баденске културе. Карактеристични облици материјалне културе овог хоризонта представљају сасвим особену, регионалну варијанту позног Бадена, чији је керамички инвентар много ближи облицима костолачке културе. Овом периоду припадали би и познобаденски налази са локалитета Звечка и Стублине код Обреновца.

Иако недовољно истражено, баденско насеље на локалитету Језеро доноси значајне податке за познавање позног енеолита у широј регији северозападне Србије. Керамика и остали типови покретних налаза свакако нису елементи који сврставају Језеро у ред важних локалитета баденске културе. Значај Језера огледа се у чињеници да је то једино баденско насеље у овој регији на коме су откривени остаци једне надземне грађевине.[4]

4 Детаљним археолошким истраживањима на Масинским њивама и Јаричишту 1 откривене су стотине укопаних и полуукопаних објеката, али ниједан надземни.

Чак и у широј регији данашње Србије надземни објекти се готово искључиво везују за болераску фазу баденске културе (Медовић, 1976; Spasić, 2011), те за костолачку културу (Петровић, Јовановић, 2002). Надземни објекат са Језера је лоше очуван, те се и поред открића две пећи у њему не може закључити да ли је реч о економском или стамбеном објекту. Додатну вредност представља и чињеница да је у непосредној близини откривена и једна отпадна јама, са којом надземни објекат чини једну целину. Надземна грађевина је изгорела, али се чини да је чин паљења куће био намера њених корисника, чему би у прилог ишла и чињеница да нису откривени налази целих посуда и других артефаката, који у журби нису били покупљени. Налази неколико in situ посуда, а нарочито лонаца окренутих ободом ка земљи, могли би говорити и о једној врсти ритуала при напуштању и паљењу објекта.[5] Значај Језера би требало тражити и у микрорегионалном контексту, нарочито у вези са истовременим насељем на Масинским њивама, чије ће публиковање вероватно показати да су чланови једне исте или две блиске баденске заједнице једно краће време – пред крај четвртог и почетком трећег миленијума пре нове ере, настањивали обе локације истовремено. Баденско насеље на Масинским њивама садржи све архитектонске елементе резиденцијалног, али и производног карактера и чини се да га је насељавала бројна популација. Масинске њиве су биле насељене и у ранијим фазама баденске културе и далеко су веће од насеља на Језеру, па се може претпоставити да су становници Језера ту дошли управо са Масинских њива. Ипак, питање је да ли је једно мање домаћинство које је истражено на Језеру било самостално или је насеље било веће. Заштитним археолошким истраживањима ове регије први пут је откривен тип насеља које чини једно – самостално домаћинство са стамбеним објектом и окућницом (Благојевић, 2005; Јовановић, 2005; Трбојевић, 2005), па не би било изненађујуће да и баденско насеље на Језеру припада истом типу.

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Арсић, Р.
2011. Насеља винчанске културе у сливу реке Колубаре, *Колубара* 5, 27–38.

Banner, J.
1956. *Die Péceler Kultur*, Budapest.

Благојевић, М.
2005. Керамичке посуде из раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 21–30.
2011. Заштита културних добара угрожених рударским радовима басена „Колубара“, *Колубара* 5, 15–24.

Благојевић, М., Арсић, Р.
2008а. Заштитна археолошка ископавања у 2006. години на локалитету „Масинске њиве“, Мали Борак, КО Лајковац, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 32, 65–68.
2008б. Рударски басен Колубара: Заштитна археолошка ископавања, *Гласник Српског археолошког друштва* 24, 209–222.
2009. Подручје Рударског басена „Колубара“ – локалитет Јаричиште, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 33, 85–88.

Garašanin, D.
1997. Die spätkupferzeitliche Siedlung Likodra in Westserbien. In: Roman P. (ed.) *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, Bucarest, 435–446.

Govedarica, B.
2001. Die Funde vom Typ Cernavodă III-Boleráz im ehemaligen Jugoslawien. In: P. Roman and S. Diamandi (ed.) *Cernavodă III - Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*, Bucureşti, 358–368.

Јеж, Ж.
1998. Најстарији трагови седелачког живота на подручју Колубаре, *Колубара* 3, 27–42.

Јовановић, Б.
2005. Порекло и релативна хронологија раног енеолита западне Србије, *Колубара* 4, 11–17.

Медовић, П.
1976. Енеолитско насеље Брза врба код Ковина, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* VI–VII, 5–19.

Němejcová-Pavúková, V.
1964. Sídlisko bolerázskeho zypu v Nitrianskom Hradku-Vysokom brehu, *Slovenská Archeológia* 12, 163–268.

Neustupný, E.
1959. Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe, *Slovenská Archeológia* 16, 19–60.

Петковић, Д.
2013. Старчевачки објекат на локалитету Ливаде, Каленић, *Колубара* 6, 7–22.

Петровић, J., Јовановић, Б.
2002. *Gomolava–naselja poznog eneolita*, Novi Sad.

Spasić, M.
2008. Horizontal and Vertical Communication Axis in Middle and Late Eneolithic of Southeastern Europe, *Analele Banatului* 16, 31–44.
2009. Vinča-Belo Brdo: Vernissages of Eneolithic Belgrade and its Vicinity, *Старинар н.с.* 59, 27–53.
2010. *The first toast: the story of Baden culture cups from the Belgrade City Museum,* Belgrade City Museum, Belgrade.
2011. Boleraski horizont Gradine na Bosutu, *Rad Muzeja Vojvodine* 53, 91–115.

Stapel, A.
1999. *Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich: Altdorf-Römerfeld und Altheim, Landkreis Landshut*, Münster–New York–Münich–Berlin.

5 Похрањивање судова у јамама и напуштеним објектима у позноенеолитским насељима представља широко распрострањен феномен (Stapel, 1999), а није непознат ни обичај закопавања судова са ободом окренутим надоле (Tasić, 2001б).

Шарић, Ј.
2006. Артефакти од окресаног камена са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 89–111.

Tasić, N.
2001a. Die Cernavodã III–Boleráz-Kultur im westlichen Teil der jugoslawischen Donauniederung. In: P. Roman and S. Diamandi (Hrsg.) *Cernavodã III – Boleráz, ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*, Bucureşti, 342–357.

2001b. Cult pits and graves of the Kostolac culture. In: R. M. Boehmer und J. Maran (Hrsg.) *Lux orientis, Archaeologie zwischen Asien und Europa, Festschrift fur Harald Hauptmann zum 65 Geburtstag*, Heidelberg, 411–419.

Трбојевић, Н.
2005. Могућност реконструкције раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 79–88.

Miloš Spasić

Site Jezero in Kalenić, the Baden Culture Settlement

Key words: northwestern Serbia, Kalenić, Eneolithic, Baden culture

Site Jezero is situated in the Kalenić cadastral municipality in northwestern Serbia – on the edge of a gently elevated plateau passed by the Kladnica River (fig. 1). Average altitude above sea level was from 96.5 to 97.2 meters. The site was discovered in the course of site surveying in the beginning of April 2003 when fragments of Eneolithic pottery, lumps of daub and tools made of stone and flint have been encountered in water pipes channels. Three trenches covering in total 50 square meters have been explored in just three weeks. Thickness of cultural layer in all three trenches varied from 1 m to 1.5 m.

During excavation of trench 1 extremely damaged aboveground structure dating from the Baden culture has been discovered, but it was not possible to establish its orientation, shape and size (fig. 2). No foundation trenches, postholes nor partition walls have been encountered. Structure floor consisted of layer of stamped brown clayey soil covered with quite a lot of soot and fragments of house daub. Considering large quantity of soot and lumps of daub the house most probably perished in conflagration. One completely preserved vessel (fig. 3) and three fragmented specimens (fig. 4) were discovered *in situ* and also two ovens with much damaged domes were recorded at the same level of structure. Both ovens had been built in a similar way: foundation was made of pottery fragments and gravel on top of which was applied layer of clay to make floor. Oven 1 was of irregular circular shape around 0.5 m in diameter (fig. 5) while shape and size of oven 2 could not be reliably established due to substantial damage (fig. 6). Both ovens were probably adjacent to the structure walls. Quite a lot of small pottery fragments were encountered in the horizon of building rubble. It seems of exceptional importance that two pots were lying with rims facing the floor and that will later turn out to be very important evidence for interpretation of the history of this Baden house.

Besides described house yet another structure, this time a pit has been recorded in trench 2 at Jezero but it was not completely explored because of the dynamics of excavations (fig. 7). The pit is of irregular ellipsoid shape and it was filled with ash, soot, burnt earth, fragments of burnt pottery vessels and animal bones. Taking into account the content of this feature it was probably the rubbish pit. Judging by the pottery this pit had certainly been dug and used by inhabitants of the house discovered in trench 1.

Group of Baden pottery from Jezero is not large assemblage of finds consisting of highly fragmented vessels of baked clay, few spindle whorls and loom weights. Ceramic production is entirely matching technological characteristics noticed at few kilometers far Baden sites Masinske Njive and Jaričište 1. As the pottery was exceptionally fragmented it was possible to establish very small typological classification, which included bowls, pots and amphoras with very restricted number of main subtypes and varieties. Regarding common Baden pottery inventor fragments of cups, jugs, some types of bowls and larger vessels used for food storage are entirely missing.

Despite being insufficiently investigated Baden settlement at the site Jezero offers important data for comprehension of the Late Eneolithic in the wider region of northwestern Serbia. Pottery and other types of discovered artifacts are certainly not the elements, which classify Jezero among the important sites of the Baden culture. Importance of Jezero is in the fact that it is the only Baden settlement in this region where remains of the aboveground structure have been discovered.

Also the fact that in the immediate vicinity was discovered one rubbish pit, which makes single entity with the aboveground structure, is of additional significance. The aboveground structure burned down but it seems that it was the intention of its inhabitants and in favor of this speaks the fact that there were not found complete vessels and other artifacts, which had not been gathered in haste. Discovery of few vessels *in situ* and particularly pots turned upside down could indicate some kind of ritual in the moment of abandoning the structure and leaving it to the fire.

УДК 904(497.11)"02/03";
902.2(497.11)"1998/2000"

Мирјана Благојевић, Неда Мирковић Марић

Локалитет Камаљ у селу Скобаљ, општина Лајковац

Апстракт: Локалитет Камаљ у селу Скобаљ био је директно угрожен рударским радовима на површинском копу Тамнава–Источно поље Рударског басена „Колубара". Археолошким истраживањима обављеним у периоду од 1998. до 2000. године откопани су остаци касноантичког сакралног објекта с некрополом. На основу стилско типолошких карактеристика покретног археолошког материјала као и начина изградње објекта констатовано је да су ови налази хронолошки истовремени са остацима виле рустике која је истражена на суседном локалитету Црквине–Баре у истом селу. Некропола с капелом највероватније је припадала власнику и становницима ове виле. Судећи према откривеним налазима вила, капела и некропола коришћене су крајем III до друге половине IV века. У непосредној близини сакралног објекта истражени су остаци већег праисторијског објекта који је после напуштања секундарно коришћен као отпадна јама. На основу налаза керамичких посуда праисторијски објекат је хронолошки опредељен у период касног неолита, односно, раног енеолита.

Кључне речи: сакрални објекат, некропола, касноантички период, праисторија, Рударски басен „Колубара", заштитна археолошка истраживања

Локалитет Камаљ на потесу Забран налазио се у атару села Скобаљ (КО Лајковац) североисточно од центра села, на површини платоа изнад долине старог тока реке Колубаре (Трбуховић, 1995, 19–25; Група аутора, 1998). Локалитет је уочен 1994. године приликом рекогносцирања терена ради израде програма радова Републичког завода за заштиту споменика културе за период 1995–2000, а у оквиру пројекта „Заштитна археолошка ископавања и истраживања угрожених локалитета радом површинских копова на простору РБ Колубара". Археолошко истраживање и ископавање на овом вишеслојном локалитету, који је чинило више целина, обављено је у периоду од 1998. до 2000.[1]

Непосредно уз северну границу површинског копа Тамнава–Источно поље, на самој ивици откопа, систематским и сондажним ископавањем откривени су остаци касноантичког сакралног објекта с некрополом, као и остаци праисторијског објекта који је био оштећен укопом античких гробова али и радом рударског багера (сл. 1).

У централном делу локалитета рекогносцирањем је уочено правилно узвишење пречника око 50 m и висине око 2 m, што је наводило на закључак да је у питању праисторијски гроб под великим тумулом. Могући тумул је имао облик пространог правилног купастог узвишења (сл. 2). У време рекогносцирања нису били уочени ни археолошки материјал нити

1 Носилац пројекта је Републички завод за заштиту споменика културе Београд, а изведен је у сарадњи са територијално надлежним заводима из Београда и Ваљева. Средства за радове обезбедило је Привредно друштво Рударски басен „Колубара", Лазаревац. Радовима су руководили Часлав Јордовић и Зоран Симић. Екипу археолога чинили су др Војислав Трбуховић, Археолошки институт Београд, Часлав Јордовић, Мирјана Томић и Мирјана Благојевић, Републички завод за заштиту споменика културе, Зоран Симић и Оливера Милић, Завод за заштиту споменика културе града Београда, и студенти археологије.

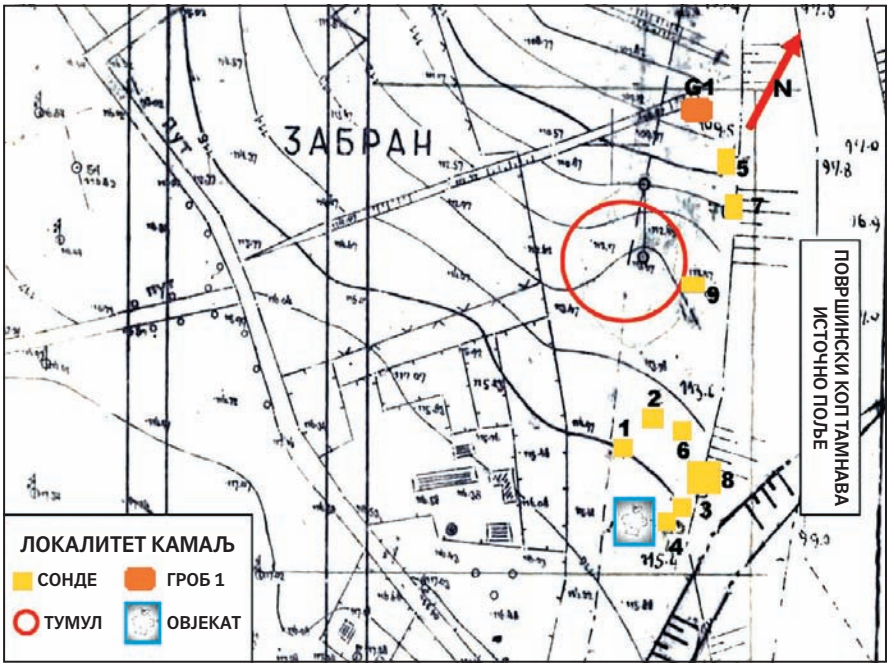

Сл. 1. Камаљ, положај сакралног објекта и некрополе и праисторијског објекта на ивици површинског копа

Fig. 1. Kamalj, position of sacred structure and necropolis and prehistory object at the edge of mining field

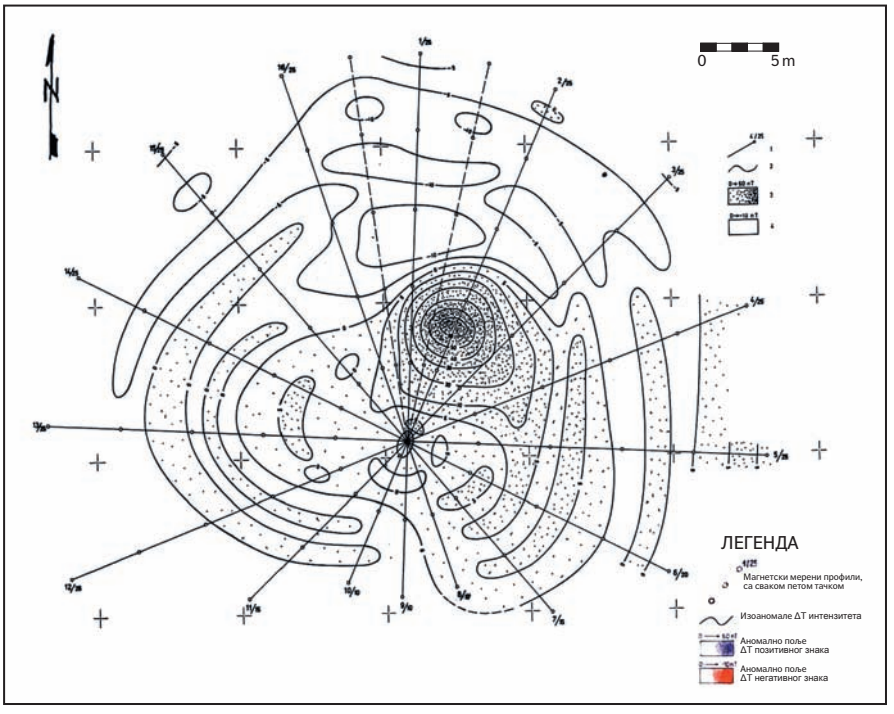

Сл. 2. Камаљ, резултат геомагнетног мерења узвишења – тумула на локалитету, карта изономала

Fig. 2. Kamalj, results of geomagnetic measuring of elevation – tumulus at the site, map of isonomales

стенски изданци (Благојевић, 1995, 65–67; Вукашиновић, Благојевић, 1995, 87–95).[2] Археолошким ископавањем које је обављено на овом простору утврђено је да је узвишење било вештачког карактера.

Источно, северно и јужно од овог узвишења сондажно је истражено неколико неправилних површина, различитих димензија, са речним облуцима и већим фрагментима опека и тегула. Испод површинског слоја дубине од 0,70 m до 1,20 m откривено је укупно 15 гробова у којима су се налазили скелети слободно укопаних покојника. Углавном су сахрањене одрасле особе, положене на леђа, с рукама положеним на стомаку или карлици. Кости су биле у веома трошном стању и углавном дислоциране. Оријентација гробова је југозапад–североисток, односно запад–исток (са минималним одступањима).

Око 70 m јужно од узвишења и од античких гробних укопа, на површини од 43 m^2, истражен је антички објекат са две правилне полукружне апсиде на западној и источној страни и три правоугаоне просторије у

2 С. Вукашиновић, *Извештај о магнетским испитивањима на локалитету „Камаљ“*, Геоинститут Београд 1994 (документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд).

Сл. 3. Камаљ, касноантички сакрални објекат у току археолошког ископавања

Fig. 3. Kamalj, Late Roman sacred structure during archaeological excavations

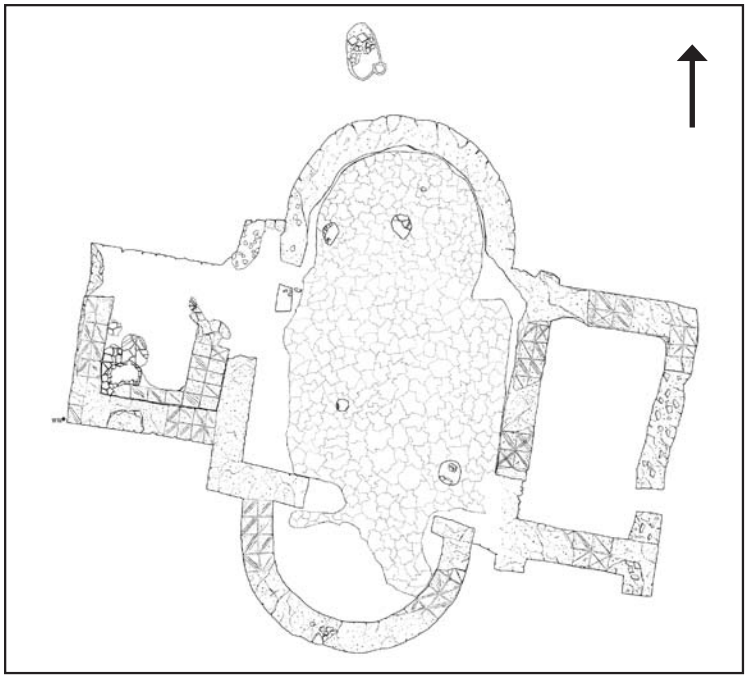

Сл. 4. Камаљ, основа касноантичког сакралног објекта (цртала Оливера Милић, архитектонски техничар, Завод за заштиту споменика културе града Београда)

Fig. 4. Kamalj, ground plan of Late Roman sacred structure (drawing by Olivera Milić, architectural technician, Institute for the Protection of Cultural Monuments, Belgrade)

низу у правцу од севера ка југу (сл. 3). С обзиром на то да су на суседном локалитету Црквине–Баре били истражени остаци виле рустике, може се претпоставити да се радило о сакралном објекту, заправо породичној гробној капели која је припадала овом имању (Спасић, 1992, 15–22; Спасић, 1995, 53–65).[3]

КАСНОАНТИЧКИ САКРАЛНИ ОБЈЕКАТ

Зидови сакралног објекта очувани су у темељној зони у висини од 0,40 до 0,60 m. Доња зона рађена је у техници сухозида од ломљеног камена црвене боје. Слој нивелације износио је 0,20–0,30 m. Изнад њега

3 На локалитету Црквине–Баре у селу Скобаљ, у кампањама 1994. и 1995, ископавања је изводила Драгана Спасић, археолог Народног музеја Пожаревац; у кампањама 1998. и 1999. ископавањима је руководио Зоран Симић, археолог из Завода за заштиту споменика културе града Београда; руководилац целокупног пројекта био је Часлав Јордовић, археолог у Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд; А. Ропкић Ђорђевић, *Касноантичка вила рустика на локалитету Црквине–Баре*, у овом броју *Колубаре*.

Сл. 5. Камаљ, касноантички сакрални објекат, поглед на западну апсиду

Fig. 5. Kamalj, Late Roman sacred structure, view of the western apse

зид је такође био од ломљеног камена међусобно везаног кречним малтером. Очувана висина је 0,20–0,30 m. На зидовима је констатован слој малтера дебљине 0,03–0,05 m осим источне апсиде где је дебљина овог слоја малтера била 0,07–0,10 m. У горњој зони зидови нису били очувани, али се могло констатовати да је објекат био зидан од опека чији су се отисци јасно уочавали у слоју малтера. У двема просторијама, као и у апсидама, у већем делу је констатован очувани малтерни под.

На основу очуваних отисака и нађених фрагмената претпостављено је да су опеке димензија 0,40x0,28x0,05 m. Пошто није пронађена ниједна цела опека, намеће се закључак да су оне по рушењу објекта секундарно употребљене. Све опеке су пре печења обележене повлачењем прстију по њиховом ободу и дијагонално у виду правих или таласастих линија. Само на два фрагмента опека орнамент је изведен урезивањем оштрим предметом. Један фрагмент је украшен мрежастим мотивом, док је на другом урезан мотив у облику крста.

Просторија 1 налазила се на северној страни објекта (сл. 4). Приближно је правоугаоне основе. Дужина северног зида је 4,20 m, а западног и источног 3,60 m. Јужни зид је откривен у дужини од 3,20 m и представља преградни зид са просторијом 2 (у средини објекта). Дебљина зидова је 0,70 m до 0,80 m. Под је имао супструкцију од косо постављених фрагмената опека изнад које се налазио слој кречног малтера дебљине 0,05–0,07 m. У малтеру су се јасно уочавали отисци опека, што упућује на закључак да је под био патосан опекама које су накнадно поређене. У североисточном углу, где се просторија 1 спаја са источном апсидом, откривена је површина од ломљене и дробљене опеке у набоју те се може закључити да представља део пода.

Са спољне стране источног зида просторије 1, на дубини од 0,50 m, откривен је дечији скелет (гроб бр. 8). Покојник је слободно укопан, положен на леђа. Скелет је био у трошном стању, недостајале су кости руку, потколеница и већи део лобање. Очувана дужина је 0,60 m. Оријентација гроба је југ–север без одступања. Од прилога је пронађено неколико фрагмената трбуха, дна и обода посуда сиве боје, добре фактуре.

Сл. 6. Камаљ, новац откривен приликом археолошких ископавања

Fig. 6. Kamalj, coins discovered during archaeological excavation

У централном делу сакралног објекта, јужно од просторије 1, налази се просторија 2 која повезује просто-

Сл. 7. Камаљ, касноантички сакрални објекат, поглед на јаму за ритуално спаљивање изван источне апсиде

Fig. 7. Kamalj, Late Roman sacred structure, view of the pit for ritual cremation outside eastern apse

рије 1 и 3 као и обе апсиде у једну целину. Правоугаоног је облика, унутрашње димензије су 5,90x5x0,70 (0,80) m. Дебљина зидова креће се између 0,65 и 0,75 m. Под од кречног малтера дебљине 0,03–0,05 m очуван је у већем делу просторије. Западни зид је са унутрашње стране био уништен заједно са делом пода, вероватно познијим укопом. На нивоу пода нађени су гвоздени ексер и фрагментовани бронзани појасни језичак. У северном делу просторије пронађено је више фрагмената посуда (трбуси, дна) и трагови гарежи.

Просторија 3 налазила се јужно од просторије 2. Правоугаоног је облика, унутрашње димензије су 2,60x4,80x0,70 (0,85) m. Ова просторија је имала улаз, што потврђује отвор у јужном зиду који је вероватно накнадном доградњом сужен (сл. 5). Под просторије је био од набијене земље. На нивоу пода нађено је неколико делова трбуха античких посуда. Источни зид просторије дугачак је 4,70 m и спаја се са јужним зидом просторије 2. Са спољне стране овог зида налазила су се два пиластра ширине 0,70 m од којих је очуван само један уз југоисточни зид источне апсиде, и то констатован у негативу. У профилу, са спољне стране уз источни зид просторије, на дубини од 0,20–0,40 m, откривен је слој белог ломљеног камена, који је био испод рушевинског слоја, што наводи на закључак да је настао док је објекат био у функцији. Вероватно се ради о некој врсти поплочања – калдрме. Налази фрагмената праисторијске керамике на дубини од 0,60 m од горњег нивоа зидова сведоче о вишеслојности овог локалитета.

Посебан налаз представљају два фрагмента опеке, који су откривени поред источног зида просторије 3, на чијим унутрашњим странама у горњем ширем делуи доњем ужем делу постоје испусти. На спољашњој страни урезан је орнамент шаховског поља (табла 1/2, сл. 14/2).[4] Овакав модел опеке у касноантичким објектима био је део система зидног грејања.

Апсиде се налазе западно, односно источно од средишње просторије 2. Унутрашњи полупречник апсида је 2 m, дебљина зида 0,75 m. Под је био од кречног малтера дебљине 0,03–0,05 m. У западној апсиди, на источној страни, преградни зид између апсиде и просторије 2 није зидан у целини већ је изведен у виду два унутрашња пиластра дужине 0,90 m који су вероватно држали улазну конструкцију. У теменом делу апсиде зид је оштећен каснијим укопом. У профилу, уз спољне зидове апсиде на северној и западној страни, на дубини 0,20–0,40 m откривен је слој од белог ломљеног камена. Уз јужну спољну ивицу западне апсиде нађена је фрагментована бронзана игла на којој је очуван врх, док је уз јужни угао пиластра нађен бронзани новац (сл. 6/4). У централном делу источне апсиде под је био пробијен и у овом урушеном делу нађени су фрагменти опека, трагови гарежи и бронзани новац (сл. 6/3). У слоју мрке земље пронађена су три фрагмента опеке чије су предња и бочне стране моделоване руком. Они су целом површином украшени хоризонтално, вертикално и косо постављеним троугаоним урезима, хоризонталним линијама којима су подељена поља са урезима, а на већим фрагментима приказана су врата са сводном конструкцијом у горњој зони, такође украшена троугаоним урезима (табла 1/1, сл. 14/1). Ово би могао да буде очувани део модела сакралног објекта на основу кога је могуће реконструисати изглед улаза у објекат као и сам начин градње. На дубини од 0,50 m уз северну спољну ивицу апсиде нађена су два комада бронзаног новца, лоше очувана, где се на аверсу назиру представе владара и делови натписа (сл. 6/1, 2). На нивоу пода апсиде нађен је фрагментовани кремени артефакт

4 Цртеже налаза израдиле су Ивана Грујић и Мирјана Перић на основу документације с археолошких ископавања.

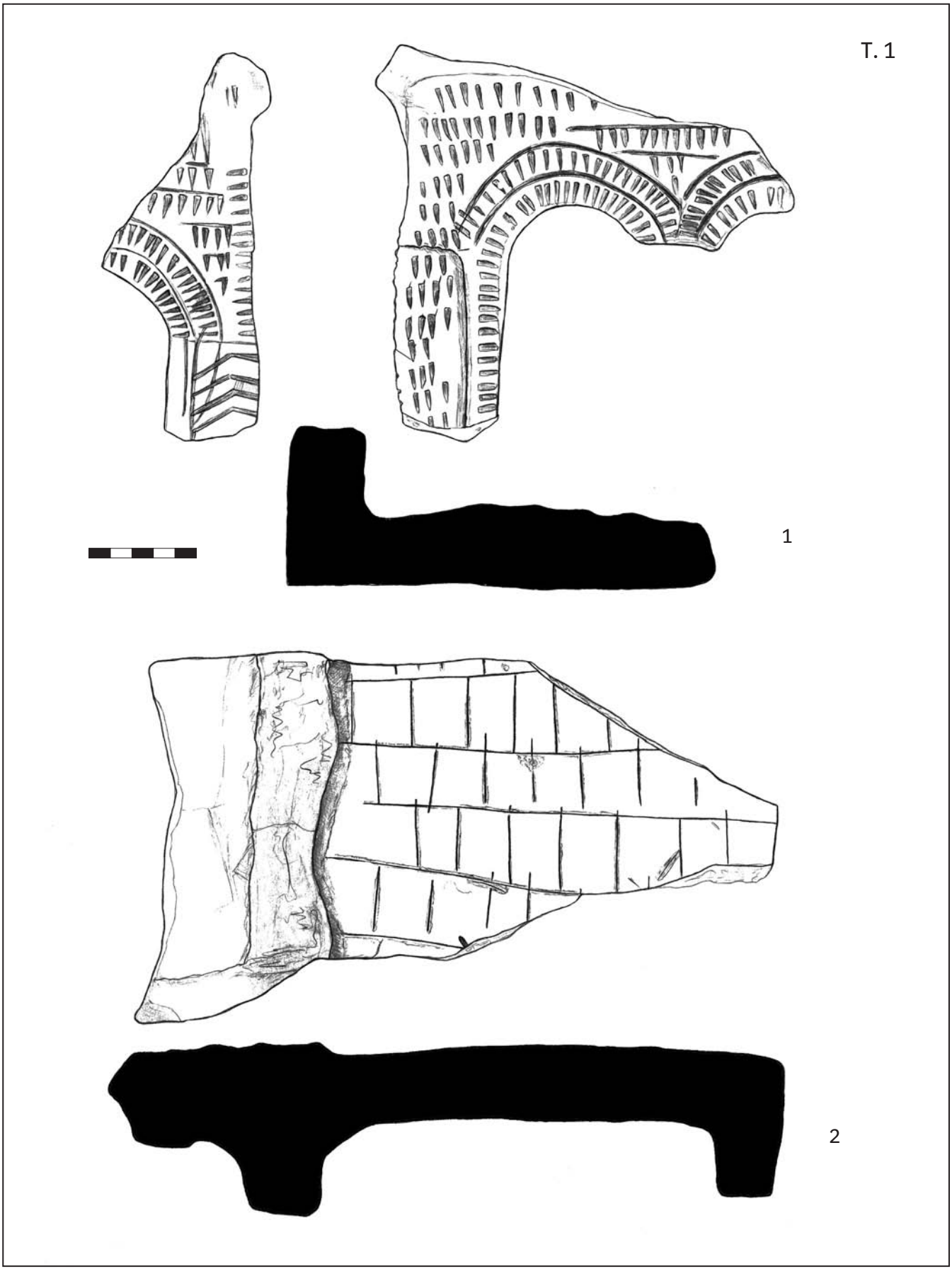

Табла 1. Камаљ, касноантичке опеке украшене урезивањем

Table 1. Kamalj, Late Roman bricks decorated by engraving

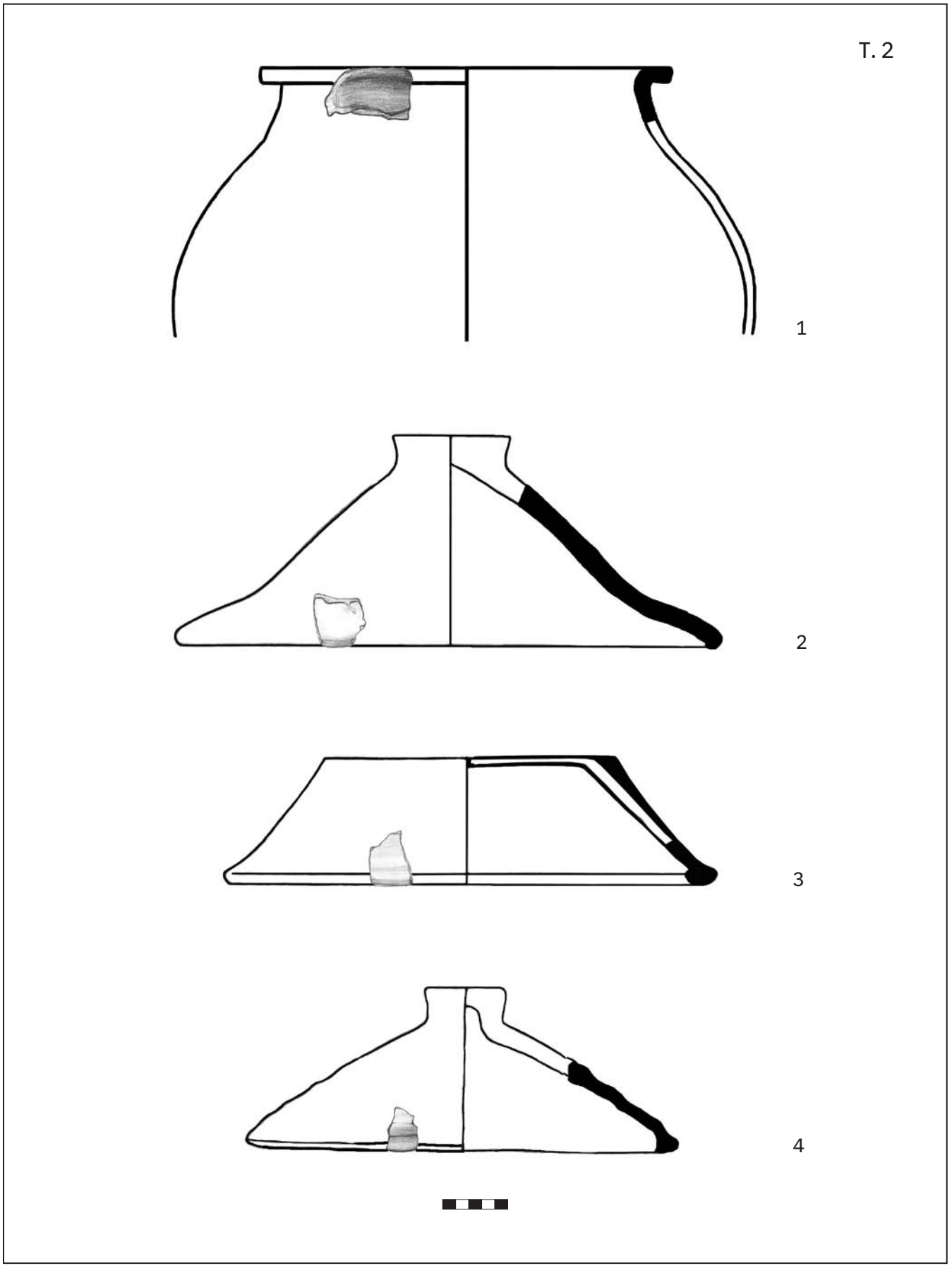

Табла 2. Камаљ, касноантичке посуде од земље – лонац и поклопци

Table 2. Kamalj, Late Roman clay vessels – pot and lids

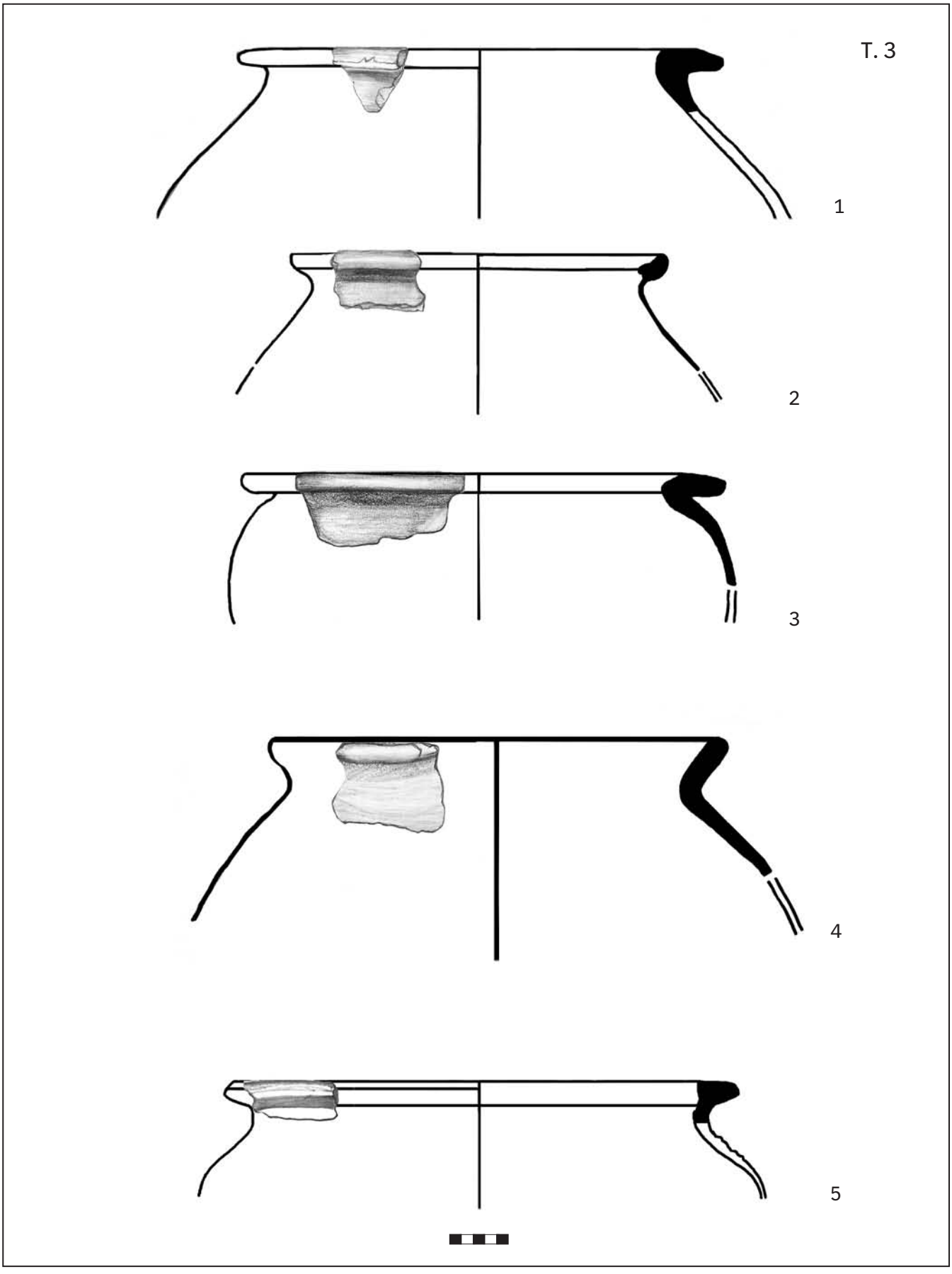

Табла 3. Камаљ, касноантички лонци од земље

Table 3. Kamalj, Late Roman pots of clay

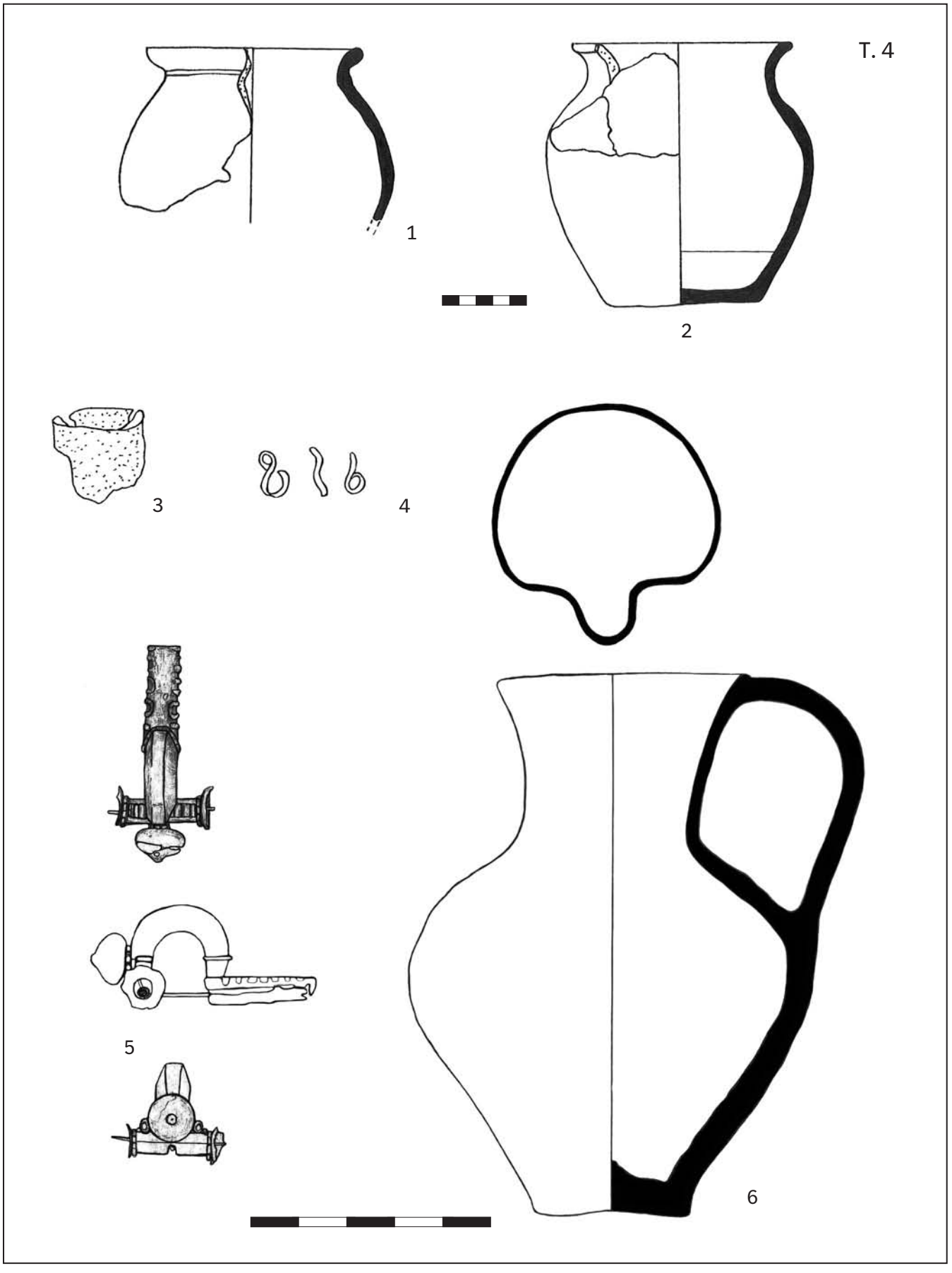

Табла 4. Камаљ, касноантички предмети од земље и метала

Table 4. Kamalj, Late Roman objects of clay and metal

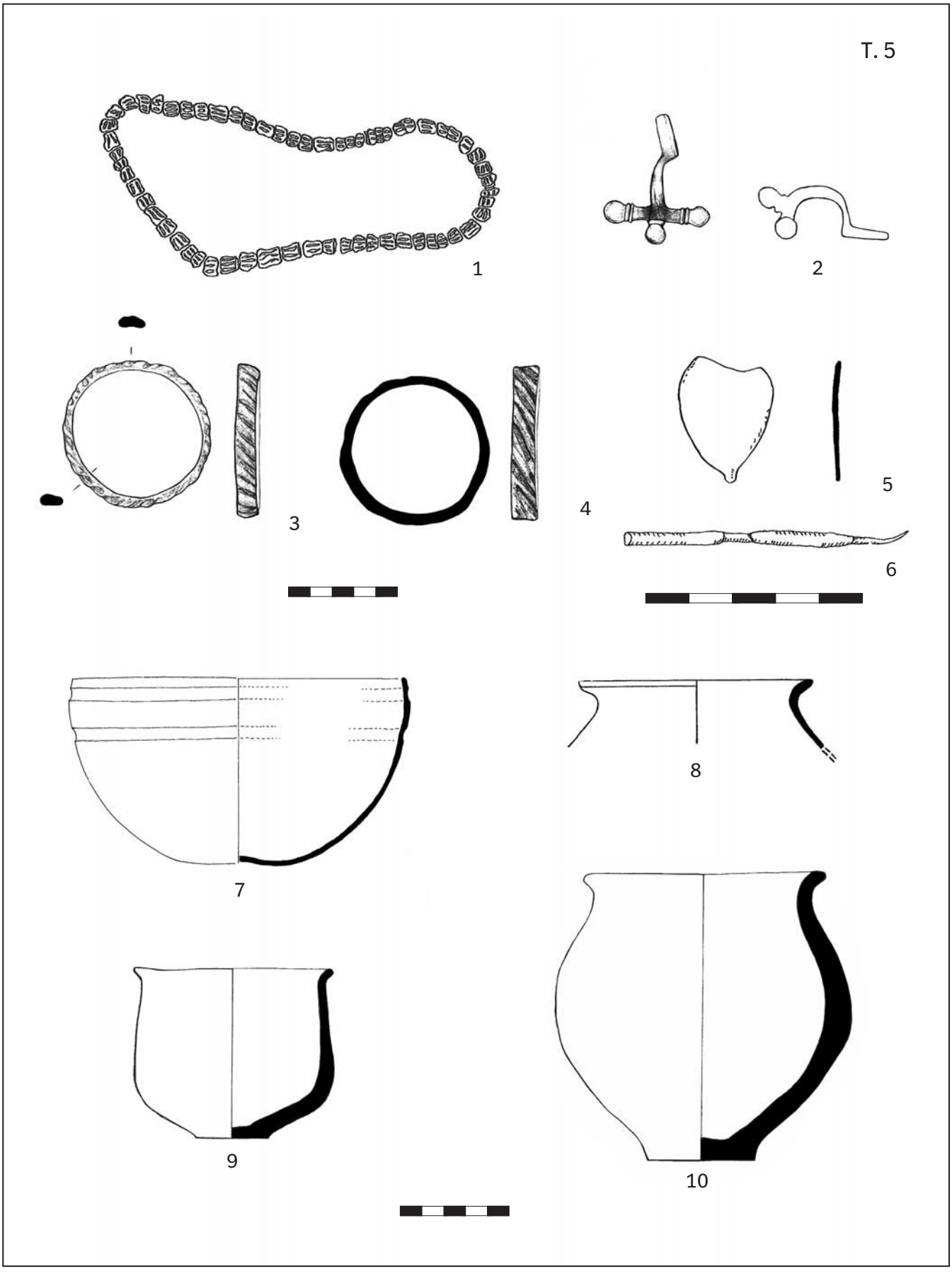

Табла 5. Камаљ, касноантички предмети од земље, стакла и метала

Table 5. Kamalj, Late Roman objects of clay, glass and metal

(табла 7/4). Приликом чишћења пода апсиде, у одбаченој земљи нађена су два комада бронзаног новца (сл. 6/5, 6) слабо очувана.

Наспрам темена источне апсиде, на дубини од 0,40 m констатована је површина са гаром и опекама (димензија 2,50x3,50 m) где је пронађено више фрагмената керамичких посуда и животињских костију (сл. 7). Већ на дубини од 0,70 m јасно се оцртавала површина с тамномрком земљом оивичена запеченом земљом црвеног интензитета дебљине 0,03–0,05 m. У испуни површине са гаром нађено је више фрагмената керамике, ситних облутака, животињских костију и ситних фрагмената опека. Овде се највероватније ради о јами у којој је вршено ритуално спаљивање. Димензије горње етаже су 0,95x1,45 m, а доње 1x0,95 m. Висинска разлика између две етаже је 0,15 m. Дно јаме чини слој пепела светлосиве боје дебљине око 4 mm. На југозападној страни, уз профил пиластра, удаљена од њега око 1 m и на дубини од 0,80 m, уочена је површина са већом концентрацијом кречног малтера. Већ на дубини од 1 m јасно се оцртала правилна кружна површина испуњена кречом димензија 1,34x1,20 m. Источна половина имала је нешто дебљи и компактнији слој креча дебљине 0,12 m.

Како би се утврдило да ли је обављана сахрана унутар објекта, отворене су сонде у обе апсиде као и у просторији 1 (сл. 5). У северној половини западне апсиде отворена је сонда 1, димензија 1,20x2 m. У површинском слоју на нивоу пода нађени су фрагменти римских посуда, међу којима се издваја један уломак неолитске посуде – део трбуха са брадавичастом дршком. На истом нивоу нађен је гвоздени предмет непознате намене који је при дну зашиљен, а у горњем делу преломљен, квадратног пресека. У сонди, у слоју тамномрке земље, нису пронађени остеолошки остаци нити археолошки материјал. На дубини од 1,17 m дошло се до здравице. У источној апсиди, у средишњем делу, отворена је сонда 2, димензија 1,50x2,20 m. На нивоу пода апсиде пронађено је неколико фрагмената римске керамике. У слоју тамномрке земље није уочено сахрањивање. На дубини од 1,20 m констатован је стерилни слој, здравица. У средишњем делу просторије 1 отворена је сонда 3, димензија 0,70x2,30 m. На нивоу пода нађено је неколико фрагмената римске керамике. Као ни у обе апсиде ни овде није регистровано сахрањивање.

Приликом чишћења слоја пода у делу око западне и источне апсиде, уз оба пиластра на северној и јужној страни, који одвајају апсиде од просторије 2 у централном делу објекта, констатовани су делови који су накнадно дозидани. Тиме је сужен улазни део у апсиде. Уз северни пиластар западне апсиде, димензије дозиданог дела су 0,70x0,40 m, а уз јужни пиластар димензије су 0,70x0,30 m. Уз северни пиластар источне апсиде, димензије дозиданог дела су 0,70x0,40 m, а уз јужни пиластар дозидани део регистрован је у основи.

Највећи број фрагмената посуда које су нађене у оквиру објекта припадају лонцима и поклопцима, нешто мање су заступљене зделе. Посуде су сиве боје печења, у нијансама од светлосиве до тамносиве, грубе, песковите фактуре. Мањи број фрагмената посуда израђен је од боље пречишћене глине (табле 2 и 3).

На основу налаза бронзаног новца (сл. 6) време коришћења сакралног објекта на локалитету Камаљ у селу Скобаљ опредељено је у крај III до друге половине IV века. Време изградње није могуће тачно утврдити, али судећи према налазима могуће је да су вила рустика (Црквине–Баре) и капела (Камаљ) подигнуте на почетку тетрархије.

КАСНОАНТИЧКИ САКРАЛНИ ОБЈЕКАТ – НАЛАЗИ

У сакралном објекту приликом археолошких ископавања откривени су делови керамичких посуда, новац, појасни језичак и фрагменти модела грађевине.

Аурелијан (270–275)

1. Av. IMP AVRELIANVS AVG
Биста цара надесно, глава овенчана ловоровим венцем.
Rv. VICTORIA AVG [...] A
Викторија у ходу налево, држи венац и палмову грану, заробљеник код ногу лево.
Денар, бронза, 17–18 mm, 2 g, Roma. Западна апсида, кв. Г 2 (сл. 6/4).

Валенс (364–367)

2. Av. DN VALEN-S P F AVG
Биста цара надесно, на глави има дијадему.
Rv. GLORIA RO-MANORVM
Цар у покрету надесно, са главом улево, десном руком држи заробљеника за главу, у левој држи лабарум.
Ae, 17 mm, 2,4 g, ковница: нејасна, AS(ISC?). Источна апсида, сектор 1, кв. Е 4 (сл. 6/3).

Салонина, самостална владавина Галијена (260–268)

3. Av. COR[N?] SALONINA AVG
Глава царице надесно, на полумесецу.
Rv. IVNONI CONS AVG [...] Δ
Срна у покрету надесно.
Антонинијан, Ae, 21–18 mm, 2,4 g, Roma. Сектор 1, кв. Е 4, уз источну апсиду (спољна ивица) (сл. 6/1).

Констанције Гал, цезар (351–354)

4. Av. DN CONSTANTIVS [NOB CAES]?
Биста цара под драперијом надесно. Иза бисте Δ.
Rv. FEL TEMP RE [PARATIO] / O A
Војник напада палог коњаника.
Ae, 21–19 mm, 3,8 g, ковница: нејасна. Сектор 1, кв. Е 4, уз северну спољну ивицу источне апсиде (сл. 6/2).

Нечитак, друга половина IV века

5. Av. DN
Биста цара надесно, на глави има дијадему.
Rv. [GLORIA ROMANORVM]
Цар у покрету надесно, са главом улево, десном руком држи заробљеника за главу, у левој држи лабарум.
Ae, 14–16 mm, 2,4 g, Сисција? Кв. Е 2, 3, 4, из избачене земље (под источне апсиде) (сл. 6/6).

Нечитак, друга половина IV века

6. Av. Биста цара надесно, на глави има дијадему.
Rv. [GLORIA ROMANORVM]
Цар у покрету надесно, са главом улево, десном руком држи заробљеника за главу, у левој држи лабарум или стоји право са лабарумом у једној и глобусом у другој руци. Можда цар који стоји право са Викторијом која га крунише са десне стране [VIRTVS EXERCITI]
Ae, 14 mm, 1 g, ковница: нејасна. Кв. Е 2, 3, 4, из избачене земље (сл. 6/5).

Неколико бронзаних и један сребрни новчић нађени су у објекту (сл. 6). Новац у самом објекту потиче из друге половине III века (Салонина, 260–268, Аурелијан, 270–275), неколико новчића припада средини (Констанције Гал, цезар, 351–354) и другој половини

IV века, док terminus post quem представља новац треће четвртине IV века (Валенс, 364–367). Читљиве ковнице су Рим и Сисција.

7. Бронзана игла (acus), кружног пресека са купастом главом. Димензије: дужина 6,6 cm, R 0,1–0,3 mm. Западна апсида, кв. Г 3, јужна спољна ивица апсиде (табла 5/6).[5]

8. Два фрагмента керамичког модела грађевине од црвено печене глине, црвено бојени, руком рађени. Вероватно приказују предњи и бочни део грађевине који чине две аркаде. Модел представља грађевину сазидану од опеке у хоризонталним низовима који су приказани у облику клинастих утиснућа. Стубове чине вертикални низови истих утиснућа, који такође прате и линију лука у двоструком низу. Унутрашње стране су сумарно моделоване и заравњене. Димензије: 1. 15,2x15,1x3 cm; 2. 14,5x7x3 cm; 3. 7,2x2–7 cm, T 3 cm. Источна апсида, сектор 1, кв. Е 4 (табла 1/1, сл 14/1).

9. Фрагмент опеке, црвено печене. На унутрашњим странама у горњем ширем делу и доњем ужем делу постоје испусти. На спољашњој страни урезан је орнамент шаховског поља. С доње стране сумарно моделован са два паралелна пластична ребра. Димензије: 2,5x1,3x2,8 (5,2; 6,4) cm. Сектор 1, кв. Ж 3 (табла 1/2, сл. 14/2).

10. Мала бронзана петљица. Димензије: 0,5 cm, сектор 2, кв. К 26 (табла 4/4).

11. Фрагмент бронзаног листоликог доњег дела појасног језичка у облику стилизоване амфоре. Димензије: 2,7x2,0 cm. Кв. Ђ 3, под просторије 2 (табла 5/5).[6]

12. Фрагментовани гвоздени предмет правоугаоног пресека, зашиљен с једне стране. Димензије: L 9 cm, T 0,5 cm. Западна апсида, студијски материјал.

Појасни језичци у облику стилизованих амфора израђени су од ливене бронзе и украшени гравирањем, пунктирањем, перфорацијама и назубљеним ивицама на доњим деловима језичака. Иако се претпоставља да се појављују и раније, њихова масовна производња почиње у IV веку, када се преко римских војника преносе на шире подручје лимеса у подунавским провинцијама, где су чест прилог у гробовима IV века. Налажени су у гробовима који нису изразито војнички, што потврђује да се можда ради о моди током IV века која се шири на све балканске провинције (Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, 260). Појављују се у некрополи у Гомолави (Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 184), у Бешкој у Срему (Marijanski-Manojlović, 1987, 152),[7] на ископавањима античке Дукље (Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, 8),[8] на територији јужних некропола Виминацијума и Маргума, на некрополи Штрбници код Ђакова (Gregl, 1995, 182).[9] У Емони се јављају у гробу с новцем Константина I и II (Sagadin, 1979, 294–327).

Највећи број посуда нађених у самом објекту припада лонцима и поклопцима. Посуде су сиво печене у нијансама од светлосиве до тамносиве, грубе, песковите фактуре, мали број посуда је израђен од средње пречишћене глине.

Најзаступљенији су поклопци-зделе профилисаног и на унутрашњу страну савијеног обода од песковите глине, светлосиве боје, необрађене површине, датовани у крај III и IV век (Nikolić-Đorđević, 2000, 154) (табла 2/3). Овакви поклопци у форми зделе јављају се и у Панонији. У панонским некрополама и сирмијумском слоју датовани су у IV век (Brukner, 1981, 43).[10] Такође се налазе и поклопци на унутрашњу страну увученог обода и калотастог трбуха, рађени од песковите глине, необрађене површине, датовани у другу половину III–IV века (табла 2/4). У Сингидунуму овај облик се не јавља у слојевима датованим после краја IV века (Nikolić-Đorđević, 2000, 154, 155).[11] Нађени су и поклопци левкасто проширеног обода на унутрашњу страну благо повијене ивице и косог трбуха (табла 2/2). Иако су у Сингидунуму коришћени у дугом временском раздобљу, од средине II до почетка V века, овде нису заступљени у великом броју и ретки су до средине IV века (Nikolić-Đorđević, 2000, 157).[12] Заступљен је такође тип увученог, задебљаног обода и косих зидова трбуха с кратком равном дршком од песковите глине, датован у другу половину III века (Nikolić-Đorđević, 2000, 159).[13]

Најзаступљенији су лонци споља заобљеног, са унутрашње стране слабије или јаче ужлебљеног обода и заобљеног трбуха, израђени од песковите глине сиве боје печења, необрађене површине (табла 3/2). Датовани су од друге половине III до почетка V века и припадају типу II/6 у типологији Сингидунума (Nikolić-Đorđević, 2000, 68). У оквиру овог типа издвојено је више варијанти које се јављају у великом броју, а најчешћа је она са дубоко усеченом линијом на ободу. Лонци сличног облика налажени су на локалитетима Паноније и Подунавља, а тип највероватније припада сингидунумској производњи (Nikolić-Đorđević, 2000, 68). Овај тип је заступљен и у Панонији, на Гомолави,

5 Аналогије: Бојовић, 1981, кат. 151; Крунић, 1997, 256, кат. 431, III–IV век.

6 Аналогије: Томић, 1996, T I/4, IV век; Крунић et al., 1997, кат. 498, 291.

7 Гроб 5, T. 10, 15, T. 16, 19, T. 18.

8 Гроб 280.

9 Гроб 7, T 5/3.

10 Тип 14, T 131, 111.

11 Тип VIII/3.

12 Тип VIII/10.

13 Тип II/18.

у Новим Бановцима, датован у II век и средину III века (Brukner, 1981, 105).[14]

Заступљени су и лонци хоризонтално разгрнутог обода и сферичног реципијента, израђени од глине са ситним зрнима песка, сиве боје печења (табла 3/3), датовани у III–IV век (тип II/55 типологије Сингидунума), затим лонци мањих димензија, кратког, хоризонтално разгрнутог обода, јајоликог трбуха и благо удубљеног дна, од песковите глине, необрађене површине (табла 3/1), датовани у прву половину IV века (Nikolić-Đorđević, 2000, 89).[15] Са два фрагмента (табла 4/1) заступљени су лонци хоризонтално разгрнутог обода, издуженог врата и заобљеног трбуха рађени од средње пречишћене песковите глине сиве боје печења, необрађене површине, датовани у IV век (Nikolić-Đorđević, 2000, 80, 81).[16] Лонац мањих димензија, разгрнутог обода и лопастог трбуха (табла 3/4), типа II/4 типологије Сингидунума, у овом центру није датован после средине IV века (Nikolić-Đorđević, 2000, 67).

Фрагмент обода и врата лонца ужлебљеног, изразито профилисаног обода, наглашеног трбуха и равног дна (табла 3/5) представник је типа II/5 типологије посуда Сингидунума. Рађен је од песковите глине, крупнозрне фактуре, сиве боје печења, необрађене површине, датован у III и IV век. Тип се јавља у више сродних варијанти различитих димензија, чија је заједничка карактеристика ужлебљен, оштро профилисан обод. Заступљен је великим бројем посуда чија је велика количина најизразитија у слојевима датованим од краја III до средине IV века (Nikolić-Đorđević, 2000, 67–68). Тип сферичног трбуха, са благо закошеним ободом и равним, задебљаним дном, датован је у Панонији у III и IV век, на основу примерака из Сремских Карловаца, Сирмијума, Цибала, Думбова, Бургене (Brukner, 1981, 104).[17] Ови облици најближи су типу II/7 типологије Сингидунума по облику обода и профилацији где се ретко јављају, и то у слојевима друге половине III века (Nikolić-Đorđević, 2000, 68).[18]

Фрагмент трбуха цедиљке (cribrum) вероватно припада типу здела S профилације са дршком и купастим дном. Рађена је од средње пречишћене глине сиве боје печења, необрађене површине. Датује се у прву половину IV века, у Мезији и у Панонији (Brukner, 1981; Nikolić-Đorđević, 2000, 181).[19] Фрагмент дна цедиљке у облику плитке зделе-тањира, благо конкавних или вертикалних зидова, израђен је од пречишћене глине, сиве боје печења. На основу аналогија из Паноније може се датовати у IV век, где се у Сирмијуму јавља овакав зелено глеђосани примерак (Brukner, 1981).[20]

Фрагмент са спољне стране прстенасто профилисаног обода зделе испод кога се налазе два паралелна жлеба од наранџастоцрвене глине с примесама песка и туцане керамике, с траговима црвеног премаза са унутрашње стране вероватно је производ локалних радионица које имитирају раније луксузније зделе. Фрагмент је веома мали за прецизну детерминацију. Можда је реч о сингидунумским типовима I/2, I/3, I/18 датованим у другу половину III и средину IV века, односно, II, III и IV век (Nikolić-Đorđević, 2000, 17).[21]

Очувани су фрагменти тракастих дршки. Декорацију чине жлебови, неки фрагменти су с траговима глеђи у виду капљи или премаза.

КАСНОАНТИЧКА НЕКРОПОЛА

На локалитету је регистровано укупно 19 инхумираних гробова, од којих у гробу источно од узвишења нису откривене кости покојника, али се по налазима закључило да је очигледно у питању укоп.

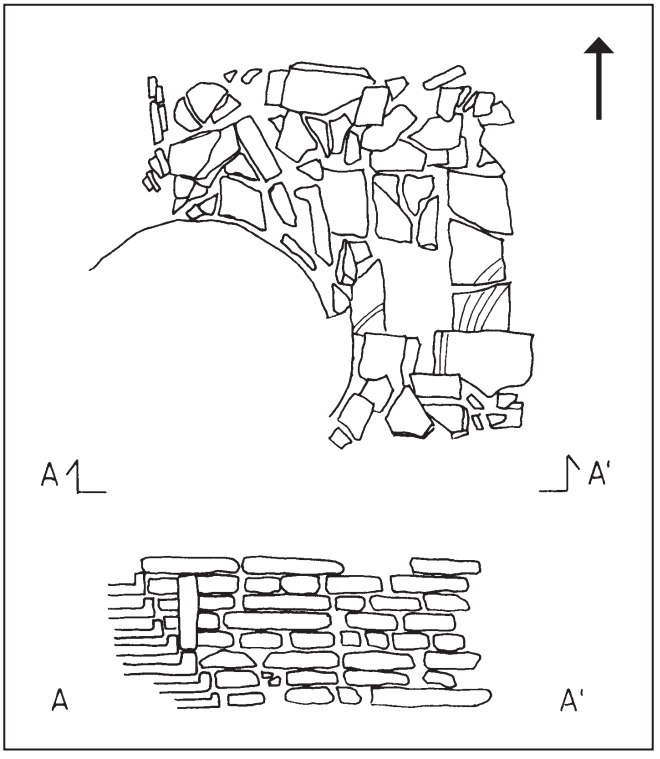

Сл. 8. Камаљ, гроб број 1, касноантичка гробна конструкција од опека

Fig. 8. Kamalj, grave 1, Late Roman funerary structure built of brick

14 Табла 113, кат. 50, 51, 52.

15 Тип II/62.

16 Тип II/36.

17 Тип 5, Т. 110/11, 18.

18 Тип II/7, 68.

19 Т. 99, 7, тип 1; тип XI/2.

20 Т. 99, 1, 100, тип 5.

21 Тип I/2, 17.

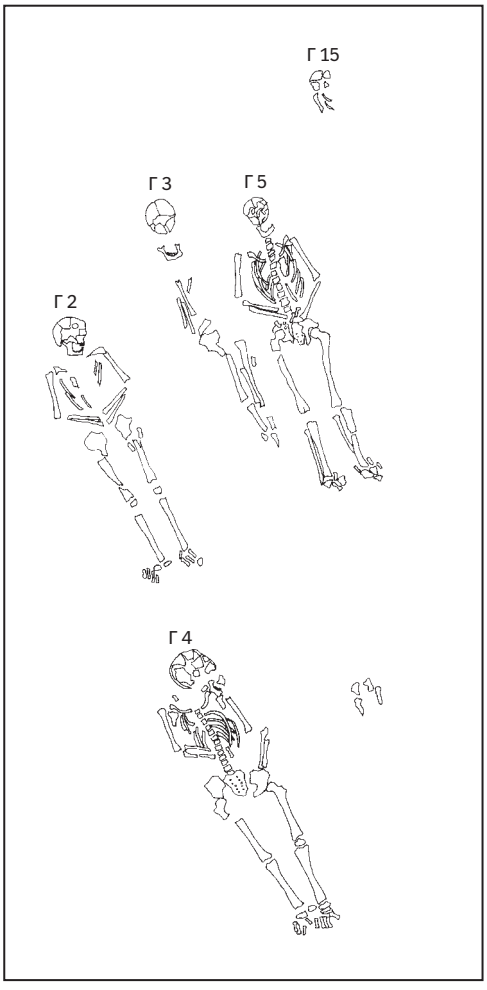

Сл. 9. Камаљ, касноантички гробови број 2, 3, 4, 5 и 15

Fig. 9. Kamalj, Late Roman graves 2, 3, 4, 5 and 15

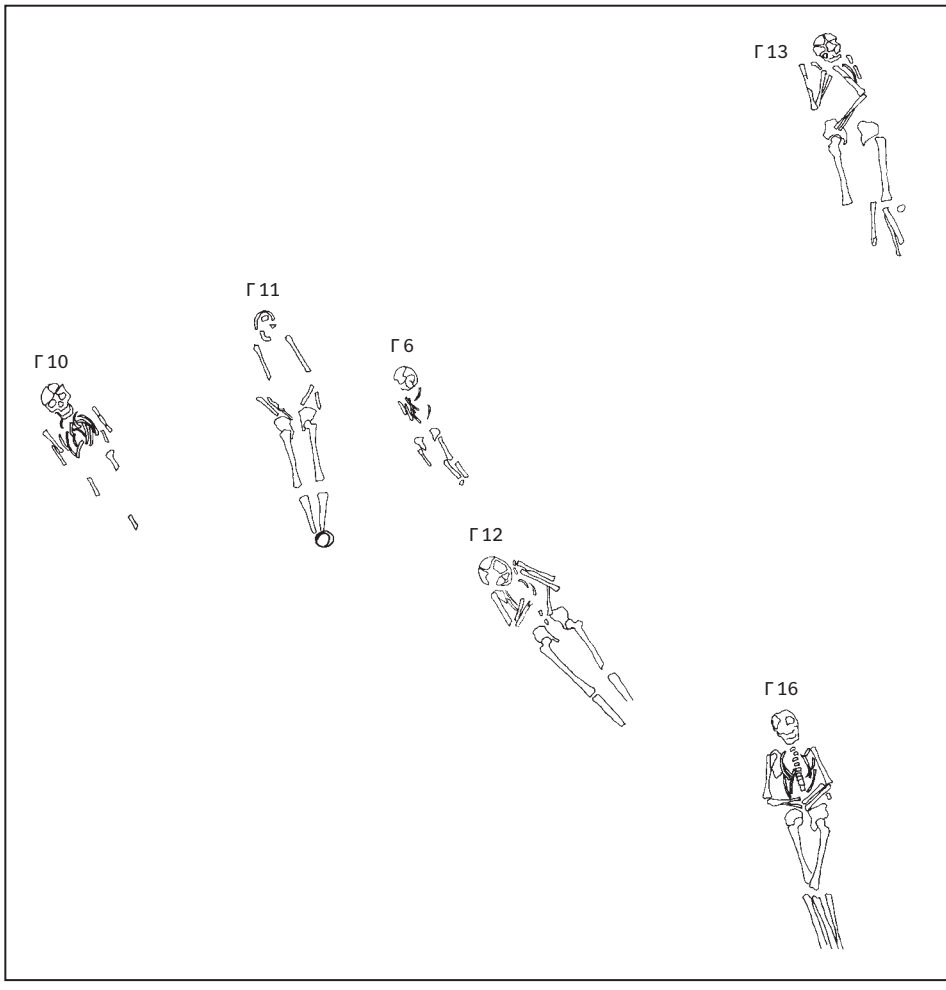

Сл. 10. Камаљ, касноантички гробови број 6, 7, 9, 10, 11, 13, 16 и 17

Fig. 10. Kamalj, Late Roman graves 6, 7, 9, 10, 11, 13, 16 and 17

Североисточно од узвишења, приликом рада помоћне механизације на ископу канала за одвод воде из површинског копа, у профилу десне обале канала уочено је неколико целих и фрагментованих опека. После рашчишћавања високог растиња и одбачене земље с профила канала утврђено је да је посреди антички гроб са сводном конструкцијом од опека. Источни део гробне конструкције био је делимично оштећен радом механизације и корењем дрвећа. У одбаченој земљи пронађени су два зуба, део кичменог пршљена и неколико фрагмената керамичке посуде. Као првооткривени гроб на локалитету, у документацији је обележен под бројем 1.

Гроб бр. 1 чинила је конструкција од опека, оријентације запад–исток са одступањем 12 степени западним делом ка северу. Врх конструкције био је уништен. Гробница је зидана од хоризонтално сложених фрагмената опека и тегула међусобно спојених блатом. Очувано је западно прочеље сачињено од седам редова тегула. Редови су међусобно степенасто испуштени од пода гроба ка горњем нивоу ради формирања свода. Пети ред тегула у своду ослања се на насатично постављен фрагмент опеке, вероватно ради стабилности свода. Дно гроба поплочано је уломцима опека. Спољне димензије очуваног дела гроба су 1,10x1,05 m, а унутрашње 1,00x0,46x0,38 m. Остеолошки остаци инхумираног покојника у малом броју су очувани, тек поједини делови надлактице, прстију руку, ребра и неколико зуба. У гробу су пронађена два фрагмента обода и трбуха мањег лоптастог лонца, сиве боје печења, тањих зидова, песковите фактуре (сл. 8, табла 4/1).

Гроб бр. 2 откривен је на дубини од 1,08 m. Покојник је положен на леђа с рукама прекрштеним на стомаку и лицем окренутим ка северу. Очувана дужина је 1,87 m. Скелет је углавном цео очуван, кости су доста трошне, лобања је била оштећена. Испод лобање нађена су два мања фрагмента опеке. Гроб бр. 3 откривен је на дубини од 1,08 m паралелно са гробом број 2. Покојник је био положен на леђа. Недостају кости карлице, руку, потколенице. Очувана дужина скелета је 1,63 m. Гроб бр. 4 откривен је на дубини од 0,40 m. Покојник је положен на леђа с рукама на карлици. Скелет је добро очуван. Очувана дужина скелета је 1,93 m. Гроб бр. 5 откривен је на дубини од 0,45 m. Покојник је положен на леђа с рукама на стомаку. Скелет је добро очуван. Лобања и кости потколеница су на нижем нивоу од

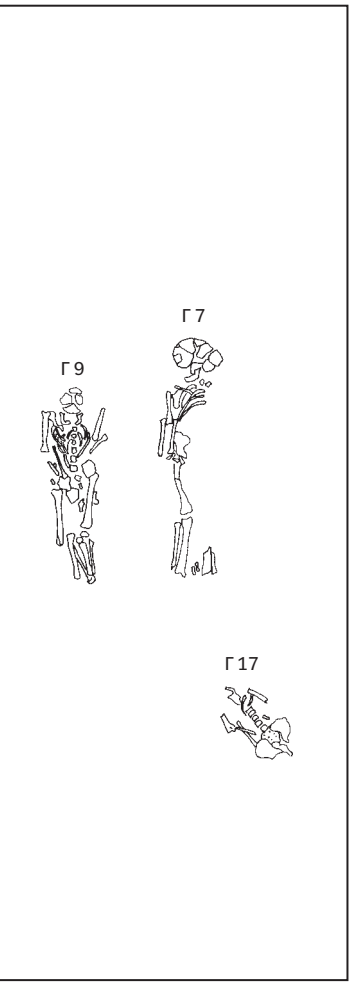

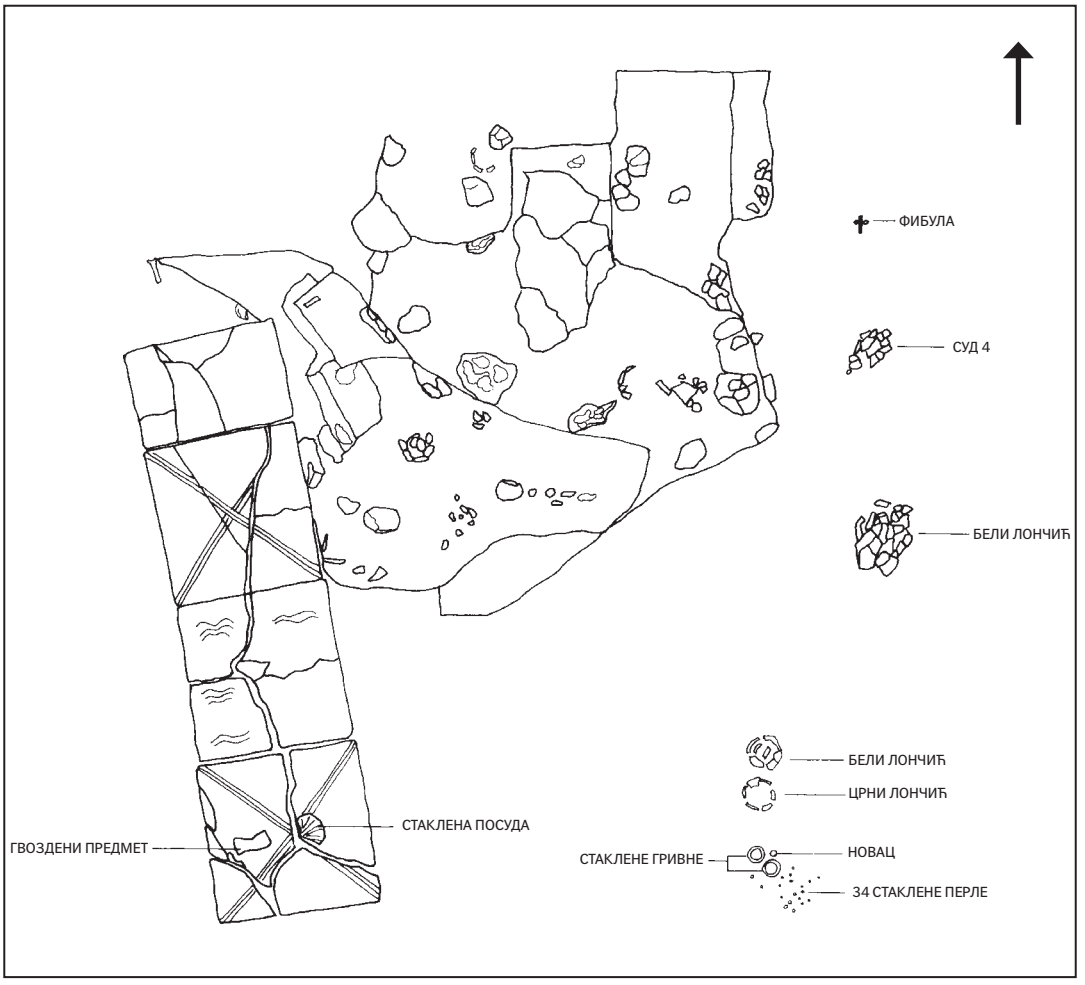

Сл. 12. Камаљ, оштећена конструкција касноантичког гроба број 19

Fig. 12. Kamalj, damaged structure of Late Roman grave 19

осталог дела скелета. Очувана дужина скелета је 1,99 m. Код ногу покојника пронађен је један гвоздени ексер. Оријентација свих скелета је југозапад–североисток (сл. 9). Није било прилога уз скелете.

Гроб бр. 6 откривен је на дубини од 0,70 m уз површину са опекама, каменом и малтером. Скелет је прилично оштећен. Очувана дужина скелета је 1 m. Оријентација скелета је запад–исток са девијацијом 11 степени ка југу. Гроб бр. 7 откривен је на дубини од 0,80 m. Покојник је положен на леђа. Скелет је слабо сачуван, недостају кости руку, леве ноге и карлице. Очувана дужина скелета је 1,48 m. Гроб бр. 9 био је паралелан са скелетом из гроба 7. Покојник је био положен на леђа. Десна рука је на карлици, лева на стомаку. Недостајао је већи део костију лобање и прстију ногу. Очувана дужина скелета је 1,28 m. Гроб бр. 10 откривен је на дубини од 0,75 m у подножју ногу покојника из гроба 6. Скелет је веома оштећен, недостају кости руку, карлице и ногу. Очувана дужина скелета је 1,07 m. Гроб бр. 11 откривен је на дубини од 1,20 m. Покојник је положен на леђа с рукама на карлици. Скелет је знатно оштећен. Очувана дужина скелета је 1,50 m. У слоју земље изнад гроба уочена је већа концентрација гара и ситних комада опеке. Слој земље испод покојника такође је имао примесе гара и запечене земље. Код ногу покојника нађен је фрагментован мањи лопатасти лонац, црне боје печења, тањих зидова, песковите фактуре, садржи све елементе за реконструкцију (сл. 13/1). Гроб бр. 12 откривен је на дубини од 0,80 m. Покојник је био положен на леђа. Лобања је веома оштећена. Десна рука је на грудима, лева на стомаку. Код десне бутне кости нађена је још једна лобања. Очувана дужина скелета је 1,31 m. Гроб бр. 13 откривен је на дубини од 1,40 m, испод површине с облуцима и опекама. Скелет је веома оштећен. Покојник је положен на леђа. Десна рука је оштро савијена у лакту и високо положена на грудима. Лева рука је на стомаку. Карлица је знатно оштећена. Потколенице су дислоциране. Очувана дужина скелета је 1,50 m. Гроб бр. 14 откривен је на дубини од 0,85 m. Очуване су кости доњег дела скелета, и то карлица и кости ногу. Очувана дужина скелета је 1,10 m. Гроб бр. 15 откривен је на дубини од 1,07 m. Скелет је веома оштећен. Очувани су делови лобање, ребара и десне надлактице. Очувана дужина скелета је 0,70 m. Гроб бр. 16 откривен је на дубини од 0,75 m. У слоју светло-

мрке земље изнад гроба (на дубини од 0,40–0,60 m) откривено је неколико фрагмената опека. Покојник је био положен на леђа с рукама на стомаку. Лобања је доста оштећена. Доња вилица је дислоцирана и померена на чеони део лобање. Кости скелета су врло трошне. Очувана дужина скелета је 1,70 m. Гроб бр. 17 откривен је на дубини од 1 m. Откривен је горњи део скелета, док доњи део залази у профил другог квадрата. Лобања је уништена, кости руку су дислоциране. Очувана дужина скелета је 0,57 m. Оријентација свих скелета била је југозапад–североисток. Није било прилога уз скелете (сл. 10).

Гроб бр. 18 (сонда 2, између узвишења и касноантичког објекта) чинио је покојник сахрањен у испруженом положају на леђима с левом руком положеном на стомаку, док су кости десне руке биле дислоциране (надлактица изнад лобање). Реч је о одраслој особи. Лобања је била окренута ка западу и врло је оштећена. Доња вилица је дислоцирана и на њој је нађена масивна бронзана лучна фибула с три луковице и очуваним трном са доње стране (сл. 14/7). У пределу очне дупље нађени су цевасти предмет, вероватно оплата, од танког бронзаног лима прилично оштећеног (табла 4/3) и фрагментована бронзана жица „S“ профилације, вероватно део ланца (табла 4/4). Потколенице су делимично очуване. С обе стране скелета у пределу рамена као и у пределу десне потколенице нађена су три гвоздена клина. Очувана дужина скелета је 1,66 m, оријентације запад–исток. Остатке скелета покојника није било могуће сакупити за антрополошку анализу јер су се потпуно распале због велике киселости земље (сл. 11).

Гроб бр. 19 је делимично сачуван. У јужном делу сонде 5, на дубини од 0,75 m откривена је површина са четири правилно поређане римске опеке квадратног облика (сл. 12). Три опеке су димензија 0,60x0,60x0,06 m, док је четврта димензија 0,40x0,40x0,06 m. На једној од опека, с благо урезаним полукружним линијама, налазила се стаклена посуда лоптастог облика са пластичним ребрима испод равног обода (сл. 13/6). Унутрашњост посуде била је испуњена тамномрком земљом с примесама животињских костију. Већи део посуде је очуван.[22] Поред стаклене посуде нађена је фрагментована гвоздена секира у трошном стању. Приликом чишћења слоја око правилно поређаних опека, непосредно уз налазе стаклене посуде и гвоздене секире, откривене су две гривне од стаклене пасте, тамнозелене боје, украшене тордирањем (сл. 14/4, 5), и 34 перле од стаклене пасте зелене боје, украшене вертикалним и хоризонталним урезима (сл. 14/3). Поред овога је

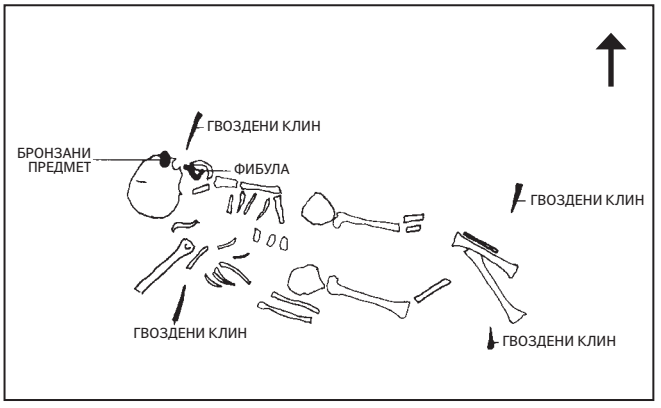

Сл. 11. Камаљ, касноантички гроб број 18

Fig. 11 Kamalj, Late Roman grave 18

нађен и бронзани новац (сл. 6/7). Уз западни профил на дубини од 1 m нађен је мањи римски крчаг од сиве каолинске глине (сл. 13/5). На дубини од 1,10 m у слоју испод римских опека откривена је здравица. На истој дубини, у северозападном делу сонде, у слоју светломрке земље, нађена је фрагментована бронзана фибула са очуване три луковице, док трн недостаје (сл. 14/6). Поред фибуле нађени су мањи лонац од сиве каолинске глине (сл. 13/3) и бронзани новац (сл. 6/7). На дубини од 1,60 m уочена је мања зона с траговима гарежи. На основу налаза правилно поређаних римских опека оријентације исток–запад, као и налаза покретног археолошког материјала, који несумњиво представљају гробне прилоге. Може се са сигурношћу рећи да се ради о разрушеном касноантичком гробу, али је нејасно шта се десило са остацима покојника, с обзиром на то да није пронађен остеолошки материјал. Овај гроб се налазио на источној граници некрополе.

КАСНОАНТИЧКА НЕКРОПОЛА – НАЛАЗИ

1. Фрагмент лонца мањих димензија, кратког косо разгрнутог обода, јајоликог трбуха. Рађен је од глине с примесама песка, сиве боје печења, необрађене површине.[23] Димензије: R обода 9 cm, R трбуха 11,4 cm. Гроб бр. 1. Табла 4/1.[24]

2. Лонац лучно разгрнутог обода, заобљених ивица, косо извијеног врата и широког заобљеног трбуха. Мркоцрне боје печења, песковите фактуре. Конзервисан. Димензије: H 11 cm, R обода 9,2 cm, R трбуха 11,2 cm. Гроб бр. 11. Табла 4/2, сл. 13/1.[25]

3. Крстаста двочлана фибула са шарниром. Попречна греда у облику трапеза с пластичним украсом са

22 Посуда се налази у Народном музеју у Ваљеву. Конзервацију и рестаурацију посуде обавио је у конзерваторској радионици „Дијана“ М. Веселиновић, конзерватор техничар у Народном музеју у Ваљеву. Конзервација и реконструкција осталог покретног археолошког материјала са локалитета извршена је у Музеју града Новог Сада.

23 Приликом обраде покретног археолошког материјала са локалитета, био је доступан само део налаза који се налазио у Народном музеју у Ваљеву и Модерној галерији у Лазаревцу. Недоступни део обрађен је на основу документације Републичког завода за заштиту споменика културе, односно цртежа налаза.

24 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип II/2, 66, друга половина III – почетак V века.

25 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип II/20, 74, 75, II–IV век; Brukner, 1981, тип 22, T. 119, 106, IV век.

горње стране. На крајевима попречне греде су наребрена прстенаста задебљања, луковице недостају, очувана само средишња, нешто масивнија, биконична. Лук трапезастог пресека. По ивици стопе су два пара волута. Игла очувана. Димензије: L 7,5 cm, W очувана 4,0 cm, H 3,5 cm. Сонда 2, гроб 18, у пределу доње вилице. Табла 4/5, сл. 14/7.[26]

4. Оплата од танког бронзаног лима, цевастог облика. Димензије: R 1,8 cm, H очувана 2 cm, T 0,1 cm. Сонда 2, гроб 18, у пределу очне дупље. Табла 4/3.

5. Три фрагмента бронзане жице, S облика, могуће од ланца. Димензије: L 1,0 cm, T жице 0,1 cm. Сонда 2, гроб 18, око лобање. Табла 4/4.

6. Потпуно нечитак и оштећен бронзани новац. Ae. Димензије: R 13 mm, 0,4 g. Сонда 5, гроб 19. Сл. 6/7.

7. Потпуно нечитак и оштећен бронзани новац. Ae. Димензије: R 19 mm. Сонда 5, гроб 19, северозападни део сонде. Сл. 6/7.

8. Крчаг тролисног, благо разгрнутог отвора, овалног трбуха и равног дна. Испод обода полази траказа, по средини ужлебљена дршка и спаја се с трбухом. На трбуху се уочавају уски паралелни жлебови. Дно је уско. Сиво печен, песковите фактуре. Димензије: H 18,3 cm, R обода 8,0 cm, R трбуха 11,5 cm, R дна 5,5 cm. Сонда 5, гроб 19, северно проширење, уз западни профил. Табла 4/6, сл. 13/5.[27]

9. Бронзана двочлана крстаста фибула са шарниром. Попречна греда шестоугаоног пресека на којој се налазе кружне луковице са дуплим прстенастим задебљањем. Иста луковица и задебљања налазе се на почетку лука који је трапезастог пресека. Стопа је кратка. Игла недостаје. Димензије: L 5,0 cm, W 4,0 cm, H 2,5 cm. Сонда 5, гроб 19, северозападни део сонде. Табла 5/2, сл. 14/6.[28]

10. Мања здела или чаша од жућкастог прозирног стакла, непрофилисаног равног обода, хемисферичног реципијента, благо удубљеног дна. Украшена са два паралелна дубља жлеба испод обода. Димензије: R 15 cm, H 8,5 cm. Сонда 5, гроб 19, слој нивелације. Табла 5/7, сл 13/6.[29]

11. Фрагмент лонца мањих димензија, кратког косо разгрнутог обода, јајоликог трбуха. Рађен је од глине с примесама песка, сиве боје печења, необрађене површине. Димензије: R обода 11 cm. Сонда 5, гроб 19, слој нивелације. Табла 5/8.[30]

12. Наруквица од црно-зеленкасте стаклене пасте, полукружног пресека, украшена дијагоналним ребрима са спољне, а глатка са унутрашње стране. Димензије: R 7 cm, T 1,1 cm. Сонда 5, гроб 19. Табла 5/4, сл. 14/4.[31]

13. Наруквица од зеленкасто-црне стаклене пасте с кратким косим ребрима, полукружног пресека, глатка са унутрашње стране. Димензије: R 5,5 cm, T 0,8 cm. Сонда 5, гроб 19. Табла 5/3, сл. 14/5.[32]

14. Тридесет и четири (34) комада перли од црне стаклене пасте или гагата, кружног пресека, овалнокружног облика с вертикалним ребрима. Неке су спојене. Димензије: 0,5x0,5 cm; 0,5x0,3 cm; 0,7x0,5 cm. Сонда 5, гроб 19. Табла 5/1, сл. 14/3.[33]

15. Секира (securis, is, f.) лучно извијеног сечива које се од ушице шири. Кружни отвор за дршку, недостаје задњи део. Димензије: L очувана 15,8 cm, W очувана 2,5–4,5 cm. Сонда 5, гроб 19, слој нивелације.[34]

16. Лонац мањих димензија, заобљеног разгрнутог обода и јајастог трбуха, украшен у доњем делу тањим ребрима. Благо наглашено уско дно. Тамносиве боје печења, песковите фактуре. Реконструисан. Димензије: H 11,3 cm, R обода 9 cm, R трбуха 10,5 cm, R дна 4 cm. Сонда 5, профил шкарпа копа, слој нивелације, северни део сонде. Табла 5/10, сл. 13/4.[35]

17. Пехар косо разгрнутог обода, ниско преломљеног трбуха, прстенастог дна. Израђен на витлу, од средње пречишћене глине, окер боје печења. Реконструисан. Димензије: H 6,0 cm, R обода 7,5 cm, R трбуха 7 cm, R дна 2.7 cm. Сонда 5, северозападни део сонде. Табла 5/9, сл. 13/2.[36]

18. Лонац мањих димензија, заобљеног разгрнутог обода и широког лоптастог трбуха, украшен паралелним жлебовима, закошен у страну. Благо наглашено уско дно. Светле окер-беличасте боје печења, песковите фактуре. Реконструисан. Димензије: H 11,5 cm, R обода 9,5 cm, R трбуха 12 cm, R дна 5 cm. Сонда 5, профил шкарпе копа, слој нивелације, северни део сонде. Сл. 13/3.[37]

Само у четири гроба налазили су се предмети (гроб 1, 11, 18, 19). Гробни инвентар чине предмети личне својине покојника (фибуле, наруквице, огр-

26 Аналогије: Крунић, 1997, 157, кат. 257, IV век; Bojović, 1983, 86, 87, кат. 433–439, T. LI–LII.

27 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, VII/15, 135, II–средина IV века.

28 Аналогије: Bojović, 1983, 86, 87, кат. 440–451, T. LII–LIV.

29 Аналогије: Ružić, 1994, 38, тип IV/6b; Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, гроб 301; Cermanović-Kuzmanović, 1991, сл. 72, 70.

30 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип II/2, 66, друга половина III – почетак V века.

31 Аналогије: Jelinčić, 2007, T 1/3, III–IV век.

32 Аналогије: Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, T.16, кат. 79–83, IV век; Jelinčić, 2007, T 1/6; Jelinčić, 2004, табла 1/8, 35, 36, III–IV век.

33 Аналогије: Bertoncelj-Kučar, 1979, 265, T. 3/14; Giunio, 2010, 200, кат. 20, sl. 28.

34 Аналогије: Поповић, 1988, T XI 3, XLI 4.

35 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип II/7, 68, друга половина III века; Brukner, 1981, тип 5, T. 110/11, 104, III–IV век.

36 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип IX/40, 173, IV век; Brukner, 1981, тип 3, T. 100, 100 (варијанта са дршком), III–IV век.

37 Аналогије: Nikolić-Đorđević, 2000, тип II/7, 68, друга половина III века; Brukner, 1981, тип 5, T. 110/18, 104, III–IV век.

Сл. 13. Камаљ, реконструисане посуде од земље и стакла

Fig. 13. Kamalj, reconstructed vessels of clay and glass

лица), као и посуде. У гробу 19 откривено је највише прилога и претпоставља се да је покојник била особа женског пола. Неколико посуда нађено је у слоју нивелације на источној граници некрополе, те могу бити инвентар разрушених гробова. Сам покретни археолошки материјал има аналогија у ранохришћанским некрополама где је постојао пагански обичај полагања украсних и других предмета (керамичких и стаклених посуда, накита), као на некрополи Дукља (Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975) или некрополи Сагвар (Burger, 1966, 99–234).

Нема изражених хришћанских симбола нити предмета са овом тематиком. Некропола се на основу положаја и налаза може датовати у период почетка IV до треће четвртине IV века, вероватно до најезде Гота 378–380. године.

Керамичке посуде нађене у оквиру некрополе припадају лонцима мањих димензија косо или лучно разгрнутог и благо закошеног обода, који су датовани од друге половине III до почетка V века. Израђени су од сиве глине у нијансама светлосиве до тамносиве боје са доста песка, грубе фактуре. Лонци, веома чести у гробовима IV века, припадају типовима локалне провинцијске касноантичке производње (Marijanski-Manojlović, 1987, 69).

Једна посуда (табла 4/1) из гроба 1 припада типу кратког косо разгрнутог обода, јајоликог трбуха, односно типу II/2 типологије Сингидунума који се датује у другу половину III и почетак V века (Nikolić-Đorđević, 2000, 66).

Две посуде (табла 5/10, сл. 13/4 и сл. 13/3) из слоја нивелације, могуће из разрушених гробова, припадају типу сферичног трбуха, са благо закошеним ободом и равним, задебљаним дном, датовани у III и IV век, који се јављају у Панонији у Сремским Карловцима, Сирмијуму, Цибалама, Думбову, Бургени (Brukner, 1981, 104).[38] Ови облици најближи су типу II/7 типологије Сингидунума по облику обода и профилацији, а датују се у другу половину III века и ретко су заступљени у овом центру (Nikolić-Đorđević, 2000, 68).[39]

Лонац из гроба 11 (табла 4/2, сл. 13/1) припада типу лучно разгрнутог обода заобљених ивица, односно II/20 типологије Сингидунума. У оквиру типа издвајају се старија варијанта, латеноидне форме и од боље пречишћене глине, и млађа варијанта израђена од глине слабијег квалитета, која представља провинцијски производ (Nikolić-Đorđević, 2000, 74, 75). Овај лонац убраја се у тип 22 панонске керамике са биконичним или сферичним трбухом и разгрнутим ободом, датован у IV век (Brukner, 1981, 106; Dautova-Ruševljan, 2003, 124).[40]

Међу посудама из слоја нивелације издваја се и пехар, односно шоља са спољне стране закошеним ободом, ниског трбуха (табла 5/9, сл 13/2). У Панонији се јавља у варијанти с једном дршком, а датован је у III и IV век, заступљен у Панонији у Сирмијуму, Теутобургијуму, Мурси (Brukner, 1981, тип 3, Т. 100, 100).[41] Појава и развој ове форме карактеристични су за подунавске и балканске провинције и области Барбарикума. Бројни налази у Доњој Панонији потврђују њихову широку примену од II века (Brukner, 1981, 41).

Крчази су заступљени једним примерком из гроба 19 (табла 4/6, сл. 13/5). Посуде овог типа јављају се у широком временском распону, од почетка II до средине IV века, и омиљени су прилог у гробовима (Nikolić-Đorđević, 2000, 135, 203), нарочито IV века (Marijanski-Manojlović, 1987, 69).

Новац у оквиру некрополе је малобројан, што је и обичај приликом сахрањивања у IV веку (Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, 255). У питању су два новчића из гроба 19, оба нечитка (сл. 6/7).

Постоји више типова касноантичких наруквица, израђених од стакла, стаклене пасте и гагата. Европске варијанте развиле су се под израженим латенским наслеђем и јављају се током целог античког периода (Jelinčić, 2004, 215). Наруквица са водоравним или косим ребрењем из гроба 19 (табла 5/3, сл. 14/5) датована је у III и IV век и припада варијанти заступљеној и на Истоку и у Европи (Jelinčić, 2004, 104).[42] Аналогије се јављају у Гомолави у IV веку (Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 104), Печују (Fülep, 1984, 84; Petru, Petru, 1978, 40), Емони (Plesničar-Gec, 1983, 148), Вировитици-Кишкорју (Jelinčić, 2004, 216). Овај тип наруквица са Гомолаве, нађен у културном слоју, пореклом из поремећених гробова или јама, опредељује се у прву половину IV века (Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 104).

Наруквица украшена дијагоналним ребрењем заступљена је такође једним примерком из гроба 19 (табла 5/4, сл. 14/4) где су ребра испупчена. Наруквице тог типа датују се такође у III и IV век и јављају се у Гомолави у IV веку (Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 217), Невиодунуму (Petru, Petru, 1978, 39), Вировитици-Кишкорју (Jelinčić, 2007, 216).

Инвентару гроба 19 припадају и 34 перле од црне стаклене пасте или гагата (табла 5/1, сл. 14/3). Перле од стаклене пасте, различитих облика и боја, честе су у периоду од II до IV века, неретко се комбинују с перлама од злата, ћилибара, камена, и формирају врло декоративне комбинације облика и боја које су главна одлика полихромног стила III и IV века. Налажене су на бројним локалитетима Мезије, Паноније, Дарданије и Македоније (Jovanović, 1978, 44). Поуздано

38 Тип 5, Т. 110/11, 18.

39 Тип II/7, 68.

40 Тип 22, Т. 119, 106.

41 Тип 3, Т. 100.

42 Тип B2.

Сл. 14. Камаљ, предмети од земље, стакла и метала откривени приликом ископавања

Fig. 14. Kamalj, objects of clay, glass and metal discovered during excavations

датоване гробне целине из Виминацијума доказују њихову популарност током III века (Спасић-Ђурић, 2007, 323–340).

Наребрене, *melonen* перле заступљене су у I, али и у IV веку (Bertoncelj-Kučar, 1979). Иако су чешће ране перле овог типа, веће и од светлог стакла или пасте, има их и црних, односно од гагата. Гагат се од стакла разликује по томе што је непрозиран, лакши и топао на додир у односу на предмете од стакла (Giunio, 2010, 195). Повезиван је са загробним животом и чест је у гробовима. И касније, гагат се назива каменом жалости.

Инвентар гробова 18 и 19 чине и две бронзане крстасте фибуле. Фибуле овог типа веома су заступљене широм горње Мезије. Раширене су по западним римским провинцијама, нарочито дуж Дунава, посебно у Панонији, где су постојали центри за њихову производњу, у Дарданији (Jovanović, 1978, 56), али и у Азији и Африци (Bojović, 1983, 82). Налажене су у насељима, утврђењима, некрополама (Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 85; Marijanski-Manojlović, 1987, 65, 66; Dautova-Ruševljan, 2003; Pop-Lazić, 2002, 65, 66), оставама, али и појединачно. Карактеристичне су за IV век, мада се срећу и крајем III и почетком V века. Постоји велики број варијанти изведених на основу облика главе и украса на стопи (Bojović, 1983, 82–87; Крунић, 1997, 100).

Фибула из гроба 19 (табла 5/2, сл. 14/6) припада варијанти са шестоугаоном попречном гредом. У Горњој Мезији овакве фибуле (варијанта 1 типологије Сингидунума) налажене су углавном дуж лимеса. Датују се у време 290–320. године (Keller, 1971; Bojović, 1983, 84).[43]

Фибула из гроба 18 (табла 4/5, сл 14/7) припада варијанти 7 крстастих фибула типологије Д. Бојовића. Датују се у време 350–380. године иако их има и у првој половини IV века (Keller, 1971; Bojović, 1983, 86, 87).[44]

Стаклене посуде представљају скоро редован инвентар у гробовима римских, као и касноантичких некропола (Зотовић, Јордовић, 1990; Pop-Lazić, 2002, 57–59; Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, 152; Marijanski-Manojlović, 1987, 67; Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992; Dautova-Ruševljan, 2003, 118–120). Стаклену посуду на некрополи у Камању представља примерак из гроба 19 (табла 5/7, сл. 13/6). Полулоптасте чаше или зделе непрофилисаног равно завршеног обода дубљег реципијента, равног или удубљеног дна, израђене од белог, безбојног, зеленкастог или жућкастог стакла, најчешће су украшене плићим или дубљим брушеним жлебовима испод обода. Израђиване су техником слободног дувања. Најранији примерци датовани су у средину и другу половину III века, али су ови предмети карактеристични тек за IV век (Cermanović-Kuzmanović, 1991, 27; Ružić, 1994, 38).[45]

Посуде овог типа су релативно чест гробни инвентар и на југоисточној некрополи Доклеје, а налажене су и на већем броју касноантичких налазишта Далмације. Већина стручњака мисли да су продукт галских радионица, мада постоји и мишљење да су пореклом са Истока. Широко су дистрибуиране, налажене су од северне и источне Европе до Пантикапејона, Кипра и Египта (Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић, 1975, 159; Cermanović-Kuzmanović, 1991, 27).

Предмети свакодневне употребе, као огледала, ножеви, секире, ковчежићи били су полагани за потребе покојника на оном свету, али су могли имати и култни карактер (Pop-Lazić, 2002, 72). Прилог гроба 19 чини гвоздена секира. Секира је често представљена на разним античким споменицима, на разним сценама, као и на надгробним и вотивним споменицима, а јавља се и међу минијатурним вотивним моделима алата, познатим широм Римског царства (Поповић, 1988, 61). У области српског Поморавља и Подунавља бројни су налази различитих варијанти секира. Гвоздене алатке јављају се на некрополи Бешки у Срему (Marijanski-Manojlović, 1987, 60), као и у Сингидунуму (Pop-Lazić, 2002).

ПРАИСТОРИЈСКИ ОБЈЕКАТ

У источном делу локалитета где су откривени остаци касноантичког гроба број 19 уочен је слој мрке, масне земље са прослојцима гара и запечене земље, облуцима и неколико фрагмената животињских костију. Ради се о површини у облику веће јаме неправилних контура у којој је откривена велика количина фрагмената праисторијских посуда различитих облика и начина израде. Дебљина овог културног слоја износила је 1,50 m. Јужни део јаме био је оштећен укопом римског гроба, односно његовим дном у виду четири квадратне опеке. У северном делу сонде (бр. 5), у профилу западног проширења јасно се оцртавао облик праисторијске јаме. Приликом пражњења јаме, на дубини од 1 m у слоју мрке земље, нађено је више фрагмената неолитске керамике који су чинили делове најмање три посуде (табле 6–8). У северозападном делу јаме издвојен је компактан слој са запеченом земљом у виду зида. На основу материјала који чини испуну јаме могло се претпоставити да се ради о остацима праисторијске пећи (сл. 15). Чишћењем мање површине са лепом и гаром дефинисан је западни обод јаме. Након извршеног подужног и попречног пресецања јаме, у њеном југоисточном делу, испод остатака пећи откривена је површина димензија 1x0,90 m коју чине слој гара, фрагменти керамике, мањи комади лепа, животињске кости и шљунак. У северном и западном делу јаме

43 Кат. 381–397, T. XL–XLII.

44 Кат. 433–439, T. LI–LII.

45 Тип IV/6b.

уочен је танак слој гара изнад ког се налази слој мрке земље дебљине 0,30–0,40 m и археолошки је стерилан. У пресеку јаме праћен је слој са остацима пећи (керамика, леп, животињске кости, кремене алатке и камен – облуци). Димензије јаме су 2,20x2,20 m. Дно јаме уз северни профил западног проширења налази се на дубини од 2,63 m, а уз јужни профил дубина је 2,61 m.

Претпостављамо да је овај делимично очуван праисторијски објекат био полуземуница која је имала пећ у свом југоисточном делу. После напуштања, објекат је секундарно коришћен као отпадна јама. Укопом античког гроба јама је оштећена у јужном и југозападном делу. На основу налаза керамичког материјала објекат можемо хронолошки определити у период касног неолита, односно, раног енеолита (IV миленијум пре н. е.).

Јужно од ове јаме (око 10 m удаљен) оштећен је већи део још једног праисторијског објекта (сонда 7) радом механизације на ископу јаловине, те се не може у целини сагледати његова намена нити хронолошки одредити време настанка, односно узрок напуштања. Откривени су остаци запечене земље са гаром, већа количина керамике и комади лепа од којих су неки са отисцима. Могуће је да се ради о надземном објекту. У слоју тамномрке земље са прослојцима гара, запечене земље, керамике и камена нађен је део фигурине од запечене земље (табла 8/7).

ПРАИСТОРИЈСКИ ОБЈЕКАТ – НАЛАЗИ

У јами (сонда 5) преовлађује винчанска керамика. Фактура посуда је зрнаста, груба, са доста неорганских примеса у виду каменчића, туцане керамике, ретко шкољке. Посуде су редукционо и оксидационо печене, боја посуда је од сиве до црне код редукционо, а окер до црвене код оксидационо печених. Површина фрагмената је веома трошна и испрана, известан број фрагмената је секундарно горео.

Остали покретни археолошки материјал чине кремени артефакти и две глачане камене алатке.

Веома мали број фрагмената керамичких посуда је дијагностички подесан. Реч је о коничним зделама прелазне фактуре (табла 6/3, 4), полулоптастим зделама (табла 6/1), као и фрагментима здела глобуларног типа с кратким цилиндричним вратом фине фактуре редукционо печене. Здела цилиндричног горњег дела са дршкама на трбуху (табла 6/2, 6) израђена је од глине с примесама шљунка, грубе фактуре. Издваја се неколико фрагмената стопа.

Преовлађују фрагменти трбуха здела са брадавичастим дршкама, трбуси посуда са дугметастим и чепастим дршкама, тракастим дршкама амфора и других посуда (табла 6/5, 6). Украшавање је ретко.

У сонди су у оквиру јаме нађени артефакти од окресаног и глачаног камена. Међу окресаним су одбици (6), језгра (2), као и 5 ретуширaних артефаката (4 стругача и 1 пострушка). Ретуширани артефакти израђени су од квалитетног рожнаца, али отпаци од овог материјала нису нађени. Пронађене су две фрагментоване тесле од глачаног белог камена.

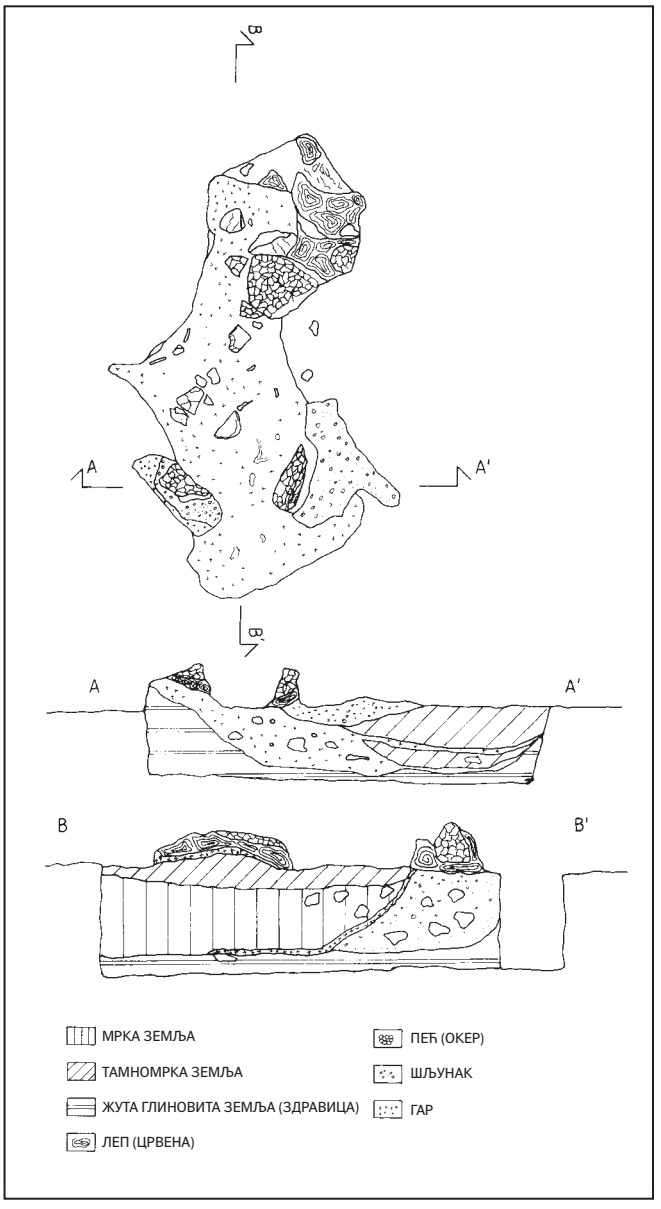

Сл. 15. Камаљ, основа праисторијске јаме са остацима пећи

Fig. 15. Kamalj, ground plan of prehistoric pit with remains of oven

Приликом археолошког ископавања на сакралном објекту запажени су налази керамике и праисторијских култура које припадају старијем и млађем неолиту, као и енеолитском периоду. Поред керамике било је грумења лепа, као и један кремени артефакт (нађен на нивоу пода источне апсиде, кв. Е 3, димензија 2,8x1,6x0,3 cm, табла 7/4).

Старији неолит, старчевачка култура представљена је налазима углавном прелазне и грубе фактуре. Иако је издвојена већа количина керамике, углавном се ради о недијагностичким фрагментима трбуха, који су израђени од глине с неорганским (каменчићи, туцана керамика) и органским примесама

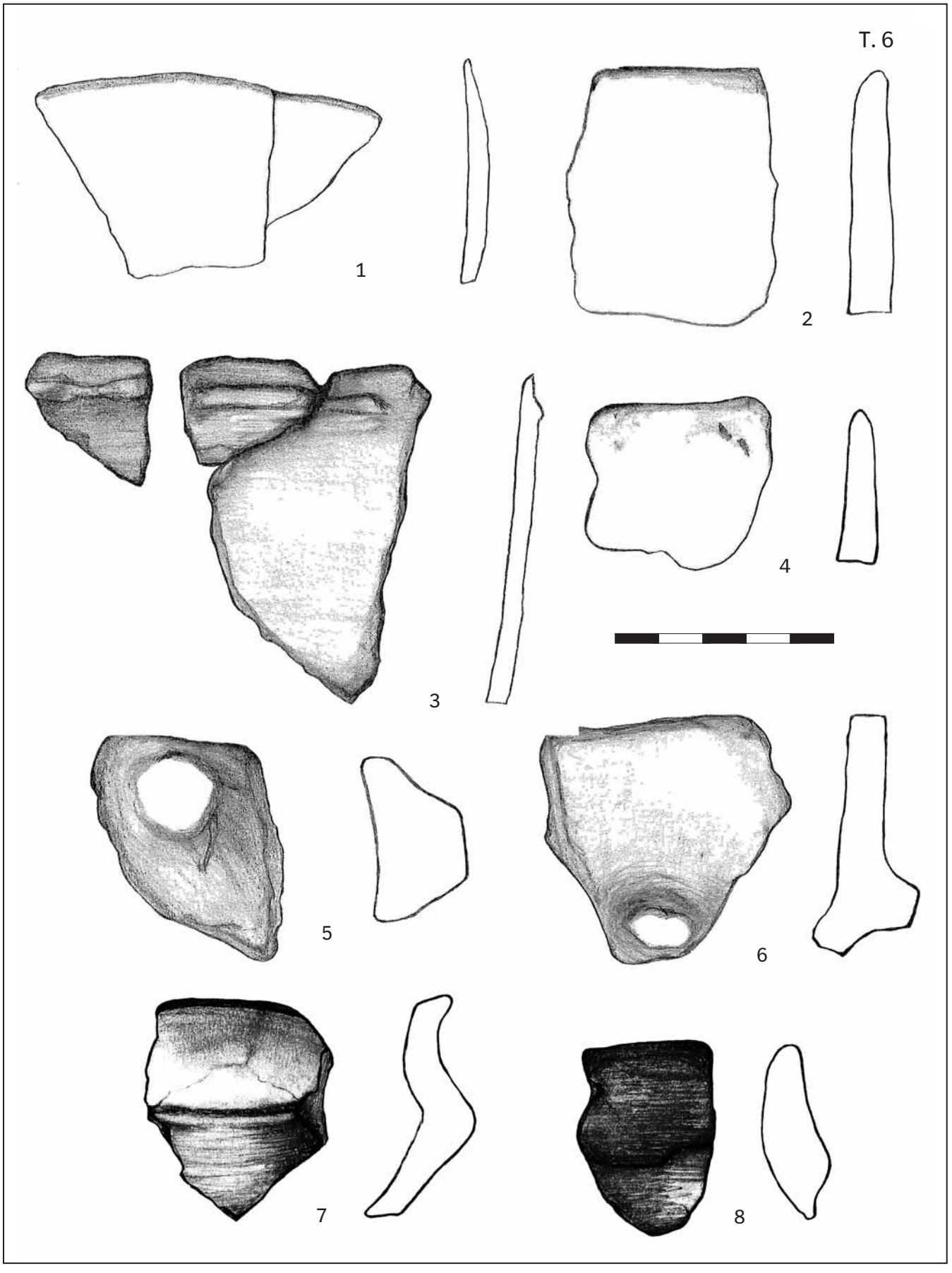

Табла 6. Камаљ, праисторијски предмети од земље

Table 6. Kamalj, prehistoric clay artifacts

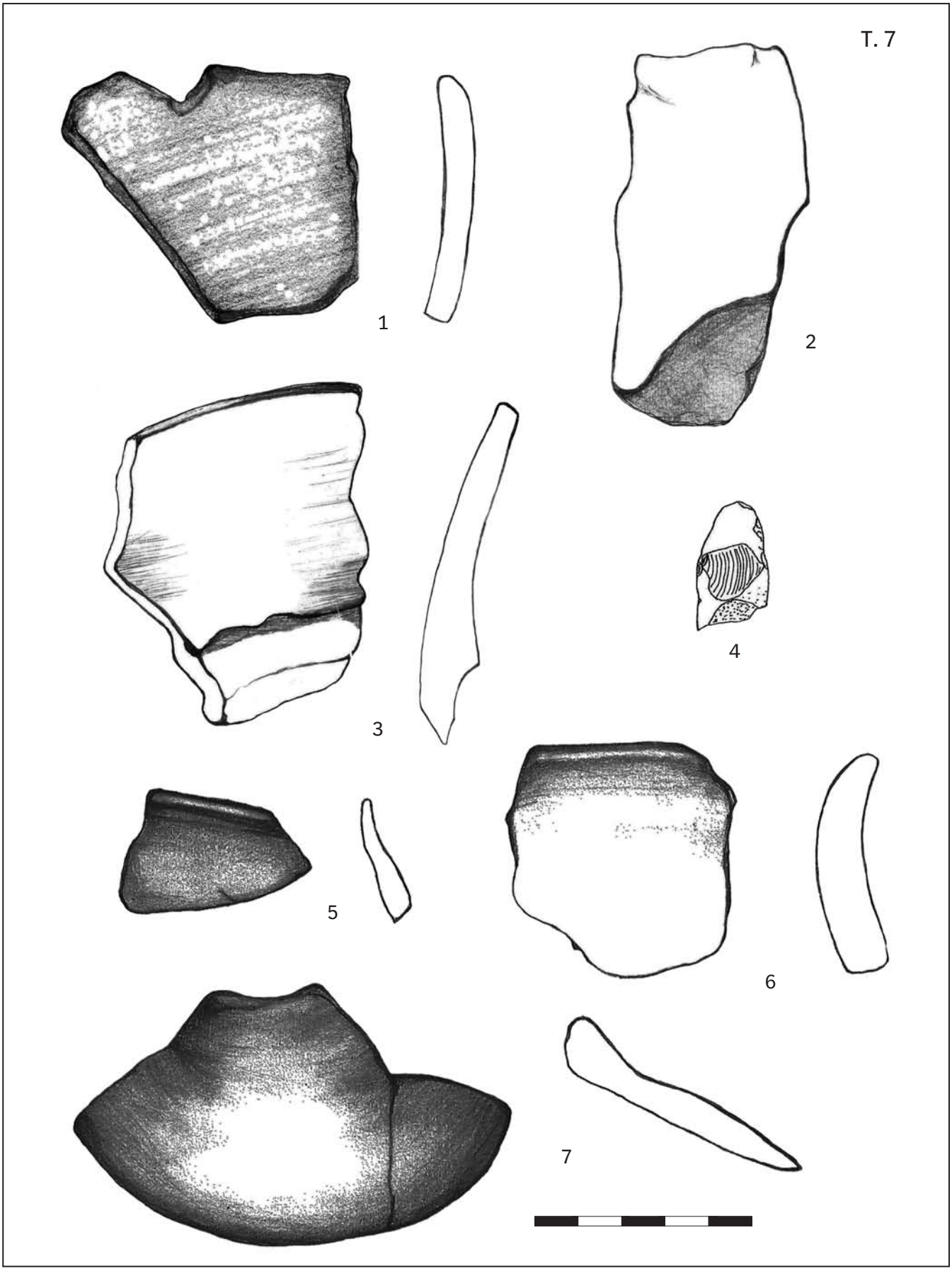

Табла 7. Камаљ, праисторијски предмети од земље

Table 7. Kamalj, prehistoric clay artifacts

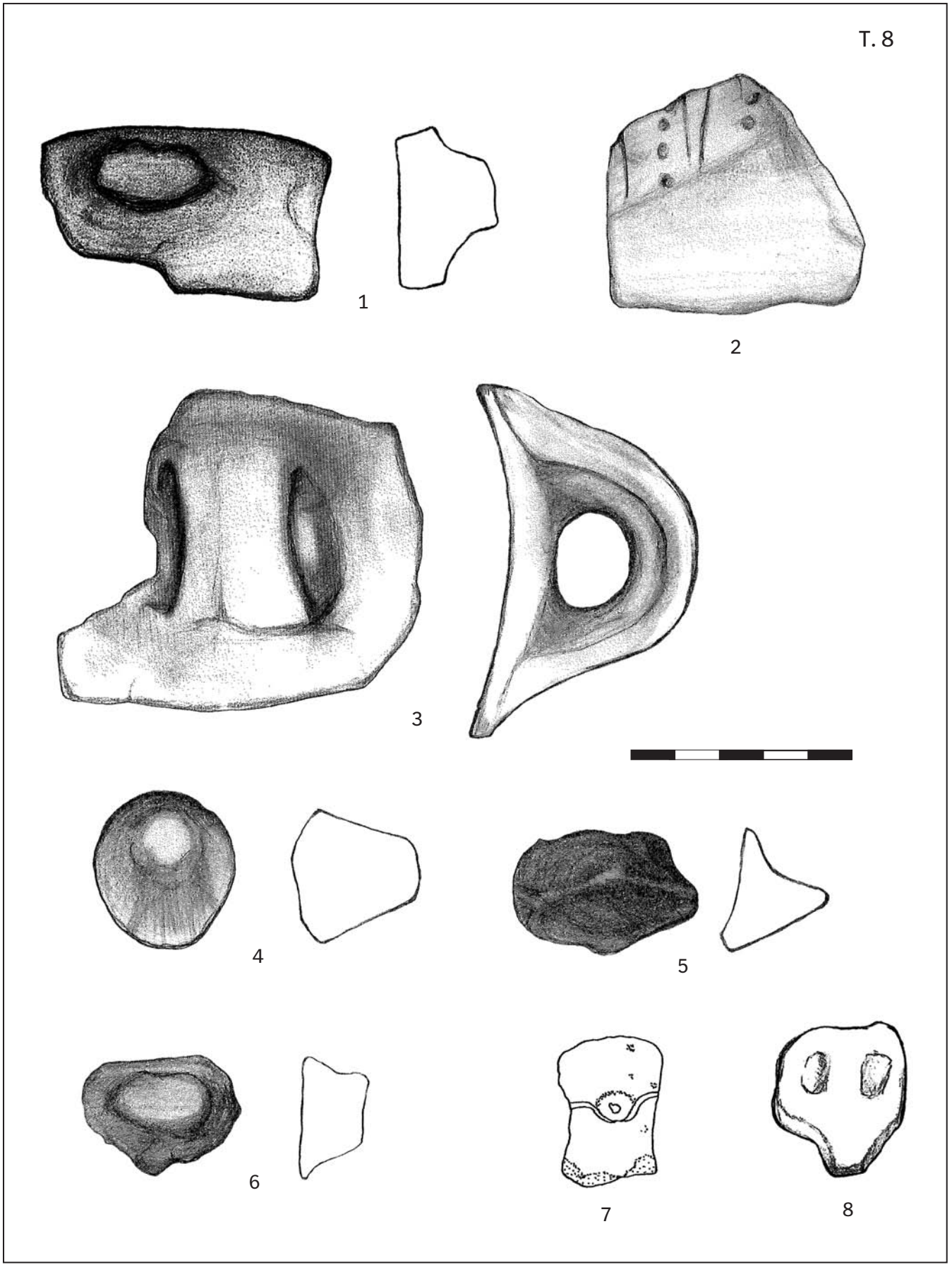

Табла 8. Камаљ, праисторијски предмети од земље

Table 8. Kamalj, prehistoric clay artifacts

(плева). Многи од њих украшени су барботином. Типолошки су опредељиве само коничне зделе са благо заобљеним зидовима, суженог или равног обода (табла 7/1, 2).

Винчанска керамика представљена је фрагментима две посуде биконичне форме (табла 6/7, 8; табла 7/2), приглачаних површина, благо конкавног горњег дела. Израђене су од глине с неорганским примесама.

Издваја се стопа педесталне зделе/пехара (табла 7/7).

Група налаза можда би могла припадати енеолиту. Реч је о неколико фрагмената керамике мрке и окер боје, зделама равних и благо разгрнутих коничних зидова (табла 7/3).

Налазак ове врсте материјала не изненађује, с обзиром на постојање старије неолитских, старчевачких насеља на локалитету Манастирине у Скобању (Јеж, 1995, 27–52; Јеж, 1998, 27–42), локалитету Јаричиште 1 и Масинске њиве (Благојевић, Арсић, 2009, 71–74; Благојевић, 2010, 58–60) и локалитету Ливаде у Каленићу (Благојевић, 2005, 31).

Винчанска насеља ископавана су на локалитетима Црквине–Мали Борак (позна винчанска култура) (Благојевић et al. 2011), Масинске њиве и Јаричиште 1 (рана винчанска култура), док су културе бакарног доба заступљене на локалитетима Масинске њиве и Јаричиште 1 у Малом Борку (Благојевић, Арсић, 2009, 71–74) и локалитету Ливаде у Каленићу (Благојевић, 2005, 31–76). По свему судећи, на простору на коме је касније изграђен сакрални објекат и формирана некропола постојало је вишеслојно праисторијско насеље, чије ће ископавање бити извршено у припремама пре поновне активације ПК Колубара, Источно поље.

Покретни археолошки материјал из јаме у сонди 7 може се определити у винчанску културу. Посуде су углавном прелазне и грубе, ретко фине фактуре, редукционо и оксидационо печене, а неке су гореле. Веома мали број фрагмената је дијагностички опредељив. Зделе су заступљене примерцима коничних зидова, као и зделама глобуларног типа с кратким цилиндричним вратом фине фактуре, редукционо печеним (табла 7/5), лонци примерком конкавног горњег дела, прелазне фактуре (табла 7/6). Неколико фрагмената припада амфорама (табла 8/2).

Преовлађују фрагменти трбуха здела са брадавичастим, дугметастим, чепастим и рожастим дршкама на зделама, као и тракасте дршке већих посуда (табла 8/1, 3, 4, 5, 6). Издваја се неколико фрагмената стопе (табла 7/7).

Орнаментика је ретка. У питању је посуда грубе фактуре – лонац с хоризонталним низом утиснућа изведених утискивањем прста испод обода (табла 8/8). Један фрагмент трбуха амфоре украшен је урезаним тракама испуњеним кружним убодима (табла 8/2).

Издваја се глава фигурине, димензија 3,2x2,2 cm (табла 8/7), сумарно моделована, на којој се истиче само нос (Петровић, Катић, Спасић, 2009).

У сонди 7 пронађен је само један ретуширани артефакт од рожнаца (табла 7/4).

ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

На заравњеном платоу благог узвишења изнад старог тока реке Колубаре, на парцелама које су обрасле високом травом и коровом или су биле под пољопривредном културом, у северном делу локалитета доминирало је правилно земљано узвишење, што је навело на закључак да се овде могао налазити већи праисторијски тумул. Међутим, у првим ископима на простору овог узвишења откривен је археолошки материјал (керамика, грађевински материјал) из касноантичког периода. Открићем гробних укопа и грађевинског шута било је очигледно да је реч о некрополи уз сакрални објекат у непосредној близини.

На јужном делу локалитета откривена је крстаста грађевина са две наспрамне полукружне апсиде на источној и западној страни и три правоугаоне просторије – на северу, југу и у централном делу. Овакав тип грађевине коју окружује некропола представља гробљанску капелу. Слични објекти откривени су у оквиру некропола IV века на простору провинције Паноније (Burger, 1966, 199).

Подручје на коме су регистровани многобројни локалитети из периода Римског царства налазило се на тромеђи провинција Далмације, Доње Паноније и Горње Мезије. Степен истражености, нажалост, не дозвољава доношење прецизнијих претпоставки о тачном правцу пружања провинцијске границе. У односу на друге делове Римског царства подручје западне Србије је имало карактер пољопривредне средине.

Виле рустике су подизане на одређеном растојању, у правилном размаку, минимум шест до седам километара. Имућни земљопоседници имали су велика имања са обрадивим површинама.[46] Овакав тип насеобина је подизан искључиво у долини великих река, на плодној земљи. Највише их је зебележено у Мачви, а ретко у ваљевском окружењу. На мањим имањима, крајем III века, која су добијали нижи официри, неупоредиво је био скромнији начин становања. О томе сведоче откривени остаци виле у селу Скобању (локалитет Црквине–Баре). По свему судећи на простору северозападне Србије није било јаког војничког устројства, већ су становнике чинили рудари и радници у преради и обради метала. У изворима

46 На локалитету Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, на 1 km јужно од ушћа реке Љиг у Колубару, на благој речној тераси, на површини од око 50 ha откривени су остаци касноантичког насеља у коме су истражене три грађевине. Једна од њих је вила рустика с подним грејањем и простором за становање, док су две имале економску функцију. У североисточном делу локалитета откривен је велики број римског новца из периода II до IV века, наруквица од стаклене пасте, прстење и фибуле, што указује да је на овом простору могуће очекивати некрополу где су сахрањивани житељи овог великог насеља. Руководилац истраживања на локалитету Анине је МА Радивоје Арсић, Завод за заштиту споменика културе Ваљево.

се не помиње ниједна војна посада на овом простору, што ни археолошки није до сада доказано. Највеће утврђење где је могло да борави око 200 војника било је на Ушћу, између Обреновца и Владимираца. На простору Ваљева и Крупња постојале су значајне раскрснице око којих су била концентрисана већа римска насеља.

Сакрални објекат на локалитету Камаљ је у директној вези са раније истраженим остацима виле рустике на локалитету Црквине–Баре која је истражена око 500 m јужно од локалитета Камаљ.[47] Стилско типолошке карактеристике покретног археолошког материјала као и начин градње указују на то да су ови грађевински објекти хронолошки истовремени. Време настанка сакралног објекта с некрополом као и виле рустике није могуће тачно утврдити, али, судећи према налазима, време трајања можемо одредити у период краја III до друге половине IV века.

На основу налаза релативно малог броја гробова (укупно 19), од којих је један имао конструкцију од опека, два су имала прилоге који су карактеристични за период касне антике, може се претпоставити да је некропола с капелом припадала власнику виле и његовој породици као и осталим становницима имања. Уобичајено је да се у капелама сахрањују имућнији грађани, односно власници имања, међутим, на локалитету Камаљ није констатована ниједна сахрана унутар објекта.

Налази гробова у којима је пронађен покретан археолошки материјал упућују на закључак да су власник имања и његова породица умрли пре завршетка изградње капеле те су сахрањени у оквиру већ формиране некрополе на платоу који је доминирао целим простором, а у непосредној близини виле и имања.

Грађевински шут у виду неправилних површина (поплочања) на простору некрополе, испод кога су констатоване сахране покојника, упућује на претпоставку да је секундарно искоришћен као гробно обележје. С обзиром на то да су зидови грађевине, констатовани у темељној зони (зидање ломљеним каменом црвене боје у техници сухозида, очувана висина од 0,40 до 0,60 m), са очуваним слојем малтера дебљине 0,03 m, може се закључити да је у горњој зони објекат зидан опекама чији су отисци видљиви у малтеру. У профилима, са спољне стране обе апсиде и код источног дела просторије 3 уочен је слој од белог ломљеног камена (на дубинама од 0,20 до 0,40 m). Овај слој највероватније представља остатке поплочавања (калдрме) око објекта. Налази се испод рушевинског слоја објекта на основу чега се може закључити да је настао док је објекат био у функцији.

Изглед капеле – сакралног објекта могуће је делимично претпоставити на основу налаза три фрагмента модела грађевине од опеке. Они су целом површином украшени хоризонтално, вертикално и косо постављеним троугаоним урезима, хоризонталним линијама којима су подељена поља са урезима, а на већим фрагментима приказана су врата са сводном конструкцијом у горњој зони, такође украшена троугаоним урезима. Ово би могао да буде модел изгледа сакралног објекта на основу кога је могуће претпоставити изглед улаза у објекат као и сам начин градње.

У јужном делу објекта, у просторији 3 која представља улаз, уочене су две фазе градње. У јужном зиду просторије констатован је отвор који је накнадном доградњом зида био сужен, што показује да је објекат у каснијој фази имао неку другу функцију, заправо можда никада није ни имао функцију капеле.

Покретан археолошки материјал као и гробни налази производ су највероватније локалних радионица, што је иначе био чест случај у позној антици. Стакло, керамика и ситни бронзани предмети производили су се на имањима.

Стално смењивање царева, чести унутрашњи и спољни немири и ратови довели су средином III века до продубљивања економске и социјалне кризе која је резултирала раслојавањем и осиромашењем великог броја становника. Трговински промет опада, а занатске активности локалних центара биле су организоване у оквирима мањих или већих пољопривредних добара. Промене су се одразиле и на керамику, преовлађују једноставни и типизирани облици, посуде су углавном израђене од глине песковите фактуре и сиве боје печења, необрађене површине, за разлику од старије квалитетније и луксузне керамике.

Покретан археолошки материјал има аналогија у ранохришћанским некрополама где је постојао пагански обичај полагања украсних и других предмета (керамичких и сталених посуда, накита). Керамичке посуде нађене у оквиру некрополе припадају лонцима мањих димензија косо или лучно разгрнутог и благо закошеног обода, који су датовани у другу половину III века до краја IV, најкасније до почетка V века. Израђени су од сиве глине у нијансама светлосиве до тамносиве боје са доста песка, грубе фактуре.

Гробни инвентар чине предмети личне својине покојника (фибуле, наруквице, огрлица), као и посуде. Нема изражених хришћанских симбола нити предмета са овом тематиком. Некропола се на основу положаја и налаза може датовати у период почетка IV до треће четвртине IV века, вероватно до најезде Гота 378–380. године.

Налази праисторијских објеката који су девастирани укопом касноантичких гробова и изградњом крстасте грађевине као и покретан археолошки материјал указују на чињеницу да је локалитет вишеслојног карактера. Откривени остаци јаме, полуукопане

47 А. Ропкић Ђорђевић, *Касноантичка villa rustica на локалитету Црквине–Баре у Скобаљу*, у овом броју часописа *Колубара*.

земунице са остацима пећи из периода енеолита као и део очуваног објекта из периода неолита (винчанска култура), доказ су да је простор колубарског и тамнавског региона био насељаван у континуитету.[48]

У време када су завршена истраживања касноантичког сакралног објекта – капеле с некрополом указала се потреба да археолошка екипа хитно започне истраживања и заштиту локалитета регистрованих на простору површинског копа Тамнава–Западно поље (села Мали Борак и Каленић). Није било могуће систематски истражити цео простор локалитета Камаљ, односно посветити се истраживањима праисторијских културних слојева, с обзиром на то да су рударски радови на површинском копу били обустављени те локалитет није био директно угрожен у наредном периоду. На простору села Скобаља заштитна археолошка истраживања биће настављена када површински коп експлоатацијом буде угрожавао локалитете те очекујемо да ће бити прилике да се наставе истраживања на локалитету Камаљ.

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Арсић, Р.
2007. Истраживања позноантичког локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Гласник ДКС* 31, Београд, 56–60.
2009. Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС* 33, Београд, 88–91.

Благојевић, М.
1995. Магнетска истраживања тумула Камаљ, *Гласник ДКС* 19, Београд, 65–67.
2005. Керамичке посуде раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 31–76.
2010. Налаз двојног гроба на локалитету Јаричиште 1, *Гласник ДКС* 34, 58–60.

Благојевић, М., Арсић, Р.
2009. Подручје Рударског басена Колубара – заштитна археолошка ископавања и истраживања 2007. и 2008. године, *Гласник ДКС* 33, 71–74.

Bertoncelj-Kučar, V.
1979. Nakit iz stakla i jantarja, *Arheološki vestnik Acta archaeologica* XXX, 254–277.

Bojović, D.
1977. *Rimska keramika Singidunuma*, Katalog VIII, Beograd.
1981. *Nakit iz zbirki Muzeja grada Beograda*, Beograd.
1983. *Rimske fibule Singidunuma*, Katalog XII, Beograd.

Brukner, O.
1981. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd.

Burger, A. Sz.
1966. The Late Roman Cemetery at Sagvar, *Acta archaeological Academiae scientiarum Hungaricae* XVIII, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Вукашиновић, С., Зотовић, М.
1977. О примени геомагнетске методе у археолошким истраживањима кроз резултате постигнуте на неким локалитетима у Ужичком региону, *Ужички зборник* 6, 19–33.

Вукашиновић, С.
1994. Извештај о магнетским испитивањима на локалитету „Камаљ“, Геоинститут, Београд (документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд).

Вукашиновић, С., Благојевић, М.
1995. Тумул и магнетнометријске индикације на локалитету Камаљ, *Колубара* 2, 87–95.

Giunio, K. A.
2010. Nakit od gagata iz fundusa Arheološkog muzeja Zadar, *Histria Antiqua* 19, 193–204.

48 Запажање да је један од главних мотива била плодна и плавна земља у равницама испод насеља поткрепљује и чињеница да се током антике за подизање вила рустика користе идентичне позиције као у праисторији. Ово проистиче из потребе да се римске виле налазе поред главних путних комуникација, које прате издигнуте речне терасе, као и из њиховог изразито аграрног карактера односно идентичних потреба у земљорадњи као код неолитских насеља. На подручју Рударског басена „Колубара“ регистровано је неколико вишеслојних локалитета са остацима праисторијских и позноантичких насеља с некрополама Каленић, Скобаљ, Доње Јабучје, Мали Црљени, Рудовци.

Gregl, Z.
1995. Kasnoantička nekropola Štrbinci kod Đakova, *Opvscvla archaeologica* 18, 181–190.

Група аутора
1998. Рударски басен Колубара и заштита споменика културе, *Археометалургија* – Билтен бр. 5, Комисија за археометалургију и индустријску археологију, Републички завод за заштиту споменика културе Београд.

Dautova-Ruševljan, V., Brukner, O.
1992. *Gomolava, rimski period*, Novi Sad.

Dautova-Ruševljan, V.
2003. *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Novi Sad.

Зотовић, Љ., Јордовић, Ч.
1990. Некропола Више гробаља, *Viminacivm* 1, Београд.

Jelinčić, K.
2004. Rimske staklene narukvice kao prilog poznavanju antičkog Orešca, *Opvscvla archaeologica* 33, 105–124.
2007. Kasnoantičke narukvice od staklene paste s lokaliteta Virovitica-Kiškorija jug, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, 213–220.

Јеж, Ж.
1995. Археолошка истраживања локалитета Скобаљ-Манастирине, *Колубара* 2, 27–52.
1998. Најстарији трагови седелачког живота на подручју Колубаре, *Колубара* 3, 27–42.

Jovanović, A.
1978. *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd.

Keller, E.
1971. Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte,* Band 14, München.

Крунић, С. et. al.
1997. *Античка бронза Синидунума*, каталог изложбе, Београд.

Marijanski-Manojlović, M.
1987. *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad.

Nikolić-Đorđević, S.
2000. Antička keramika Singidunuma, *Singidunum* 2, 11–206.

Петровић, Б., Катић, В., Спасић, М.
2009. *Живот у глини*, Београд.

Petru, S., Petru, P.
1978. *Neviodunum, Drnovo pri Krškem*, Kat. Mon. 15, Ljubljana.

Plesničar-Gec, Lj.
1983. *Starokršćanski center v Emoni*, Kat. Mon. 21, Ljubljana.

Pop-Lazić, S.
2002. Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, 7–100.

Поповић, И.
1988. *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд.

Ропкић Ђорђевић, А.
2013. Касноантичка villa rustica на локалитету Црквине–Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 85–95.

Ružić, M.
1994. *Rimsko staklo u Srbiji,* Beograd.

Sagadin, M.
1979. Antičke pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* XXX, 294–327.

Спасић, Д.
1992. Локалитет „Црквине“ – сондажно истраживање, *Колубара* 1, Београд, 15–22;
1995. Археолошка истраживања локалитета Црквине, *Колубара* 2, Београд, 53–65.
2007. Медаљон и други налази из гроба Г-1733 из Виминацијума, *Гласник САД* 23, Београд, 323–340.

Томић, М.
1996. Бронзани појасни језичци у облику стилизованих амфора, *Гласник САД* 12, Београд, 197–206.

Трбуховић, В.
1995. Резултати археолошког рекогносцирања територије коју угрожава рад површинских копова ЈПРБ Колубара, *Колубара* 2, Београд, 19–25.

Fülep, F.
1984. *Sopianae: The history of Pécs during the roman era, and the problem of the continuity of the late Roman population*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Carson, R.A.G.
1951. *The Roman Imperian Coinage,* vol. IX, Valentinin I – Theodosius I, London.
1981. *The Roman Imperial Coinage,* vol. VIII, The Family of Constantine I, London.

Cermanović-Kuzmanović, A.
1991. *Rimsko staklo*, Beograd.

Церманović-Кузмановић, А., Велимировић-Жижић, О., Срејовић, Д.
1975. *Античка Дукља – некрополе*, Цетиње.

Webb, P. H.
1968. *The Roman Imperial Coinage,* vol. V, part 1. London.

Mirjana Blagojević, Neda Mirković Marić

Site Kamalj in the Village Skobalj, Lajkovac

Key words: sacred structure, necropolis, Late Roman period, prehistory, Kolubara Mining Basin, rescue archaeological investigations

Kolubara Mining Basin spread within the territory of Drina-Kolubara and Belgrade region. Favorable geographical position, lowland and hilly landscape with small altitude variations had impact on homogeneity of climate conditions. Situated on the important roads and crossroads it is very favorable area abounding in fertile soil, woodlands, water and mines and all that together with temperate climate made possible establishing of settlements from the Early Neolithic until these days.

Territory of modern Serbia belonged to three Roman provinces. Its largest part was within the Moesia province, western Serbia was included in the Dalmatia province, while present-day Srem was within the Pannonia province. Moesia and Pannonia were according to their rank imperial provinces with military garrisons. Drina-Kolubara region was in the time of Roman Empire at the junction of three borders, i.e. it was included in all three provinces.

Development of towns in the Roman provinces was the consequence of arrival of army legions, which were followed by craftsmen and tradesmen. Mining regions throughout the provinces were of great importance for the Roman state. This resulted in development of smaller towns and settlements. Agriculture also had considerable economic importance. Favorable geographic position had impact on development of commerce and crafts. Small settlements and villages were established in the lowlands, in the small river valleys suitable for farming. This type of settlements was common also in the Drina-Kolubara region as it is confirmed by numerous remains from investigated or registered sites: Skobalj, Mali Borak, Jabučje, Radljevo, Tulari, Županja, Petka and others.

Site Kamalj in the area of village Skobalj (cadastre municipality Lajkovac) was situated on the edge of slightly elevated plateau above the valley of old course of the Kolubara river in the immediate vicinity of investigated Late Roman villa rustica (site Crkvine-Bare) and was directly endangered by the work of mining dredge at the strip mine Tamnava-Istočno polje of Kolubara Mining basin. In the course of rescue archaeological excavations conducted between 1998 and 2000 sacred structure – Late Roman cemetery chapel with necropolis and the remains of prehistoric structures have been investigated at the edge of escarpment of digging field.

Structure, cruciform building covering around 43 square meters had two opposite semicircular apses (orientation east-west) and two rectangular rooms (orientation north-south). Central room of square ground plan was located between the apses. The walls in the lower zone were built of red-colored broken stone (from local quarry) in dry masonry technique, while upper segments of the structure were most probably built of brick. In the building rubble surrounding the structure was discovered fragmented ceramic model with represented method of construction and the entrance with the vault. On the basis of this model, which most probably had been made by the master builder and the analogies with structures of this kind in the immediate vicinity it is possible to reconstruct how the structure at the site Kamalj looked like. Floor was also paved with bricks laid in lime mortar. Rather small necropolis was discovered in the immediate vicinity north of the structure. It could be assumed on the basis of 19 investigated inhumation burials of which one grave had funerary structure and the other with luxurious grave goods was devastated by mining activities as well as on the basis of finds of archaeological material, which dates the necropolis to the Late Roman period, that inhabitants of the villa had been buried in that necropolis.

Archeological investigations confirmed that funerals had not been performed within sacred structure. However, considering the discovery of rather small necropolis with graves with grave goods and graves with funerary structures it could be assumed that chapel had not been completed probably because of untimely death of the owner of the villa and his family.

The remains of villa rustica were discovered around 500 m to the south of site Kamalj on a gently slope extending from west to east toward steep bed of the Kolubara river. Considering the finds of building material and method of construction of structures at the sites Crkvine-Bare and Kamalj it could be concluded that sacred structure with necropolis is directly related to the remains of Roman villa. It is most probable that owner of the villa during his lifetime built the chapel for himself and his family at the position dominating the estate he owned.

Portable archaeological material as well as the grave goods are most probably products of local workshops. Glass, pottery and small bronze objects had been produced on the local estates Pottery vessels discovered at the necropolis include rather small-sized pots with oblique or arched slightly slanting everted rims, which are dated from the second half of the 3rd century to the beginning of the 5th century. Grave assemblages con-

sist of objects, which were personal property of the deceased (fibulae, bracelets, necklaces) and the vessels. There are neither pronounced Christian symbols nor objects with that subject matter. Necropolis according to its position and finds could be dated to the period from the beginning of the 4th to the third quarter of the 4th century, probably until the invasion of the Goths in AD 378-380. Time of existence of antique structures in Skobalj spans the period from the end of 3rd to the second half of the 4th century. It is not possible to establish date of origin with certainty but judging by the finds it is possible that villa and chapel had been built in the beginning of the tetrarchy.

Remains of the prehistoric semi-dugout structures from the Vinča culture period and the Eneolithic at the site Kamalj that are damaged by the building of antique structure and the necropolis are supplemented with results of earlier archaeological excavations and numerous chance finds from the area of villages Skobalj, Mali Borak and Kalenić. All this confirms that in the wider area of the old course of the Kolubara river and Kladnica river the life continued with smaller interruptions from the Early Neolithic through the Roman times until these days.

Investigations carried out so far in this region remain many questions open. Continuation of rescue and systematic archaeological excavations and investigations will certainly provide new information about population migrations from the earliest epochs, and the gaps in studying settlements and culture from the period of Roman domination in these areas will be filled.

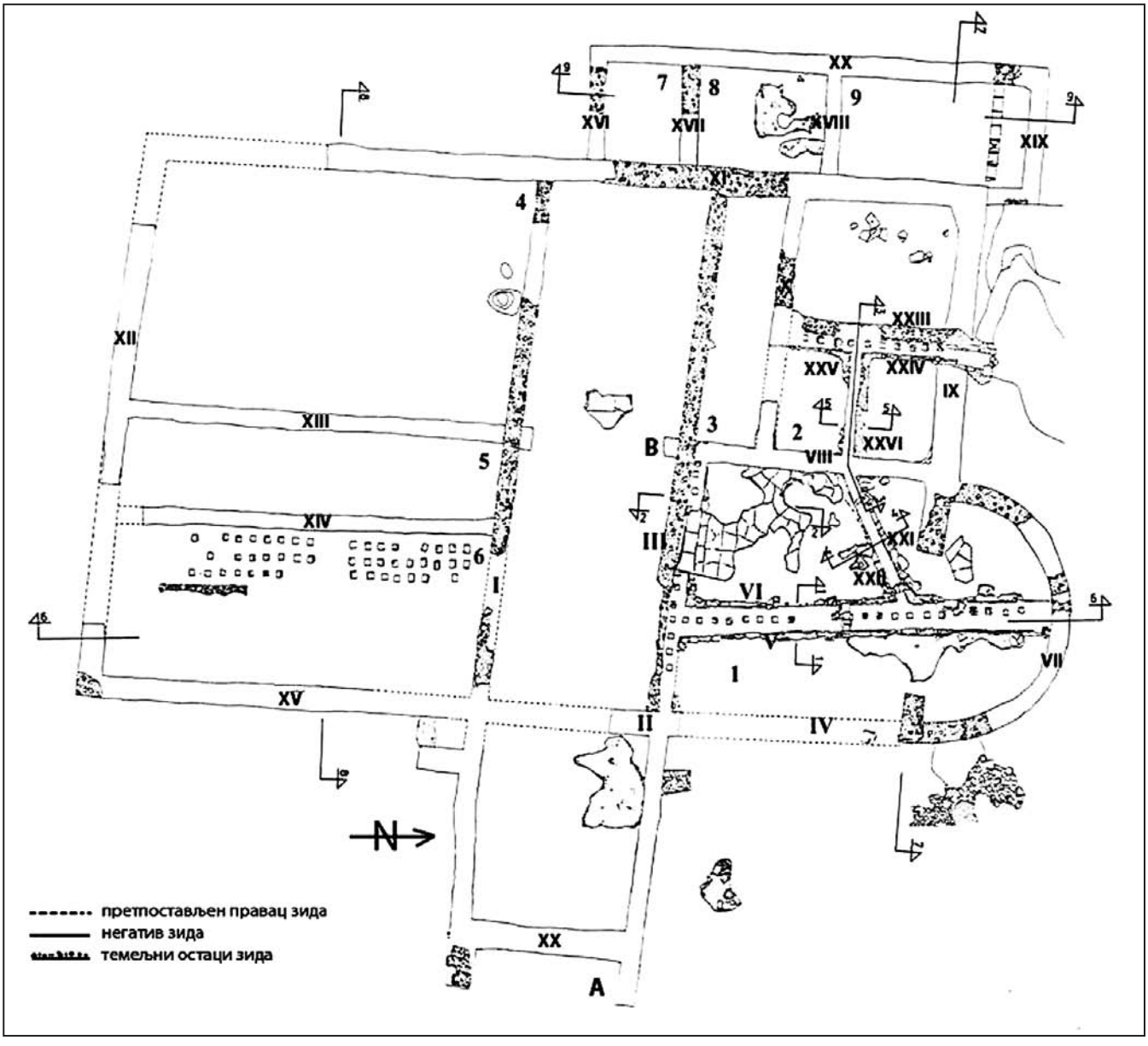

Цртеж 1. Црквине–Баре, основа објекта (са нумерисаним просторијама и зидовима)

Drawing 1. Crkvine–Bare, structure ground plan (with numbered rooms and walls)

УДК 904(497.11)"02/03";
902.2(497.11)"1991/1999"

Антонија Ропкић Ђорђевић

Касноантичка villa rustica на локалитету Црквине–Баре у Скобељу

Апстракт: Локалитет Црквине–Баре налазио се на простору Рударског басена „Колубара" који је био предвиђен за експлоатацију у оквиру површинског копа Тамнава–Исток. Истраживање подстакнуто рударским радовима 1991. године с прекидима је трајало до 1999. године. Током археолошких ископавања констатована су два културна хоризонта. Старији хоризонт карактеришу малобројни фрагменти неолитске керамике и силексно оруђе. Млађи хоризонт представља налазе карактеристичне за период касне антике. Током ископавања откривени су темељни остаци касноантичке виле рустике, добрим делом оштећене изградњом пута Мали Борак–Лајковац, пруге Београд–Лајковац и дугогодишњим пољопривредним радовима.

Кључне речи: вила рустика, касноантички период, неолит, Црквине–Баре, Колубара

Колубарска област, изузетно плодног тла и богата речним токовима, била је погодан простор за формирање насеља и подизање пољопривредних имања, што се може закључити на основу великог броја евидентираних локалитета из периода антике. Ова област налазила се на простору изузетно важном због свог положаја и комуникација које су повезивале више локација и којима је обављан транспорт, на тромеђи провинција Далмације, Паноније и Мезије. Правци пружања граница између ових провинција нису јасно дефинисани. Претпоставка је да је граница између Далмације и Паноније ишла линијом која се пружала испод десне обале Саве, северним границама Цера и Влашића и реком Тамнавом (Dušanić, 1967, 70–71, 78–79; Црнобрња, 2007, 8–9; Vasić, 1985, 125), а граница између Мезије и Далмације развођем сливова река које су примале воду са планине Космај. Ова планина је преко речица Бељанице и Турије била повезана са Колубаром (Трбуховић, 1998, 22). У том случају територија око Колубаре и Тамнаве припадала је провинцији Далмацији, а део територије северно и јужно од Саве налазио се у Панонији.

Један од ретких истражених античких локалитета на простору Рударског басена „Колубара" је Црквине–Баре, који се налазио у источном делу села Скобаљ, општина Лајковац, на падини која се спуштала ка стрмом речном кориту Колубаре. Археолошки радови на ископавању виле рустике трајали су неколико година, те су резултати истраживања публиковани парцијално у монографијама *Колубара* 1 и 2.[1] У овом раду биће представљен до сада непубликован план објекта и дефинисани његови тип и функција.[2]

1 Руководиоци археолошких ископавања били су Часлав Јордовић, Републички завод за заштиту споменика културе, и др Војислав Трбуховић, научни саветник Археолошког института Београд и Зоран Симић, Завод за заштиту споменика културе града Београда. Резултате сондажних истраживања обављених 1991. и 1994. публиковала је Драгана Спасић, археолог Народног музеја у Пожаревцу, тадашњи сарадник и члан археолошке екипе Републичког завода (Спасић,1992, 15–20; Спасић, 1995, 53–65). Техничку документацију са ископавања цртала је Оливера Илић, архитектонски техничар.

2 Део теренске документације као и мањи финализовани део техничке документације налазе се у Одељењу за истраживање, заштиту и документацију Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду. Други део техничке документације и покретни археолошки материјал не налазе се у Републичком заводу и нису били доступни аутору овог рада.

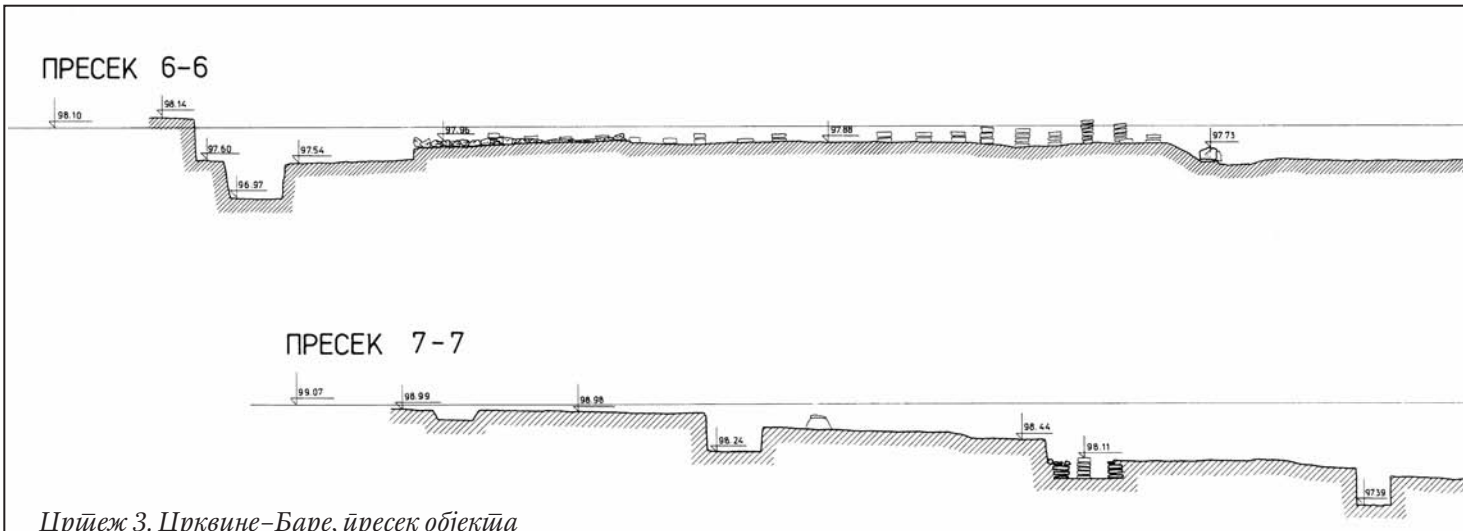

Цртеж 3. Црквине–Баре, пресек објекта по оси север–југ (6–6) и пресек северног дела објекта по оси запад–исток (7–7)

Сл. 1. Црквине–Баре, просторије 1–3 и просторије 8 и 9, поглед са запада

Fig. 1. Crkvine–Bare, rooms 1–3 and rooms 8 and 9, view from the west

ОРГАНИЗАЦИЈА ВИЛЕ

Археолошким истраживањима откривени су темељни делови виле у основи димензија 40x35 m, оријентације дужом страном у правцу север–југ, са девијацијом од 15 степени западним делом ка северу. Објекат се састојао од девет просторија и централног ходника (цртеж 1). Уочавао се знатан пад терена од запада ка истоку. Темељ је пратио конфигурацију терена, а висинска разлика између нивоа подова у просторијама износила је и до 1,6 m (цртеж 3).[3]

Претпоставка је да се главни улаз у објекат налазио са источне стране, решен са два испуста у облику пиластра (А) (цртеж 1).[4]

Димензије централног ходника су 28x6 m. У западном делу ходника који је одвајао просторије 3 и 4 нала-

3 Ниво супструкције пода који је констатован у источном делу централног ходника одговарао је нивоу сокла зида III.

4 Слично решење улаза има вила откривена недалеко од Стоца, Босна и Херцеговина (Busuladžić, 152, T. 6a 6 b).

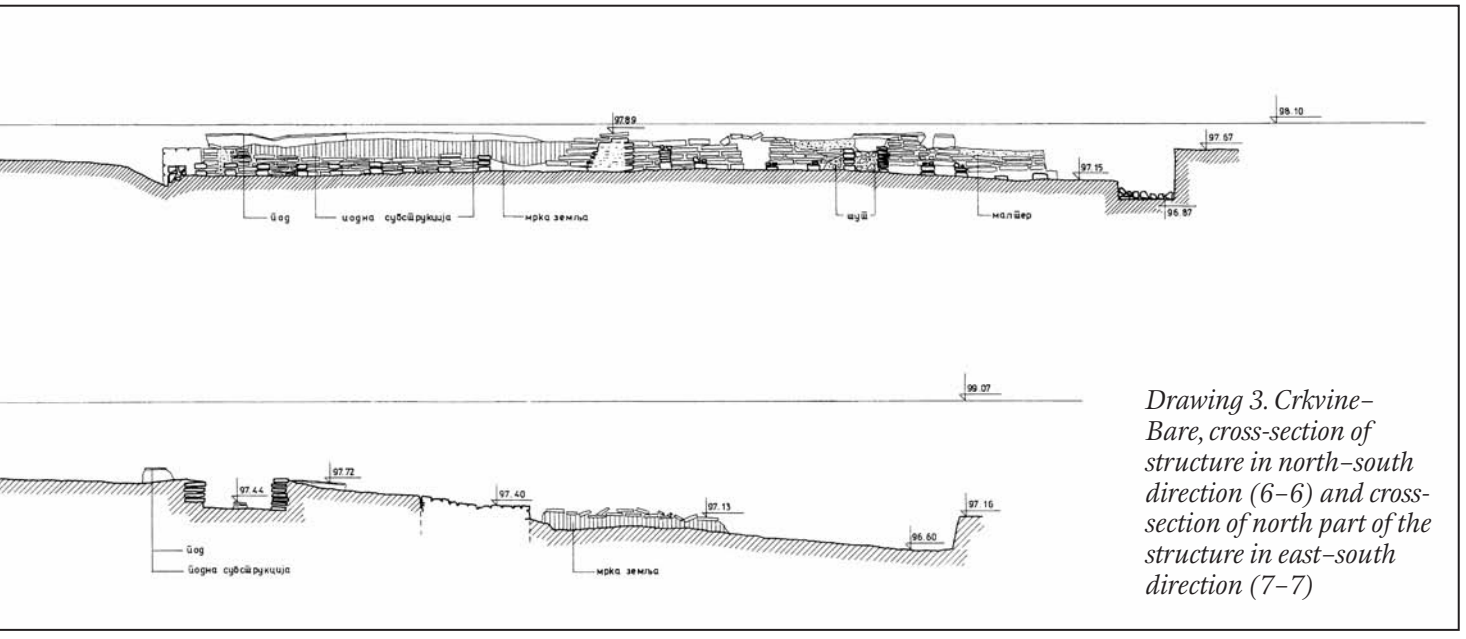

Drawing 3. Crkvine–Bare, cross-section of structure in north–south direction (6–6) and cross-section of north part of the structure in east–south direction (7–7)

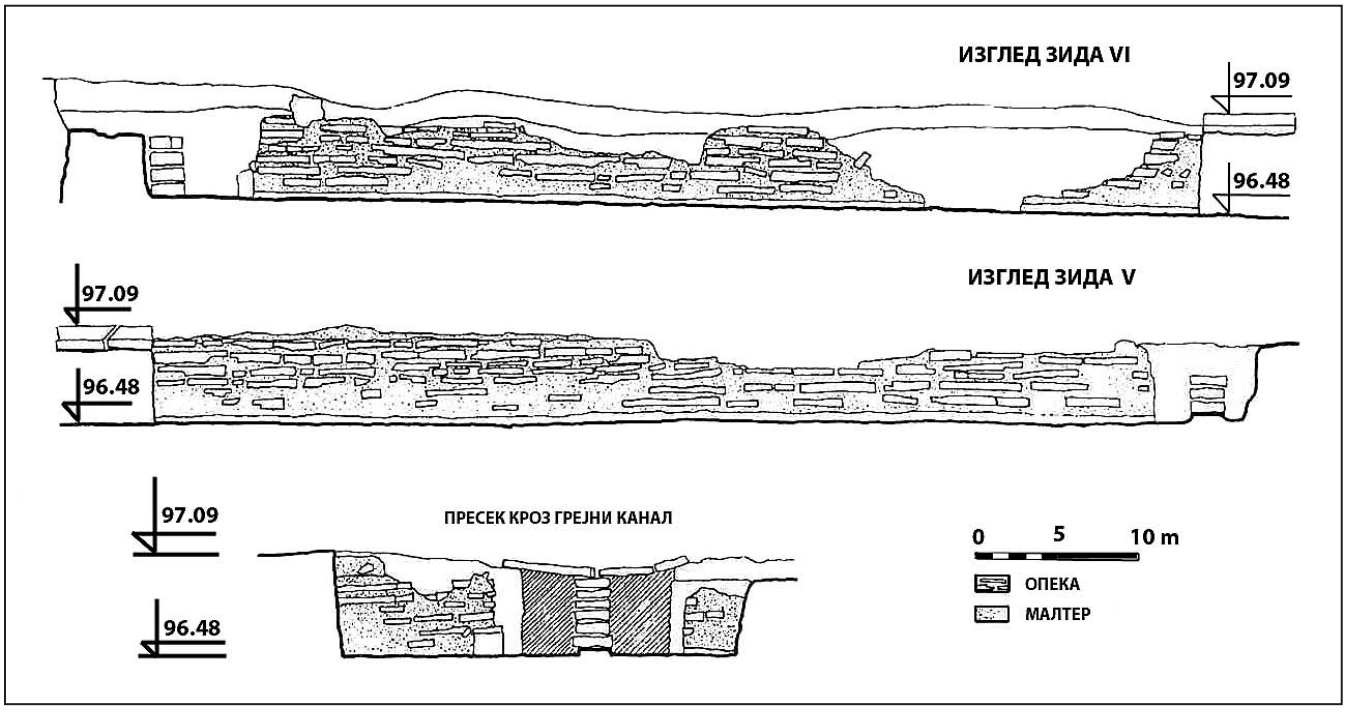

Цртеж 2. Црквине–Баре, изглед зида грејног канала и пресек кроз грејни канал

Drawing 2. Crkvine–Bare, wall of the heating channel and cross-section of the heating channel

зили су се ниски пиластри (B). У појединим деловима ходника констатовани су остаци пода од малтера, мрвљене опеке, шљунка и камена. Из централног ходника водио је прилаз у све остале просторије. Минималан степен очуваности зидова не допушта доношење закључка о комуникацији између просторија (цртеж 1).

Просторија 1, димензија 14x9 m, са апсидом полупречника 4,5 m, налазила се северно од централног ходника. У овом делу налазио се добро очуван систем подног грејања. Кроз централну просторију ишао је канал у коме су се налазили стубићи хипокауста. Канал се пружао правцем север–југ, од темена апсиде до централног ходника, где се рачвао на исток и запад, паралелно са зидом III (сл. 2). У делу просторије испред апсиде одвајао се ужи канал, који се пружао ка просторији 2.[5] У просторији 1 делимично је очуван под (сл. 6).

Просторија 2, димензија 9,5x6 m, налазила се западно од просторије 1. У просторији је констатован

5 У овом каналу нису констатовани стубићи хипокауста.

Сл. 2. Црквине–Баре, остаци система за грејање у централној просторији, поглед с југа

Fig. 2. Crkvine–Bare, remains of heating system in central room, view from the south

канал са стубићима хипокауста који се пружао правцем север–југ. Део овог канала налазио се ван северног зида објекта, где је констатована површина са остацима гари и пепела, што може указати на постојање пећи за загревање објекта у овом делу. У просторији 2 налазио се и канал који се пружао од преградног зида с просторијом 1 до поменутог канала са стубићима хипокауста (сл. 1).[6] Малтерни под делимично је очуван једино у западном делу просторије.

Просторија 3, димензија 9,5x2,5 m, налазила се између просторије 2 и централног ходника (сл. 1).

Просторија 4, димензија 14,5x9 m, налазила се јужно од централног ходника. Уз зид I нађена је површина с пепелом и гари неправилног елипсастог облика, димензија 100x60 cm, која је вероватно представљала остатке ватришта (цртеж 1). Приликом чишћења површине, нађена су два бронзана новчића, од којих један припада периоду Констанса (341–346).

Просторија 5, димензија 14,5x3 m, налазила се уз источни зид просторије 4 (цртеж 1).

Просторија 6, димензија 14,5x5,6 m, налазила се источно од просторије 5. У просторији је откривено 46 лоше очуваних стубића хипокауста. Источно од стубића хипокауста откривени су остаци темељне зоне зида грађеног од камена, комада опеке и кречног малтера очуване дужине 3,42 m, чија функција није дефинисана (сл. 3).[7]

Просторија 7, димензија 3,6x2,8 m, налазила се западно од централног ходника. Поплочана је опекама већег формата, фундираним на мркој глиновитој земљи. У јужном делу просторије налазило се поплочање од тегула положених на земљу у виду канала (сл. 4).

Просторија 8, димензија 5x3,6 m, налазила се уз просторију 7, са њене северне стране. У просторији је откривена супструкција пода од шљунка и ситног камена у кречном малтеру (сл. 1).

Просторија 9, димензија 7,2x3,6 m, налазила се уз северни зид просторије 8. У северном делу просторије налазила се површина у виду канала поплочаног опекама. Канал је је био дужине 3,2 m, ширине око 40 cm, пружао се правцем исток–запад (сл. 1).

Након откривања очуваних делова зидова, на основу димензија зидова и начина градње, уочено је да се објекат првобитно састојао од 6 просторија и централног

6 У овом каналу нису констатовани стубићи хипокауста.

7 Приликом чишћења зида откривен је бронзани новац Констанса (337–350).

Сл. 3. Црквине–Баре, просторија са остацима система за грејање јужно од централног ходника, поглед с југа
Fig. 3. Crkvine–Bare, room with remains of heating system south of central corridor, view from the south

Сл. 4. Црквине–Баре, западни део објекта са доградњом у виду три мање просторије, поглед с југа
Fig. 4. Crkvine–Bare, west section of structure with addition of three smaller rooms, view from the south

Сл. 5. Црквине–Баре, техника градње зидова

Fig. 5. Crkvine–Bare, wall building technique

ходника, а да су затим додате просторије 7–9. Зидови ових просторија наслањају се на зид XI, ширине су 60 cm, као и унутрашњи зидови објекта. Део просторије 9 налази се ван осе објекта (цртеж 1).[8]

ТЕХНИКА ГРАЂЕЊА ОБЈЕКТА И ЗАВРШНА ОБРАДА

На основу резултата ископавања може се претпоставити да је објекат зидан мешовито, од камена и опеке. Зидови објекта солидно су зидани. Спољашњи зидови објекта, означени римским бројевима VII, IX, XI, XII, XV, ширине су 80 cm, док је зид IV био ширине око 90 cm. Унутрашњи зидови означени римским бројевима I, II, VIII, X, XIII, XIV били су ширине 60–65 cm, док је ширина зида III износила 50 cm.

У темељним рововима налазио се слој речног шљунка у кречном малтеру на који је постављен зид од камена. Овај начин градње као и бројни налази опека типа *tegula mamata* указују нам на постојање система изолације објекта од влаге, који је решен помоћу зидне оплате од опека овог типа.[9]

Темељи зидова грађени су техником *opus incertum*, где су комади ломљеног и/или притесаног кречњака везани кречним малтером, са великом концентрацијом жућкастосивог песка и ситнијег шљунка. На основу очуване темељне зоне уочава се да је доњи део зидан од полигоналних комада кречњака, а као либажни материјал употребљаван је крупнији шљунак. Горњи део темељне зоне чинили су редови полигоналних комада кречњака, од којих су неки притесани са спољашње стране и заливени кречним малтером. Очувана висина темељне зоне кретала се до 87 cm.

Надземни део објекта, очуван у висини до 20 cm, чинио је ред тесаних квадера заливених кречним малтером (сл. 5). На појединим местима очуван је и сокл у виду танке малтерне траке која излази из равни зида за 3 до 5 cm. Изузетак чини део зида IV, у чијој се структури уочава употреба фрагмената опеке везане кречним малтером.

У просторијама 1 и 2 налазили су се канали с хипокаустима, чији су зидови (зид V, VI, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI) зидани од половина тегула сложених по ширини, с профилисаним странама окренутим једна ка другој. Тегуле су биле везане кречним малтером са додатком крупнозрног песка сиве боје. Дебљина спојница износила је 2 до 4 cm. Спољашње лице зида је неравно, тегуле су ломљене, а највероватније су биле и омалтерисане, јер се на малтерним спојницама које су отпале примећују отисци ломљених тегула. Унутрашње лице зида канала брижљиво је обрађено: тегуле су очуваним ивицама окренуте ка унутрашњости, малтерисане су и дерсоване. Очувана висина зидова варирала је од 23 до 55 cm, ширина од 20 до 40 cm (цртеж 2). Спољна ширина канала у просторији 1 износила је 1,6 до 1,8 m, а унутрашња 0,9 до 1,1 m. У оквиру канала откривено је 20 стубића хипокауста очуване висине од 9 до 48 cm, грађених

8 У нивоу пода са опекама у једној од просторија, као и приликом чишћења темеља спољног зида, нађене су бронзане монете Констанција II (337–361), на основу чега се може закључити да је доградња настала врло брзо након изградње објекта.

9 Приликом ископавања нису констатоване шупље опеке (tubulae). Витрувије говори о употреби ових тегула на зидовима који су влажни и где влага може да оштети или уништи зидну декорацију. У суштини, tegulae mamatae причвршћене за зид гвозденим стегама биле су у функцији изолације и система за грејање (Forbes, 1966, 49).

Сл. 6. Црквине–Баре, очувани део пода у централној просторији, поглед с југа

Fig. 6. Crkvine–Bare, preserved section of floor in central room, view from the south

Сл. 7. Црквине–Баре, делови зидова са осликаним малтерним површинама

Fig. 7. Crkvine–Bare, sections of walls with painted mortar surfaces

од квадратних опека (22x22x8 cm) везаних блатним малтером дебљине 2 cm. Размак између стубића у просторији 1 износио је 26 до 40 cm. На једном од стубића откривене су положене две квадратне опеке (60x60x7 cm), на којима је местимично очуван слој кречног малтера (Спасић 1995, 56). У јужном делу просторије 1, уз зид III, очуване су квадратне опеке којима је покривен канал с хипокаустима, преко којих се налазио очувани под. Поменути канал с хипокаустима који се пружао правцем исток–запад, паралелно са зидом III, био је ширине 60 cm. У њему је откривено 11 стубића хипокауста. У просторији 2 ширина канала са хипокаустом износила је око 60 cm. Откривено је 10 стубића хипокауста. Сви стубићи грађени су на исти начин и фундирани на слоју набијене земље. У бочним каналима, у просторијама 1 и 2, нису констатовани остаци стубића хипокауста. Ширина ових канала износила је око 40 cm.

У просторији 6 стубићи хипокауста зидани су од квадратних опека различитих димензија (29x24x5 cm; 22x22x8 cm; 26x22x8 cm) везаних блатним малтером дебљине 2 до 3 cm. Очувана висина стубића је варирала од 18 до 48 cm. Размак између стубића као и између редова износио је 30 до 35 cm. На основу очуваних висина ових стубића и делова пода у централном објекту, уочава се да је под изнад хипокауста у просторији 6 био на нешто вишој нивелети у односу на под у централној просторији (цртеж 3).

Под у објекту је, у односу на величину објекта, очуван на релативно малој површини. Рађен је од хидростатичког малтера фино полиране површине. Супструкција пода састоји се од слоја шљунка дебљине 6 до 10 cm, а преко ње је нанесен слој кречног малтера са додатком крупно мрвљене опеке дебљине 8 до 14 cm. Укупна дебљина пода са супструкцијом износила је 20 cm. Током ископавања уочена је разлика

Сл. 8. Црквине–Баре, касноантички бронзани новац, IV век

Fig. 8. Crkvine–Bare, 4th century Late Roman bronze coins

у спољној глазури пода – очувани део пода уз зид V (источни зид канала с хипокаустима у просторији 1) премазан је слојем кречног малтера без употребе мрвљене опеке, док је очувани део пода уз зид канала с хипокаустима VI (западни зид канала с хипокаустима у просторији 1) премазан кречним малтером са додатком крупно мрвљене опеке. Подна површина била је под јаким притиском улегнута (сл. 6). У просторији 7 под је био од квадратних опека већих димензија, положених на слој глиновите земље (сл. 4).

Откривени су бројни остаци зидних слика, концентрисани у северној половини објекта, у просторијама 1 и 2. На фрагментима малтера био је видљив полихромни слој. Први слој чинио је грубљи намаз кречног малтера с примесом песка сиве боје дебљине 2,5 cm. Други слој чинио је финији, пречишћен слој кречног премаза, без примеса песка, дебљине 4 до 8 mm. На појединим фрагментима били су видљиви капљичасти, елипсасти и кружни мотиви сликани у низу, на основу којих се могло претпоставити да је реч о вегетабилној декорацији. Мотиви и траке рађени су у комбинацијама боја: беле, жуте, смеђе, тамноцрвене и светлоцрвене, љубичасте, тиркизно плаве, ултрамарин плаве, тамнозелене и светлозелене, црне (сл. 7). Различито обојена поља рашчлањена раздвојним линијама – једноставним оквирима од трака неједнаке дебљине и боје, указују на вертикалну, можда и хоризонталну поделу зидова. Из ових налаза нису се могле реконструисати целине, али се на основу структуре малтера може претпоставити да зидно сликарство упућује на период III–IV века (Спасић, 1995, 61).

Изнад истражених делова објекта налазио се моћан слој шута дебљине 30 до 50 cm, који се састојао од велике количине кречног и хидростатичког малтера, делова пода и подне супструкције, фрагмената опеке (дебљине 3,5 до 8 cm), тегула (дебљине 3,5 cm), имбрекса, тегула мамата (висине 10, дебљине 4 cm), ломљеног камена и шљунка (Спасић, 1995, 59). Приликом ископавања нађен је велики број тегула и имбрекса који упућују на то да је кров био њима покривен.

ПОКРЕТНИ МАТЕРИЈАЛ

Узимајући у обзир величину и функцију објекта, откривен је малобројни покретни археолошки материјал.

Иако детаљна анализа керамичког материјала није извршена, прегледом материјала могло се закључити да су најзаступљенији фрагменти кухињске керамике, већином рађене од глине песковите фактуре, сиве и мркосиве боје печења. Малобројни су примерци чија је површина превучена маслинастом глећи. Нађено је неколико фрагмената посуде од каолинске глине, такође с маслинастом глећи. Издваја се дршка окер печене посуде с низом вертикално утиснутих вегетабилних печата (Спасић, 1995, 62).

Откривено је тридесет и шест комада бронзаног новца (сл. 8). Најстарији примерци припадају времену Константина Великог, пет комада, од којих су две монете коване постхумно, док најмлађи примерци припадају периоду Валентинијана I, Валенса и Грацијана, укупно шест комада. Најзаступљенији су примерци по шест комада новца Констанса и Констанција II.

Остале налазе чине ситни предмети од бронзе и стакла: апликације од танког бронзаног лима; бронзана оплата кружног облика; фрагментовани плочасти оков за појас украшен утиснутим круговима који формирају слово X; две фрагментоване бронзане наруквице кружног пресека. Једна наруквица је са спољне стране ребрасто жлебљена, друга је неукрашена. Нађен је фрагмент наруквице од црне стаклене пасте кружног пресека. Уз зидове у централној просторији налажени су фрагменти равног прозорског стакла, што може указати на прозор на овом делу зида.

Налазе од гвожђа чине гвоздени клинови који највероватније потичу од срушене кровне конструкције. Поред клинова нађени су и фрагмент гвозденог предмета, можда ножа, две гвоздене стрелице и фрагмент лука гвоздене фибуле. На простору ван објекта, у непосредној близини источног спољашњег зида XV, нађена је мања количина металне згуре.

Животињске кости су нађене у малој количини.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Објекат на локалитету Црквине–Баре припадао је типу вила са централним ходником. Овај тип виле није много распрострањен. Познатих је мањи број на територији мађарског дела Панонније, а датоване су у другу половину II и прву половину III века (Thomas, 1964, 362, Abb. 177). На нашим просторима истражена је грађевина 1 у Думбову, која би припадала типу виле са централним ходником (Брукнер, 1976, 23, план 6). Вила рустика са локалитета Црквине–Баре има сличан план са вилом истраженом у Малој Рујишки, а њихову заједничку карактеристику чини и апсида на северном делу централне просторије (Vasić, 1967, 47). На територији Доње Панонније виле рустике овог типа биле су познате и у периоду II и III века. Пример је вила рустика откривена на локалитету Будакалаш (Budacalász) (Thomas, 1964, 215, Abb. 111). Грађевине са апсидом датоване у III и IV век нађене су у селу Поскурица код Крагујевца (Петровић, 1959, 253), на локалитету Црквина у Бабиној Луци код Ваљева (Јеж, 1992, 51), на локалитетима Стиг и Ливаде код Ћуприје (Redžić et al., 2006, 47; Јовичић, 2011, 34). На Медијани је истражена вила с портиком (објекат Е) (Петровић, 1996, 296, сл. 1).

На основу резултата истраживања може се претпоставити да је вила на локалитету Црквине–Баре имала економско-стамбену функцију. Део објекта северно од ходника служио је за становање (просторије 1–3), а намена просторија јужно од ходника и просторија дограђених на западној страни није јасно дефинисана. Међутим, на основу познатих вила рустика са централним ходником где је ископавањима дефинисана функција просторија,[10] можемо претпоставити да су просторије 4–6, које су се налазиле јужно од централног ходника, и дограђене просторије 7–9, у западном делу, представљале економски део. Остаци стубића хипокауста у просторији 6 сведоче о загревању исте па се може размишљати о могућем простору за складиштење производа који су захтевали одређени режим заштите и чувања који би подразумевао сув простор. Просторије 7–9 у западном делу можда су служиле као радни простор.

Дефинисање објекта као виле рустике претпоставља њену пољопривредну функцију. Иако недостаје покретни археолошки материјал типичан за пољопривредна имања који би прецизно потврдио њену функцију, положај објекта, његово архитектонско решење, добро очуван систем подног грејања и богата декорација зидова указују на могућност да је овај објекат био централни део већег пољопривредног имања.[11] Осликана просторија 1 са апсидом, која је највероватније имала функцију централне пријемне собе или главне канцеларије (tabulinum/tablinum),[12] осликана просторија 2 и систем подног грејања, указују на бољи економски положај власника, међутим, не располажемо подацима који би прецизније одредили његову етничку припадност и друштвени статус.[13]

Постојање касноантичких утврђења која су контролисала путне правце, а на територији горње Колубаре и руднике,[14] оставља отворену могућност да су из ове виле рустике, поред производње за сопствене потребе, производима снабдеване и војне формације. На око 5 km западно од локалитета Црквине–Баре, у селу Јабучје налази се локалитет Остењак, где се, на основу појединачних налаза, претпоставља да постоји насеље с некрополом са којим је можда обављана трговинска размена.[15] Озбиљније бављење пољопривредом захтевало је и ангажовање већег броја људи, али степен истражености локалитета не омогућава закључке, чак ни прецизније претпоставке о броју становника имања и броју радне снаге. У решавање овог проблема треба укључити резултате истраживања са локалитета Камаљ, који се налазио на платоу изнад локалитета Црквине–Баре. На овом локалитету откривен је сакрални објекат – капела с некрополом – опредељен у период III и IV века. На основу резултата истраживања закључено је да су на овој некрополи сахрањени становници виле рустике.

Време настанка виле није могуће тачно утврдити. Најстарији примерци новца припадају почетку IV века, а новац ковран у време Грацијана јасно указује на

10 У Босни и Херцеговини – Лисичићи, Заложје, Дубочај, истражене су виле са централним ходником који је објекте делио на стамбени и економски део (Vasić, 1967, 47).

11 Треба узети у обзир степен очуваности и истражености како објекта тако и његове ближе околине. Сам локалитет је девастиран савременим радовима. У његовој непосредној близини, на локалитету Пристаниште, констатовани су површински налази фрагмената касноантичких керамичких посуда.

12 Витрувије је у свом „приручнику“ о архитектури (Vitruvius, 6.3) описао препоручене димензије ове просторије, која је у класичној римској кући представљала простор у коме је господар боравио и обављао послове. За разлику од просторија за спавање (cubicula), кухиње (triclinia) и купатила (balineae), табулинум је био доступан и посетиоцима.

13 У области Колубаре само је један потврђени власник пољопривредног имања. У Скели (засеок Врови) код Обреновца нађена је римска војничка диплома додељена крајем II или почетком III века ислуженом ветерану Присцинусу Приску из села Јатументијана (Iatumentiana) у Доњој Панонији (Mirković, 2000, 286; Лазић, 2006, 321). Ова војничка диплома је, поред сведочанства о његовој војничкој служби, представљала и неку врста тапије на земљу коју је том приликом добио.

14 Локалитети Кулине, Вито, Јеринин град у горњој Колубари, локалитети Бељин и Градац у доњој Колубари. Вила на локалитету Црквине–Баре налазила се у близини космајских рудника и каструма у Стојнику на Космају. Западни и јужни делови колубарске области, где се истицала територија око планина Медведник и Повлен, такође су били богати рудом.

15 Локалитет Остењак налази се с леве стране пута Јабучје – Лајковац, на обали Колубаре. Одавде потичу бројни налази који су прикупљени са површине или спирањем тла. Значај овог локалитета истакао је А. Јовановић (Јовановић, 1985, 58–65).

terminus post quem живота виле рустике.[16] У осмој деценији IV века, услед провале Гота, престаје живот и на осталим касноантичким локалитетима у непосредном окружењу: на локалитету Црквина у селу Бабина Лука; на локалитету Анине у селу Ћелије;[17] на локалитету Камаљ у Скобељу. О разарањима сведоче и бројне оставе новца из овог периода које су пронађене у широј околини, али и 18 бронзаних монета нађених на локалитету Црквине у селу Мали Борак, који се налазио на око 3 km северно од локалитета Црквине–Баре (Црнобрња, 2011, 264). Из археолошких података јасно је да вила више није обнављана и да на овом потесу у наредном периоду није било насељавања.

БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

Арсић, Р.
2006. Истраживања позноантичког локалитета у селу Ћелије, општина Лајковац, *Гласник ДКС* 31, 56–60.
2009. Истраживање касноантичке виле на локалитету „Анине“ 2008. године, *Гласник ДКС* 33, 88–90.

Арсић, Р., Чебашек, Е.
2008. Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Археолошки преглед* 2/3, 68–71.

Брукнер, О.
1976. Vicus i Villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a i Bononia-e, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* VI–VII, Нови Сад, 19–44.

Busulažić, A.
2011. *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Васић, М.
1967. *Rimska vila rustika na teritoriji Jugoslavije* (магистарски рад, непубликовано).
1985. Мачва и Подриње у римско доба, *Гласник САД* 2, Београд, 124–141.

Vitruvius
De Architectura. VI.3

Dušanić, S.
1967. Bassianae and its Territory, *Archaeologia Iugoslavica* VIII, Beograd, 67–83.

Јеж, Ж.
1992. Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, *Гласник Међуопштинскої историјскої архива* 26, Ваљево, 51–60.

Јовановић, А.
1985. Налази из римског периода у ваљевском крају, *Истраживања* II, Ваљево, 58–65.

Јовичић, М.
2011. *Виле рустике на територији Виминацијума* (мастер рад, непубликовано).

Костић, М.
2006. Античка топографија ваљевског краја, *Зборник Историјскої архива Ваљево* 40, 5–27.

Лазић, М.
2006. Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца, *Гласник САД* 22, 321–331.

Mirković, M.
2000. Euphrata et Romano consulibus auf einem neuen Militärdiplom von der unteren Sava, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 133, Bonn, 286–290.

Петровић, Д.
1958–1959. Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар* IX–X, 253–265.

Петровић, П.
1996. Медијана – античко насеље са вилама, *Старинар* 47, 295–300.

Redžić, S. et al.
2006. Arheološka istraživanja lokaliteta Stig na osnovu georadarskih ispitivanja, *Arheologija i prirodne nauke* 1, Beograd, 47–55.

Спасић, Д.
1992. Локалитет „Црквине“ – сондажно истраживање, *Колубара* 1, 15–20.
1995. Археолошка истраживања локалитета Црквине, *Колубара* 2, 53–65.

Thomas, B. E.
1964. *Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte,* Akademiai Kiadó, Budapest.

Трбуховић, В.
1998. Колубара у улози споредног пута кроз праисторију, антички период и средњи век, *Колубара* 3, 19–26.

Forbes. R. J.
1958. *Studies in Ancient Technology*. Volume 6, Heat and Heating: Refrigeration, the Art of Cooling and Producing Cold, Light, Leiden, E. J. Brill.

Црнобрња, Н. А.
2007. Подручје Обреновца у римско доба: сагледано кроз археолошке податке, *Пулс вароши 2: прилози за монографију Обреновца*, 5–21.
2011. Налази античког новца с локалитета Црквине, *Колубара* 5, 263–274.

16 Током ископавања нису констатовани слојеви који би указали на страдање објекта у пожару. Можда је био и напуштен, на шта указује недостатак покретног археолошког материјала који је уобичајен и потребан за нормално функционисање једног пољопривредног имања и његових становника. На овом потесу у наредном периоду није било насељавања.

17 Вила рустика на локалитету Анине у истом периоду страдала је у пожару (Арсић, 2006; Арсић и Чебашек, 2008; Арсић, 2009).

Antonija Ropkić Djordjević

Late Roman Villa Rustica at the Site Crkvine–Bare in Skobalj

Key words: villa rustica, Late Roman period, Neolithic, Crkvine–Bare, Kolubara

In the course of rescue archaeological excavations conducted in the period between 1991 and 1999 at the site Crkvine–Bare in the village Skobalj the foundation remains of villa rustica, which could be attributed to not widely distributed type of villas with central corridor, have been investigated. Architectural design of the structure speaks in favor of the assumption that residential and economic sections were linked together in one architectural entity divided by the central corridor. Building technique and material indicate that it was ground floor structure, which was extended in the west section immediately after completion.

According to the results of investigation villa could be understood as part of agricultural estate whose production satisfied the needs of the household and perhaps the needs of antique fortifications, which controlled communications in the Kolubara river valley.

It is not possible to establish with certainty the time of origin of this structure although archaeological material suggests the beginning of the 4th century. Judging by the coin finds it could be assumed that this villa had been abandoned in the time of Gothic invasion in the eight decade of the 4th century and it has been confirmed also at other explored villa sites in this area.

Discovery of villa rustica at the site Crkvine–Bare is valuable contribution to the study not only of economy of the Kolubara region in the Roman times but also to the study of villae rusticae in the territory of entire Serbia.

Радивоје Арсић

Приказ *Колубаре* 5

Сва досадашња заштитна археолошка истраживања на површинским коповима „Колубаре“ публикована су у повременим издањима под називом *Колубара*. У бројевима од 1 до 4 објављени су радови у форми прелиминарних извештаја и чланака који су обухватили активности на заштити више археолошких налазишта, рекогносцирања угроженог простора и заштити народног градитељства у годинама које су претходиле издању. Први пут од када се штампају ове свеске редакција је одлучила да се комплетан садржај посвети истраживањима и радовима са једног археолошког налазишта, тако да је пети број *Колубаре* добио изглед монографије уредничког типа, где су прилично детаљно представљени резултати вишегодишњих истраживања. Таква одлука је донета на основу обима предузетих радова на локалитету Црквине у Малом Борку и великог броја археолошких налаза откривених приликом систематских истраживања. Издање *Колубаре* 5 знатно је унапређено опремом, колор фотографијама и изузетно квалитетним илустрацијама, а проширени су и резимеи на енглеском језику. Посебан додатак чине два плана великог формата с положајем непокретних објеката и структура. Археолошка истраживања налазишта Црквине обављена су скоро непрекидним радом 2005. и 2006. године. Ово је био први локалитет позне винчанске културе и средњовековна некропола који су детаљно истражени на простору површинских копова.

Савремено село Мали Борак налази се око 18 km од Лајковца и 60 km југозападно од Београда. Локалитет Црквине је први пут регистрован крајем XIX века као средњовековна некропола, да би касније било утврђено да се на истом месту налази насеље винчанске културе.

Насеље је било смештено на заравњеном платоу друге високе речне терасе, ограниченом са северне стране речицом Кладницом, а са западне алувијоном и током реке Колубаре. Неолитско насеље и касније гробље било је постављено на издужену греду са заравњеним платоом димензија 300 x 100 m оријентисаним

у правцу север–југ. Сам локалитет се у време праисторије налазио недалеко од ушћа реке Кладнице у Колубару. Укупна површина налазишта износила је око 25 ha, на надморској висини од око 100 m. Налази се могу определити у последњу фазу Д2 винчанске културе. У тренутку када је из штампе изашла *Колубара* 5, ово археолошко налазиште нестало је услед рада машина површинског копа. Захваљујући преданом истраживању које су археолози реализовали често и у немогућим метеоролошким условима, већим делом су докумен-

тована и сачувана сведочанства о постојању једног праисторијског села и средњовековног гробља.

Колубара 5 обухвата 20 радова у директној или индиректној вези са налазиштем Црквине. По устаљеној пракси, уводни радови Милорада Стојаковића и Мирјане Благојевић посвећени су односу археологије и рударства посебно на простору Рударског басена „Колубара“.

У следећој рубрици коју чине три рада обрађен је шири просторни контекст налазишта винчанске културе у сливу Колубаре. Пре свега радом Владимира Пецикозе и Рајка Стојаковића приказан је феномен ране металургије у северозападној Србији. Рубрика „Црквине, Мали Борак – насеље винчанске културе“ садржи 13 радова којима су представљени резултати истраживања и анализа покретних и непокретних археолошких налаза. Рубрика започиње коауторским радом Радивоја Арсића, Јелене Милетић и Владимира Милетића који доноси исцрпне податке о положају и карактеристикама локалитета са детаљним прегледом историјата и метода истраживања примењених на овом налазишту. Приказани су резултати геофизичких истраживања која су детаљно примењена 2005/6. године. У тексту Мирослава Марића подробно су анализирани трагови стамбене архитектуре са идеалним реконструкцијама откривених објеката од лепа који су илустровани квалитетним графичким прилозима. У раду Ане Трипковић детаљно се анализира феномен јама испуњених лепом. Овакви објекти су били веома бројни у винчанском слоју налазишта Црквине. Овај рад отворио је бројне интерпретативне дилеме везане за ову врсту налаза.

Следећа група радова пружила је детаљну анализу винчанских артефаката према врстама материјала уз богате графичке прилоге и илустрације налаза. Почевши од керамичких налаза посуда и фигуралне пластике (аутор Милош Спасић), преко анализе знакова на керамичким предметима (аутор Андреј Старовић) до анализе индустрије глачаног камена (аутор Драгана Антоновић) и окресаног камена (аутор Вера Богосављевић Петровић). Како је реч о изузетно великој серији налаза, аутори два последња поменута рада публиковали су анализе које се односе на један мањи истражени репрезентативни део налазишта. У чланку Светлане Блажић и Дарка Радмановића урађена је анализа остатака касновинчанске фауне са локалитета Црквине која указује на сточарство као доминантан облик економије овог насеља, посебно на значај домаћег говеда. Оливера Нинчић је у свом раду обрадила индиректне материјалне трагове производње и употребе текстилних предмета у овом насељу.

У последњој рубрици приказани су резултати археолошких истраживања средњовековне некрополе на којој се сахрањивање обављало у широком временском распону од X до XIX века. Према народном предању, на овом месту је постојала црква брвнара која је „потонула“. На гробљу се одржавала литија 14. маја, на дан пророка Јеремије. Гробље се простирало на источном делу локалитета Црквине. У реткој багремовој шуми налазило се неколико видљивих камених мраморова – стећака из средњег века. Реч је о остацима средњовековне некрополе чији су покојници укопавани у слојеве винчанског насеља. У секундарном контексту откривени су бројни налази камена и метални предмети који припадају римском периоду. У оквиру истраженог дела некрополе, западно од надгробних плоча, налазила се часна трпеза – вертикално постављена и наопако окренута римска ара од пешчара с натписом у неколико редова, на коју је постављен део масивне камене плоче са изливником. Овај камени материјал и метални налази највероватније потичу са оближњих локалитета (у селу Скобаљ: Црквине–Баре и Камаљ – римска вила и некропола са остацима сакралног објекта; Манастирине – стара црква у Скобаљу). Бројни нумизматички налази римских монета из површинског слоја приказани су у раду Адама Црнобрње. Основне информације о средњовековној некрополи, надгробним споменицима и покретним налазима приказане су у чланку Антоније Ропкић.

На самом крају, у два чланка, приказане су активности на пољу презентације заштитних радова на простору Рударског басена „Колубара“. Први текст је приказ издања *Колубаре* 4 који је приредио Борислав Јовановић, а други је преглед свих промоција заштитних истраживања који је приредила Данијела Петковић.

По обиму, структури и квалитету радова и прилога *Колубара* 5 представља значајан искорак у представљању заштитних археолошких истраживања. Посебно на нашем терену где се ретко када резултати заштитних истраживања публикују овако детаљно, непосредно по завршетку радова. Надам се да ће се ова успешна пракса наставити и унапређивати и у наредним годинама, а да ће поједини локалитети са најобимнијим налазима потом бити представљени и у публикацији монографског типа.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

КОЛУБАРА / одговорни уредник Мирјана Андрић ; уредник Мирјана Благојевић. - 1992, бр. 1 (јуни)- . - Београд : Републички завод за заштиту споменика културе, 1992- (Београд : Службени гласник). - 29 cm

Повремено
ISSN 1452-2551 = Колубара - Републички завод за заштиту споменика културе
COBISS.SR-ID 126425868